

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Неда В. Павловић

ФИЛОЛОШКО ДЕЛО
ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА

докторска дисертација

Београд, 2015

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Neda V. Pavlović

**PHILOLOGICAL WORK OF JOVAN
STERIJA POPOVIĆ**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2015

Подаци о ментору и члановима комисије

Ментор:

Академик др Предраг Пипер, Универзитет у Београду,
Филолошки факултет.

Чланови комисије:

Ванредни професор др Зорица Несторовић, Универзитет у
Београду, Филолошки факултет.

Доцент др Александар Милановић, Универзитет у Београду,
Филолошки факултет.

Редовни професор др Јордана Марковић, Универзитет у Нишу,
Филозофски факултет.

Датум одбране: _____, у Београду

ФИЛОЛОШКО ДЕЛО ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА

Резиме

Предмет проучавања ове докторске дисертације је филолошко дело Јована Стерије Поповића. У фокусу наше пажње су Стеријини филолошки погледи или његово филолошко дело које је, за разлику од књижевног дела, дуго било занемаривано и безразложно потискивано на маргину научног интересовања, што је један од мотива за израду ове дисертације. То се у истраживању потврђује како анализом досадашњих резултата бављења Стеријом, тако и емпиријски, испитивањем јавног мњења о Јовану Стерији Поповићу, односно испитивањем постојања извесних стереотипа о његовом раду, делу и значају.

Грађу у овом истраживању, жанровски прилично разнолику, представљали су Стеријини филолошки чланци, језички уџбеници и Реторика, поједине милобруке са језичком тематиком, полемике, лична преписка и комедије.

Примарни циљ овог истраживања је утврђивање доприноса Јована Стерије Поповића у појединим областима српске филологије, пошто је он доприносио сталном развоју идеја, теорија и појмова о кључним филолошким питањима. Настојали смо затим, да објективно сагледамо узроке Стеријине маргинализоване позиције у историји српске филологије. Такође, циљ је био да проценимо вредност његових идеја и ставова, како засебно, тако и у односу према претходницима, савременицима и следбеницима. Затим, да се прикаже Стеријин допринос зачетку лексиколошких и лексикографских проучавања језика и да се размотре сви сегменти његових филолошких промишљања: о графици, ортографији, типу нашег књижевног језика, о научној терминологији, чистоти језика и посуђеницама, лингводидактичким почецима и изради језичких уџбеника.

Методе којима смо се служили током овог научног истраживања су: дескриптивне, каузалне, аналитичке, синтетичке, текстолошке и друге.

Кључне речи: Јован Стерија Поповић, српска филологија, филолошки погледи, Друштво српске словесности, лексикографске иницијативе, лексикологија, терминологија, етимологија, страни језици, језички уџбеници.

Научна област: Филологија

Ужа научна област: Српска филологија

УДК:

Philological Work of Jovan Sterija Popović

Summary

The case study of this PhD thesis is the philological work of Jovan Sterija Popović. Therefore, the focus of our attention were Sterija's philological views or his philological work which, unlike the literary work, was long neglected and unreasonably suppressed to the margin of scientific interest, which is one of the motives for making this dissertation. We tried to verify this hypothesis in several ways, by analyzing Sterija's previous research work, as well as verify it empirically, by examining public opinion survey about Sterija, i.e. the examination of the existence of certain stereotypes about his work.

Our main material in this study, by genre quite diverse, were represented by Sterija's philological articles, linguistic textbooks and Rhetorics, some milobruks with linguistic themes, polemics, personal correspondence, and comedies. The primary objective of this study is to determine Jovan Sterija Popović's contribution to certain areas of Serbian philology and, in this regard to it we introduced the hypothesis that he contributed to the constant progress and development of ideas, theories and concepts on key philological issues. We then tried to view objectively Sterija's marginalized position in the history of Serbian philology. Also, our aim was to assess the value of his ideas and attitudes, both individually and in relation to the predecessors, contemporaries and followers.

In this paper we have attempted to show Sterija's contribution to the beginning of lexicological and lexicographical study of language, and to consider all aspects of his philological considerations: on spelling, orthography, type our literary language, on scientific terminology, the purity of the language and the loanwords, lingo-didactic beginnings and the making of language textbooks.

The methods that we used during this scientific research are descriptive, causal, analytic, synthetic, textual and others.

Keywords: Jovan Sterija Popovic, Serbian philology, philological views, Society of Serbian Letters, lexicographical initiatives, lexicography, terminology, etymology, foreign languages, language textbooks.

Scientific field: Philology

Narrower scientific field: Serbian philology

UDK:

Садржај

I Увод и теоријско-методолошки оквир рада

1. Увод	1
1.1. Уводне напомене	1
1.2. Предмет рада и критички преглед претходних истраживања	2
1.3. Структура рада и методологија истраживања	7
2. Шири контекст Стеријиног бављења филолошким питањима	11
2.1. Стеријин интелектуални развој и друштвено-историјске прилике	11
2.2. Јован Стерија Поповић – Србин из Угарске	12
2.3. Одрастање и образовање Јована Стерије Поповића	13

II Дескриптивно-аналитички део

3. Јован Стерија Поповић о графици и ортографији	16
3.1. Јован Стерија Поповић и Павле Соларић	20
3.2. Питање ортографије	23
4. Јован Стерија Поповић у историји српског књижевног језика	27
4.1. Јован Стерија Поповић и Вук Стефановић Карацић	27
4.2. Јован Стерија Поповић о реформи књижевног језика код Срба	33

4.3. Стеријине заслуге за развој проучавања историје језика.....	43
5. Јован Стерија Поповић и почеци израде српске научне терминологије	45
5.1. Оснивање Друштва српске словесности и изградња научне терминологије.....	48
5.2. Осврт на Стеријине <i>Разлоге о називословним речима</i>	51
5.3. Место Јована Стерије Поповића у пуристичким тенденцијама XIX века	55
6. Јован Стерија Поповић о питању језичких позајмица	60
6.1. Теоријски оквир	60
6.2. Анализа Стеријине <i>Реторике</i> и личне преписке	67
7. Јован Стерија Поповић и почеци српске лингводидактике	76
7.1. Језички уџбеници Јована Стерије Поповића.....	81
7.2. Стерија и питање превођења са страних језика	84
8. Рад Јована Стерије Поповића у области лексикологије и лексикографије.....	86
8.1. Лексикографске иницијативе; Покушај састављања речника синонима	87

8.2. Стеријино бављење лексиколошким питањима, етимологијом и дијалектологијом	88
8.3. Још неке Стеријине етимологије	93
8.4. Стеријине полемике као извор за тумачење његових филолошких погледа	96
9. Европа и Словенство у Стеријином филолошком делу	100
9.1. Европски одједи у Стеријином филолошком раду	101
9.2. Заступљеност словенске идеје у Стеријином раду	104
10. Вредност Стеријиних филолошких прилога	108
10.1. Степен научности Стеријиних филолошких чланака	109
10.2. Стеријина актуелност	112
10.3. Други о Јовану Стерији Поповићу	114
10.4. Анкета о Јовану Стерији Поповићу	117
10.5. Преглед добијених асоцијација на задат вербални стимулус	123
11. Филолошке сцене у Стеријиним комедијама	127
11.1. Ексерпирана грађа из Стеријиних комедија	129
III Закључак	145
IV Скраћенице	151

V Литература	152
VI Прилози	167
Биографија аутора	175
Изјава о ауторству	176
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада	177
Изјава о коришћењу	178

I Увод и теоријско-методолошки оквир рада

1. Увод

1.1. Уводне напомене

Јован Стерија Поповић један је од најзнаменитијих припадника српског народа. Његовом личношћу и делом бавили су се многи истакнути научници. Ова докторска дисертација има за циљ да настави линију бављења Стеријом из једне другачије (или нове) перспективе. Оно што је приметио Миша Ђурковић пишући о Стеријиној политичкој мисли – да је, нажалост, данас познат и слављен само као комедиограф и да му се „као ретко коме у историји десило да један аспект његовог стваралаштва прогута и засени сву ширину његовог ангажовања, истраживања и рада“ (2006: 557)¹, могли бисмо и ми поновити на почетку нашег покушаја да име Јована Стерије Поповића учврстимо у историји српске филолошке мисли, те да га прецизније лоцирамо на филолошко-идеолошкој мапи, доказујући да му ту с правом припада истакнуто место.

Увидом у стручну лингвистичку литературу о Јовану Стерији Поповићу, можемо закључити да је до сада најчешћи предмет проучавања лингвиста био језик у Стеријиним делима. Иако су се том тематиком до сада бавили многи еминентни лингвисти, није усамљено мишљење међу њима да ни тај посао није довољно исцрпно обављен, јер до дана данашњег не постоји монографска публикација о Стеријином језику. Такође, постоји још једно поље Стеријиног рада о којем постоје изузетно инспиративни појединачни радови, али поново нема ниједне монографије, која би различите сегменте те његове делатности, конкретно

¹ М. Ђурковић подсећа на бројна и прилично разнолика Стеријина залагања и рад. Истиче да широј јавности није познато да је био и “писац трагедија, афоризама, шаљивих календара или сјајне медитативне поезије; да је био добар правник који је оставио иза себе први уџбеник природног права у Србији; да је створио темеље модерне српске просвете, доносио први закон о образовању, оснивајући школе, постављајући схему образовних институција, те пишући сам низ уџбеника; да је основао прво позориште, обучавао глумце и припремао своје комаде за извођење; да је основао први српски музеј; да је један од покретача и првих чланова Друштва српске словесности, будуће Српске академије наука и уметности; да је дао огроман допринос стварању српског књижевног језика и базичне научне терминологије итд.” (2007: 557).

Стеријиног бављења језичким питањима, објединила и понудила једну детаљнију анализу. У складу са напред изреченим, чинило се потпуно оправданим позабавити се филолошким делом Јована Стерије Поповића.

1.2. Предмет рада и критички преглед претходних истраживања

Предмет нашег проучавања је део Стеријине научне библиографије коју чине филолошки радови. Филолошким радовима придружили смо и жанровски другачију грађу.

Наш корпус у овом истраживању чине:

- филолошки чланци Јована Стерије Поповића са одређеним књижевнотеоријским или историографским радовима (*Куриоза; Разлози о називословним речима; О српским речима пределним; Покушеније смислосрдног (синонимног) речника; Речи српско-славенске у влашком језику познате; Примедбе при читању српских књига; Је ли нужно употребљавати азбуку грађанску у српскоме књижеству; О србској азбуки; Славенски језик; О србском слогомерију; Језикословне ситнице; Језикословне крупнице; Карактеристика српских списатеља I: Милован Видаковић; Карактеристика српских списатеља II: Павел Кенгелац; Стање српсконародног музеума; О имену Срб, Србин, Србљин; О поводу имена Немања; Видов дан*);
- језичке милобруке (*Сцена за оне који су за славенским језиком занешени; Писма новим српским језико;*² *Грамматика (људи); О лепом имену; Честитања*);
- *Реторика* и језички уџбеници (*Латински буквар; Латинска граматика и Немачка језиковка*);
- просветни законски акти које је написао Јован Стерија Поповић;
- филолошке сцене у његовим комедијама;

² Душан Иванић Стеријина *Писма новим српским језиком* убраја у полемике, а не у милобруке (Иванић 2001).

- поједине Стеријине полемике (са М. Спасићем и А. Старчевићем);
- лична преписка.

Дакле, у фокусу нашег интересовања су лингвистички погледи Јована Стерије Поповића, односно његово филолошко дело, које је за разлику од књижевног дела, дуго било занемаривано и потискivano на маргину научног интересовања.

Поставља се питање када почиње да се магли и ишчезава теза о важном уделу Јована Стерије Поповића у развоју српске филологије. Да је свести о тој тези било у појединим моментима, макар у назнакама, јасно сведочи на пример чувена серија издања *Знаменити Срби деветнаестог века* из 1901. године, где је у првом тому обухваћен и Стерија као велики лиричар, трагичар и комедиограф, уз додаток да је расправљао и филолошка питања: „Још је Поповић био обилат прозни и научни писац: он је радио школске књиге, расправљао филолошка и историјска питања и писао занимљиве чланке с тенденцијом веселе забаве и поуке“ (1901: 67, 68). Заправо, ако би ко од аутора спомињао Стерију у филолошком контексту, најчешће би то чинио узгред.

Током истраживања, увидом у различите изворе и литературу, приметили смо да је Стеријина позиција врло специфична. Специфичном је чине чињенице попут оне да његове биографије нема тамо где је највише очекујемо, у *Биографији чланова ДСС и СУД*, која се чува у Архиву САНУ под бројем 7380, да се у *Водичу Архива Србије* (1973) његово име помиње само два пута, оба пута у одељку о Лицеју, где стоји одредница: књижевник, професор права на Лицеју. Дакле, Архив који чува документацију некадашњег Попечитељства просвештенија, будућег Министарства просвете, не наводи у регистру чак ни то да је Стерија био начелник тог Попечитељства, па се богатије информације о том сегменту Стеријиног рада и не могу очекивати. Уколико се пак удаљимо од архивистичке грађе, доступне и интересантне првенствено стручном кадру, и од старије литературе, попут оне из далеке 1901. коју смо цитирали, приметимо да се ни кроз уџбеничку литературу, ни кроз стручне књиге писане популарним стилем и намењене широј читалачкој публици, не нуде богатије информације о Стеријиним

раду и значају. Његов значај је приказиван махом једнострано.³ У књизи *Културна историја Срба*, коју узимамо за пример рецентније литературе, имајући у виду и компетентност аутора, професора Јована Деретића, читаоцу се Јован Стерија Поповић представља као „водећи писац прве половине XIX века“, који је у драми дао највећи допринос и организовао позориште познато као Театар на Ђумруку (2013: 238, 248, 251). Ипак, Деретић спомиње Стерију и у контексту сукоба између писаца грађанске средине и Вука Караџића, наводећи да је он био највећи представник идеја те средине. Дакле, заступљен је став о Стерији као нашем великом књижевнику и Вуковом неистомишљенику у веза са питањима језика. Наша теза је да се Стеријино интересовање за језичка питања не своди само на полемику о типу књижевног језика са Вуком и његовим истомишљеницима. То нису једине координате Стеријиног бављења филологијом.

Анализа литературе посвећене Јовану Стерији Поповићу показује да је временом интересовање за њега чак и као књижевника варирало, са опадајућом тенденцијом у једном периоду. С обзиром на то да је он критиковао мане друштва у којем је живео, то друштво, тешко прихватајући његову критику, одбацило је убрзо и његово дело. Познато је да је током читаве друге половине XIX века његово дело било заборављено, а у стручној литератури налазимо мишљење како га је поново открила, почетком двадесетог века, тек непристрасна генерација Јована Скерлића и Стојана Новаковића (Миљковић 1956: 17).⁴ Интересантан је на извештај начин поменути Миљковићев став да су тек Јован Скерлић и Стојан Новаковић открили изнова Стерију и дали праведнији суд о њему. Сматрамо да Стојан Новаковић јесте скренуо пажњу на Стеријин филолошки рад, али његов суд о Стеријиним филолошким радовима и размишљањима био је крајње неповољан, често презрив. За њега је Стеријин лексикографски (терминолошки) покушај испао „посао у сваком погледу бедан и бесплодан“ (Новаковић 1907: 52), а Стеријини језички прилози носе знаке дилетантизма, немају дубину, и у њима се ништа осим намере не може похвалити (Новаковић 1907: 53). Ипак, Милка Ивић

³ Тачност те тврдње доказују и резултати спроведеног анкетног истраживања у овом раду.

⁴ “Кроз целу другу половину XIX века Стерија је као књижевник био мало истицан, заборављан; чак ни његове комедије нису биле често приказиване на нашим позорницама. Тек када су на крају тога века, и на почетку XX проучаваоци улазили у детаљнији преглед почетака и развика наше нове културе могли су јасније уочити домет и значај Стеријиних делатности на различним подручјима. Стојан Новаковић, Павле Поповић, Јован Скерлић имају ту заслугу за правилнији и праведнији суд о Стерији” (Миљковић 1956: 17).

је скретала пажњу да су одзиви постајали све позитивнији, што је време више одмицало (1999: 170).

О Стеријином бављењу језиком много похвалније изразили су се следећи филолози: Александар Белић, Павле Ивић, Јован Кашић, Милка Ивић, Ирена Грицкат, Александар Младеновић, Предраг Пипер. Александар Белић је за Стерију казао да је био „и у својим чланцимао језику – трезвен и разборит човек“ (1936: 165); Павле Ивић и Јован Кашић сматрали су да „иако заостају за Вуковим пословима, ови радови нису без вредности“ (1981: 347, напомена 91); Милка Ивић (1999: 163, 164), пишући о значају и вредности Прве свеске *Гласника Друштва српске словесности* из 1847. године, писала је тако да је та свеска „аутентичан документ о томе да је у времену великих Вукових реформаторских подвига било међу Србима и таквих интелектуалаца који су умели да мимо Вука, па чак, у извесном смислу, и упркос њему, отворе неке нове видике на језичку проблематику, да ту остваре нека отпочињања чији су значај и смисао, недовољно сагледани тада, постали у потпуности прочитљиви тек у потоњим временима“. Сасвим је јасно да се ти редови односе у првом плану на Јована Стерију Поповића, који је у тој првој свесци објавио чак пет језичких прилога. Она такође истиче да је Стерији припала „слава првог Србина који је повео разговор о провинцијализмима у српском језику“ (1999: 171). Предраг Пипер закључује да „после два века кривудавог развоја српске филологије, пут развоја српског књижевног језика за који се залагао Јован Стерија Поповић и у својим филолошким радовима и у свом књижевном делу чини се у неким битним аспектима рационалнији и убедљивији него што је то изгледало многим његовим савременицима, па и многим каснијим поколењима српских филолога“ (2010: 299, 300).

Предраг Пипер упориште за Стеријин филолошки рад налази у његовим филолошким чланцима, којима придружује и језичке уџбенике, хумореске (милобруке), које се баве језичким питањима, те подсећа колико је заправо велика пажња у његовим комедијама посвећена баш питањима језика. Из изложеног се јасно закључује да „језичка проблематика у укупном делу Јована Стерије Поповића заузима једно од важнијих места“ (2010: 281). Један од циљева овог

рада је да такве тврдње поткрепи, односно потврди низом примера из Стеријиног опуса.

Ипак, да закључимо, почетком XX века предмет интересовања су биле само његове комедије, а „Стерија је постао предмет нешто ширег интересовања на велику годишњицу 1956, када је пре свега захваљујући преданом истраживачу какав је био Милан Токин⁵, бачено више светла на његов живот, интересовања, контекст укупног стваралаштва и на спорове у које је био увучен, а који су одређивали његов начелни став о многобројним питањима“ (Ђурковић 2006: 558). Попут поменуте велике годишњице 1956. године, интензивирању интересовања за Стеријин рад допринела је друга велика годишњица, 2006. године, када се у објављеном зборнику поводом јубилеја (*Јован Стерија Поповић 1806–1856–2006*), у радовима еминентних лингвиста појављују ставови који Стерију профилирају као „писца филолошких расправа“ и „реформатора српског језика и књижевности“.

Поред поменутог Зборника у издању САНУ, те јубиларне 2006. године, појавио се и двотомни зборник *Стерија феномен времена* у издању Стеријиног позорја. Оба зборника допринела су ширењу наших сазнајних видика када је реч о овом ствараоцу. Исте, јубиларне године, објављен је још један, трећи зборник радова у Стеријину част, са међународног научног скупа одржаног на Сорбони, под називом *Јован Стерија Поповић – класик који нам се обраћа*.

Предмет наше анализе биће различити сегменти Стеријиног филолошког рада: његови погледи на књижевни језик, на графију, етимологију, терминологију, питање језичких позајмленица, уџбенике и наставу страних језика. На тај начин сама анализа ће нам показати сву разноврсност, пуноћу и богатство тог филолошког дела, јер те особине његовог филолошког рада могу се одмах приметити, пуким набрајањем тема којима ћемо се бавити. Јован Стерија Поповић је покренуо бројна питања, а ми ћемо покушати да свако од тих питања добије адекватан третман у овом истраживању.

Примарни циљ овог истраживања је утврђивање доприноса Јована Стерије Поповића у појединим областима српске филологије, те у вези с тим износимо

⁵ Душан Белча, уредник библиотеке Угао Steriana, истиче да је Милан Токин један од најбољих познавалаца Стеријиног живота и дела (Стерија 2012: 6).

хипотезу да је и он доприносио сталном току и развоју идеја, теорија и појмова о нашим кључним филолошким питањима. Затим, настојаћемо да објективно сагледамо Стеријину позицију у историји српске филологије, јер по речима П. Пипера (2010: 280) може се слободно рећи да Стерија има своје место у историји српске филологије, које ако и није тако велико као што је његово књижевно име, заслужује већу пажњу од оне која му је до сада дата. Очекујемо да ће ово дисертационо истраживање дати одређене релевантне резултате за историју српске филологије. Сматрамо да је Стеријин филолошки рад потпуно безразложно занемариван.

Такође, покушаћемо да утврдимо праву вредност његових лингвистичких ставова, јер полазимо од хипотезе да је Стеријино филолошко дело у многим појединостима или недовољно познато или недовољно аргументовано оцењено у светлу савремених сазнања о историји српске филологије.

Циљ нам је да проценимо и вредност његових идеја и појмова у односу према претходницима, савременицима и следбеницима.

При анализи Стеријиног филолошког дела наметнуле су нам се и извесне паралеле са доминантним филолошким фигурама његовог доба, посебно са Вуком Карацићем, чији су ставови често безусловно оцењивани афирмативно, а он цитиран као ауторитет, који треба следити. У том контексту провлачи се питање позитивне, тј. негативне селекције у историји наше (лингвистичке) науке, као и питање традиционалног и модерног, односно конзервативног и иновативног, при чему је Стерија увек сврстан у контекст првог корелата, који је често, да не кажемо увек, имао негативну конотацију.

1.3. Структура рада и методологија истраживања

У структурном погледу, поред уводних и закључних разматрања, нашла су се бројна поглавља о различитим сегментима Стеријиног филолошког дела. Та се поглавља углавном подударају са наведеним питањима у образложењу предмета овог дисертационог истраживања. Дакле, дисертација има следеће делове: Увод, у којем је дат теоријско-методолошки оквир, Дескриптивно-аналитички део, који обухвата девет тематских целина, Закључак, Скраћенице, Литературу и Прилоге.

У уводном делу предочавамо предмет дисертационог истраживања, циљеве, хипотезе од којих смо пошли, методе и очекиване резултате. У наставку рада, претежно теоријски оријентисаном, покушали смо да систематизујемо сва досадашња лингвистичка истраживања о Јовану Стерији Поповићу, да уочимо потенцијалне доминантне тенденције у тим истраживањима и ексцерпирамо оне резултате који нам могу послужити као добра теоријско-методолошка база и упоришна тачка током самог истраживања. У том делу рада налазе се и краћи прилози посвећени животу Срба у Угарској, биографским подацима, детињству Јована Стерије Поповића и његовој интелектуалној биографији, као и елементима његовог духовног обликовања. Поменути прилози нашли су се услед своје природе и функције баш у том сегменту рада, који представља теоријско-методолошки оквир целог истраживања, јер не чине предмет нашег истраживања у ужем смислу, али нам у великој мери дају теоријску подршку и осветљавају Јована Стерију Поповића као филолога.

У централном делу рада, на основу постојеће грађе, коју чине филолошки радови, *Реторика* и језички уџбеници, поједине хумореске, полемике и лична преписка, па чак и Стеријине комедије, дат је опис и понуђена анализа филолошких погледа Јована Стерије Поповића.

Ту целину чине следећа поглавља: Јован Стерија Поповић о графији и ортографији, Јован Стерија Поповић у историји српског књижевног језика, Јован Стерија Поповић и почеци израде српске научне терминологије, Јован Стерија Поповић о питању језичких позајмица, Јован Стерија Поповић и почеци српске лингводидактике, Рад Јована Стерије Поповића у области лексикологије и лексикографије, Европа и Словенство у Стеријином филолошком делу, Вредност Стеријиних филолошких прилога, Филолошке сцене у Стеријиним комедијама.

У закључним разматрањима резимирамо изречено и указујемо на могуће правце даљег истраживања.

Методи којима смо се служили током овог научног истраживања су: дескриптивни, каузални, аналитички, синтетички, текстолошки метод и др. Применом различитих методолошких приступа покушали смо да обезбедимо што сигурнију позицију за давање одговора на кључна питања, која покреће ова

докторска дисертација, а то је у првом реду питање значаја доприноса Јована Стерије Поповића историји српске филологије. Истичемо да је мало радова сличне тематике, који су нам могли послужити као методолошки узор.

Покушали смо да дамо кратак преглед досадашњих лингвистичких истраживања у вези са Јованом Стеријом Поповићем, као и да подсетимо на чињеницу да је Јован Стерија Поповић знатно више проучаван у контексту својих дела и своје књижевнотеоријске мисли⁶. Наш циљ није да на било који начин пољуљамо Стеријино капитално место у историји српске књижевности, већ да га сагледамо у укупности његовог рада и скренемо пажњу на врло значајан филолошки сегмент тог рада, који је неоправдано занемариван од стране многих генерација филолога.

Ако прегледамо сву досадашњу литературу о Стерији, јасно можемо уочити у њој три тематске групе. Прву групу чини општа литература о овом писцу, под којом подразумевамо његова сабрана дела са биографским подацима. Другу групу, такође обимом раскошну, представљају монографије и појединачни радови посвећени разним промишљањима Стеријиног књижевног стваралаштва, и последњу, трећу групу чине лингвистички осврти на лик и дело Јована Стерије Поповића.

Прегледом лингвистичке литературе о Јовану Стерији Поповићу утврдили смо да бисмо и те радове могли разврстати у одређене тематске групе. То су:

а) радови који се баве неким језичким нивоом у Стеријиним делима (лексиком, славеносрпским елементима, инфинитивом у правним списима, партиципима у функцији термина итд.). Том тематиком најчешће су се бавили: Александар Младеновић и Љиљана Суботић⁷.

⁶ О животу, раду и делу Јована Стерије Поповића до сада су објављене следеће књиге: „Јован Стерија Поповић“ аутора Милана Токина (1956), „Савест једне епохе“ Живана Милисавца (1956), „Бидермајерски усамљеник Стерија“ Драгише Живковића (1983), „Квинтилијан и Стерија“ Војина Јелића (1988), „Студије о Стерији“ Мирона Флашара (1988) и „Класик Стерија“ Зорице Несторовић (2011). Те монографије имају заједнички објекат истраживања, Јована Стерију Поповића као књижевника, али свака има свој засебан предмет. На овом месту набројали смо само монографске публикације посвећене Стерији, док су велики зборници о Стерији поводом разних јубилеја (као нпр. 1956, 2006) наведени на другом месту у раду, у одељку *Предмет рада и критички преглед претходних истраживања*.

⁷ Видети: Младеновић 1982, Младеновић 1982а, Младеновић 1989 и Суботић 1981, Суботић 1996. Такође, о дијалектизмима у Стеријиној прози писао је Ј. Јерковић (1982), о именима у

б) радови у којима се покреће питање Стеријиног филолошког рада и доприноса (о његовим погледима на језик, о термилошком речнику, називословним речима и грађанској ћирилици). На том пољу највише доприноса дали су: Александар Младеновић и Предраг Пипер.

в) радови о Стеријином просветном и лингводидактичком раду. У том погледу најдрагоценији допринос представља докторска дисертација Владимира Грујића и неки краћи радови истог аутора (1956, 1956а, 2006).

Све те радове навели смо у списку цитиране литературе, на крају дисертације.

његовим делима М. Грковић (2007) и о обележјима фразеологизама у његовим комедијама В. Петровић (2007).

2. Шири контекст Стеријиног бављења филолошким питањима

2.1. Стеријин интелектуални развој и друштвено-историјске прилике

Биографија великана попут Јована Стерије Поповића свакако да данас, после више од сто педесет година од његове смрти, није више непознаница и тешко да бисмо могли написати о њему и његовом животу нешто што већ неко до сада није написао. Многи битни моменти из Стеријиног живота и рада данас су познати, захваљујући раду изузетних истраживача попут Милана Токина. Ипак, да се на детаљнија испитивања Стеријине биографије дуже чекало, најбоље сведоче речи Бранислава Миљковића поводом Стеријине стогодишњице⁸. Како је Стеријина биографија том приликом добро осветљена, педесет осам година после стогодишњице, ми можемо наставити са тумачењем првенствено Стеријиног духовно-интелектуалног света. Чини нам се да су ти закључци често у сенци оних општих места у биографијама, иако нам откривају више од очекиваног.

У том контексту, у овом раду су се нашли само они аспекти Стеријине биографије који су битни за предмет истраживања, тј. за његово филолошко дело. За истинско разумевање нечије личности, за тумачење и вредновање њених ставова, који су готово увек у спрези са погледом на свет тога човека, са његовом животном идеологијом, сматрали смо неопходним постављање ширег оквира, у којем бисмо пронашли одговоре на следећа питања. У каквој породици и друштвеној средини је Стерија одрастао и сазревао као човек и интелектуалац, ко је могао највише утицати на његов духовни развој, какве мотивационе садржаје је могао наћи у средини у којој је живео? Иако нам сведочанства о Стеријиним интимним свету нису неопходна за доношење суда о важности и вредности његовог филолошког дела, сматрамо да су ти филолошки ставови, баш као и његово књижевно дело, добијали свој коначни облик тек у тесној спрези са његовим интимним осећањима, карактером, културом и струјањима у друштву тога доба.

⁸ „За сто година откако је умро, Јован Поповић – Стерија све до данас остао је непотпуно објашњен и као личност, и као књижевник стваралац... О човеку Стерији, о његовом интимном животу нема много података ни сведочанстава“ (Миљковић 1956: 7).

2.2. Јован Стерија Поповић – Србин из Угарске

Јован Стерија Поповић био је један од најзнаменитијих Срба у Угарској. За разумевање његове личности и дела то је веома важна одредница. Њега је заиста у великој мери дефинисала и читавог живота пратила та чињеница. Познато је да је живот тамошњих Срба по многим критеријумима био повољнији у односу на живот Срба у другим областима и да се број Срба у Угарској, посебно у Будиму и Пешти, повећавао досељавањима након ослобођења Угарске од турске власти, дакле при крају XVII века. Овде су дакле, у то доба прилике за материјални и културни развитак биле далеко повољније него у земљи матици, у којој су успешне борбе за ослобођење од турског јарма започеле сто двадесет година касније и много су дуже трајале.

Будим и Пешта су били прва српска културна средишта у првој половини XIX века. Дакле, Стерија се као друштвено-интелектуално биће дефинише у средини која представља поприште нашег културног живота и стварања.

Срби су у тој туђој средини живели углавном у оквиру српско-православних општина. Значајно је што су и у економском животу имали запажену улогу, па им је све то омогућило да оснују своје школе са квалитетним учитељским кадром⁹ и да развијају свој друштвени живот. Тако је још Сава Текелија писао о чувеним српским баловима, који су приређивани у време поклада. Развијени друштвени живот угарских Срба потврђује и извођење првих позоришних представа, али и одржавање чувених пештанских вашара, који су поред економске имали још значајнију друштвену и културну улогу. На тим вашарима су се сусретали људи различитих сталежа, виђали су се стари пријатељи и склапала нова познанства. Није неумесно ни претерано поређење тих вашара са савременим сајмовима књига, с обзиром на чињеницу да су се српске књиге, *Летопис* и календари штампани у Универзитетској штампарији у Будиму,

⁹ Један од најпознатијих српских учитеља у Пешти био је Лука Милованов, будући Вуков сарадник. Управо је код угарских Срба први пут била посвећена већа пажња оспособљавању учитеља за основне школе. „Од 1777. године је сваке године за учитеље основних школа одржаван педагошки курс, називан нормом...“ Већ од краја XVIII века, на тада савременим педагошким основама, у Угарској делује права мрежа од више стотина српских основних школа. Ипак, главни проблем основног школства код угарских Срба било је похађање, односно, захватање школском наставом све деце, нарочито женске. Тај проблем је успешније решаван тек уласком у XX век (Палић 1995: 219, 220).

најбоље и најлакше продавали баш тада. За такве тврдње налазимо потврду у извештајима Матице српске, у Вуковој преписци, па чак и у тако скромно очуваној Стеријиној преписци¹⁰. Изнад свега, значај и вредност деловања Срба на овим просторима у доба које разматрамо потврђује и чин оснивања Матице српске 1826. године, као један од најважнијих догађаја у културној историји Срба. Иако Стерија није учествовао у конституисању Матице, он је у Београду покренуо иницијативу за оснивање друге институције од огромног националног значаја. Евидентни културни успон угарских Срба у XIX веку, који се огледао у развијању школског система, у развијању уметности, нпр. позоришне, књижевности (чији је најистакнутији представник управо Стерија), затим у развијању књижарско-издавачке делатности, у формирању првих културних институција попут Матице српске, првих библиотека (личних и јавних) и првих читаоница, био је омогућен њиховим општим напретком у то време.

2.3. Одрастање и образовање Јована Стерије Поповића

Јован Поповић, назван по оцу Стерија, рођен је 1806. године у Вршцу, где је и окончао свој живот 1856. године. Већина Стеријиних биографа се с разлогом задржавала на његовој породици, на оцу Грку, Стерији Поповићу, и још више мајци Српкињи, Јулијани Поповић, ћерки сликара Николе Нешковића¹¹, која је сина васпитавала у духу словенства и подучавала га у црквенословенском, како сам Стерија истиче у својој *Аутобиографији*.¹² Дакле, на формирање Стеријиног интелектуалног бића морали су утицати чиниоци, проистекли у његовој породици, јер с једне стране издвајамо одрастање у двојезичној породици, чему додајемо и вишејезичност средине у којој је живео, а с друге стране примећујемо евидентне уметничке склоности и таленте по мајчиној линији.

¹⁰ Стерија 10. јуна 1832. године пише Вуку Стефановићу Карацићу: “Ја сам се надао да ћу се с вама по писму вашем прошавшег вашара у Пешти састати, но кад се нисте с трговци из Земуна кренули, ево вам брзо јављам, да сам врло мало Пренумераната за Поезију скупити могао...” (Стерија 2012: 13).

¹¹ Интересантно је да име Стеријиног деде по мајци, Николе Нешковића, није превише помињана чињеница међу Стеријиним биографима. Никола Нешковић био је један од водећих домаћих сликара представника барокног стила и један од двојице сликара (други је Стефан Тенецки), који су урадили прве аутопортрете у српском сликарству (Деретић 2013: 209).

¹² „Како сам казује, имао је подршке у мајци, жени писменој и отреситој, и помоћ од оца, који се најпре противио његовој вољи за науком, а када је син успео да се подигне и истакне, помагао га топлим саветима а и новцем срдечно“ (Миљковић 1956: 7).

Његово детињство и почетак школовања везани су управо за родни Вршац и околности које су пратиле живот Срба на тим просторима, у тадашњој Угарској. Стерија је самим рођењем постао део културно развијене, напредне и цивилизоване средине. Вршац је у том периоду био један од првих и најважнијих српских културних центара, са основном школом и, већ у Стеријино време, нижом латинском гимназијом, као и град у којем су крајем XVIII века давале чак и позоришне представе (Кићковић 1956: 300). Већ смо истакли да је положај Срба у Угарској у културолошком и просветном погледу био далеко повољнији од положаја осталих Срба, нпр. Срба на Војној крајини, или у непросвећеној феудалној Турској. Ту повољну атмосферу за културни и национални рад многи Срби су вешто искористили.¹³ Међу њима је и сам Јован Стерија Поповић. Стерија је дакле, одмах по свом рођењу затекао солидно развијен просветни систем са развијеним учитељским кадром, јер је на крају осамнаестог века, као што смо истакли, у скоро свим већим местима у Угарској са већим бројем Срба била и школа у којој се учило на српском језику.¹⁴

Оно што је, без обзира на одређене бенефиције и повољне околности у односу на друге Србе, константно пратило живот Срба у Угарској, па и самог Стерије, јесте свеприсутни опрез и чврсте везе са сопственом традицијом, изазване честим покушајима Аустрије да Србе потчини.

Било би површно тумачити и вредновати Стеријине погледе на филолошка питања, на пример на нови језик и правопис, а не уважити културолошки баласт средине у којој је одрастао. На такву тезу нас наводе следећа сведочанства: „Читалац је личност сложена: у Угарској он је такав да не може замислити књигу без орнамената словенских; стогодишње искуство научило га је да се боји уније; и

¹³ Још при крају XVIII века студенти Пештанског универзитета били су: Сава Текелија, Јован Мушкатиновић, Григорије Трлајић, Лукијан Мушчки, касније и: Сава Мркаљ, Петар Јовановић, Димитрије Давидовић, Георгије Магарашевић, Михаило Витковић, Јован Стерија Поповић, Јован Стејић, Јован Хацић – Светић, Јован Суботић.

¹⁴ Са отварањем школа за Србе у Угарској започело се одмах након сеобе, 1690. године. И поред бројних проблема са аустријском влашћу, која је желела да српску просвету узме у своје руке и да је усмери у корист војне службе и католичке цркве, српске школе јављају се уз поједине манастире. До већег напретка у процесу унапређења нашег школства долази за време митрополита Павла Ненадовића, но ипак су школе и даље биле само црквеног карактера. Важна година за стварање и развој световног школства је 1770, када су законом одобрене неке олакшице за отварање српских школа. Последње три деценије осамнаестог века биле су пресудне за развој српског школства. На томе су удружено радили и држава, и црква, и народни фондови са богатим појединцима. (Опачић-Лекић 1978: 16).

једно и друго јесте његова предрасуда, али и предрасуде су убеђења која не падају с крушке, и која не остају пасивна, нарочито ако су везана за опстанак нечији. Није измишљотина Вељка Старца да угарски Србин почетком XIX века одбија од себе књигу „неславенску“; таквих је Срба тамо у најмању руку више него оних који су у стању да разгрну у себи путању новоме језику и правопису“ (Ерчић 1970: 33, 77). Која је Стеријина позиција у таквом културном миљеу? Колико су његови будући ставови условљени балансом између таквих предрасуда?

Одговоре на ова и слична питања добићемо у наставку рада, у анализи појединачних филолошких питања и проблема којима је Стерија био заокупиран.

II Дескриптивно-аналитички део

3. Јован Стерија Поповић о графији и ортографији

У првом броју *Гласника Друштва српске словесности*, из 1847. године, Јован Стерија Поповић је објавио чак пет прилога у вези са неким питањем важним за науку о језику. У том првом броју *Гласника* своје место су пронашла Стеријина промишљања на следеће језичке теме: *Разлози о називословним речима*, где је изнео своја размишљања о процесу колективне израде терминолошког речника, затим кратак дијалектолошки оглед *О србским речима пределним*, затим у чланку *Покушеније смислосрдног (синонимног) речника* он први даје скицу синонимског речника, потом бележи српске речи у влашком језику у оквиру чланка *Речи србско-славенске у влашком језику познате* и коначно даје низ прагматичних језичких поука у чланку под називом *Примедбе при читању српских књига*.

Међутим, на овом месту указујемо на чињеницу да Јован Стерија Поповић није био увек тако свеприсутан у *Гласнику Друштва* које је основао, нити је био „душа његова“ до саме своје смрти, како је романтичарски писао Александар Белић, што примећује М. Пантић (2007).

Након што је разочаран напустио Србију, Јован Стерија Поповић се искључио и из делатности Друштва српске словесности. Мирослав Пантић примећује да „већ приликом реформе Друштва, и поделе на пет одсека, почетком 1849, њега нема ни у једном од тих одсека, а и у друштвеном *Гласнику* штампана је од тада само у трећој књизи, 1851, његова лепо и духовито написана, али, по мишљењу М. Пантића, у основи промашена расправа *Је ли нужно употребљавати азбуку грађанску у србскоме књижевству?* (Пантић 2007: 591). Пратећи хронолошки садржај овог часописа и Стеријино место у њему, можемо лако потврдити Пантићеве закључке и чињеницу да само још те 1851. године, у књизи првој, свесци трећој, наилазимо на Стеријин прилог под називом „*Е ли нужно употребљавати азбуку грађанску у србскоме књижевству*“.¹⁵

¹⁵ С. Новаковић (1956: 46, 47) сматра да је Стерија сувише касно тражио формалне промене, дакле његову реакцију сматра закаснелом, јер питање о словима после 1850. године, када га он

Иако је Пантић ову расправу окарактерисао као промашену, Александар Младеновић као анахрону, без праве филолошке аргументације (1981: 137–143), ми сматрамо да овај прилог представља веома корисну грађу у покушају расветљавања Стеријиних ставова о графици и ортографији, и са ове временске дистанце нека његова размишљања се актуелизују, добијајући на значају уколико сагледамо дешавања из новије историје српског језика. Не можемо а да одмах не приметимо колико је питање наше двоазбучности и данас актуелно, можда више него икада¹⁶, те Стеријине речи лако можемо превести у савремени контекст и потврдити њихову актуелизацију.

Исте проблематике Стерија се дотакао још једном. На почетку своје песничке збирке *Даворје*, он објављује текст под називом *О српској азбуки*. У оба чланка Стерија износи сличне, скоро исте ставове и аргументе против двоазбучности.

Најпре ћемо се задржати на првом поменутом чланку. Ту Стерија, како и сам каже у уводном делу, покушава да да одговор на своје у неку руку реторско питање: да ли је била корисна и мудра одлука о двоазбучности, коју смо донели угледајући се на Русију, или је било боље задржати само једно писмо?

Стерија своје излагање о азбуци и њеном значају започиње њеним сликовитим поређењем са одећом језика. Он брани циљеве којима је био вођен Тирило, пореди његов пут са оним који је изабрао Петар Велики у реформи писма и сматра да је Петар Велики начинио велики пропуст одабравши латиничну азбуку за образац промене тадашњег писма. Стерија констатује да су слова махом остала иста, једино су добила „неку округлост по виду латински писмена“ (1851). Он се пита колико је Петар Велики успео у својим естетичким настојањима, ако су најспецифичнија слова (Ж, З, Ћ, Ч, Ш, Ю) остала потпуно иста, а и тамо где постоје неке разлике у писању слова, оне су потпуно минорне. Дакле, Стерија доводи у питање резултате реформе Петра Великог.

покреће, није имало никаквог „савременог“ значаја, зато је његов покушај враћања старих слова прошао без икаквог одзива. Само се Јован Ристић узгред дотакао тог предлога, напоменувши да би требало „васпостављати не руски рез словенских слова него рез старих српских штампарија, који је П. Јос. Шафарик у Прагу покушао да обнови не одвећ срећно, јер су сувише несразмерне дебеле и танке линије међу собом“ (Новаковић 1956: 47).

¹⁶ О питању српске двоазбучности видети више у: Павловић 2013.

Тачно је да Стерија овде критикује првенствено форму новонастале азбуке и на ту чињеницу скреће пажњу Александар Младеновић (1981), видевши у томе највећи недостатак ове расправе. А. Младеновић таксативно наводи осам Стеријиних разлога против двојне азбуке, сматрајући да немају филолошку тежину, јер се „Стерија изјаснио практично само против форме, против облика слова грађанске азбуке. Он, наиме, истиче да је против повратка у српску ћирилицу црквених слова као што су *омега, от, пси* и др. А сагласан је да се у њој задрже грађанска слова *ћ, ђ* и *џ* (а она су заправо из Вукове ћирилице) којима треба дати форму црквених знакова” (1981: 142).

Не можемо се сложити да су сви Стеријини аргументи једнаке вредности, те да се сви тичу форме слова и естетског критеријума, којем је Стерија заиста дао доста простора, али не сасвим без разлога, тј. логичног оправдања. Јован Стерија Поповић је имао за право када се толико дуго задржао на питању форме новонастале азбуке, јер реформом Петра Великог ћирилица је само полуполатинизирана у изгледу. Стерија против реформе црквенословенске ћирилице Петра Великог износи аргумент да чак ни естетски критеријум није задовољен, који је самом реформатору био примарни циљ, зато што је желео да слова визуелно модернизује и поевропеизира.¹⁷

Против двоазбучности он износи и неке друге, много важније, оправданије, научно утемељеније разлоге: дидактичке, техничке, функционалне, културно-верске и друге разлоге културолошке природе. Најпре указује на дидактички моменат двоазбучне ситуације, односно отежавајућу околност учења двеју азбука због неких минорних разлика и потенцира време које деца губе учећи ту двојаку азбуку, затим подсећа на техничке разлоге и отежавање процеса штампања књига, на практичне, функционалне разлоге попут оног да се тако прави забуна за напредак књижевности, или да су за разлику од црквене азбуке, грађанска слова измешана са латиничним и све то делује збуњујуће при учењу страних језика, а може бити збуњујуће и за саме странце.

¹⁷ Вања Станишић у поговору за књигу „Европа и човечанство“ Николаја Трубецкоја, истиче да је чувени руски лингвиста у совјетској револуцији видео устанак против „романо-германске империјалне идеологије“, која је у Русију продрла управо са Петром Великим (Трубецкој 2004: 202).

Ипак, кључни, суштински разлози које износи против двоазбучности су културолошке природе, они су у тези да нас наша традиција чини засебним народом¹⁸, као и да би двоазбучност водила цепању од цркве.¹⁹

Стерија недвосмислено током целог рада указује на штетност употребе двеју азбука, сматрајући другу излишном и шкодљивом, мада се може приметити да не жели да се посебно задржава на ономе што је подсвесно знао да ће му се замерити и обележити га поново као конзервативног, дакле у негативном контексту. Стога каже: „Ја нећу да наводим овде благовејност, коју сваки човек ка старинама својим осећа, стари обичаји, бар такви, не треба да се искорењују, који нису шкодљиви, јер через њих уживамо значајну черту према народима; ја нећу да наводим и оно обстојателство, што се тужимо да оће да нас понемче, помацаре, а у свакој прилици трчимо им сами у наручја, и подражавамо им као они, који немају сталнога расузденија“ (*Гласник ДСС* 1851: 23).²⁰

Коначно, Јован Стерија Поповић је у анализираном чланку дао критеријуме којима се треба руководити у одређивању вредности једне азбуке. По њему азбука је добра уколико испуњава следеће критеријуме:

- 1) Да азбука што мање причињава тешкоће оном који је учи;
- 2) Да буде постојана;
- 3) Да буде разговетна;
- 4) Да буде општепозната;
- 5) Да буде једнообразна.

Свој чланак Стерија завршава констатацијом о двоазбучности као расколном поступку, цитирајући Соларићеве речи од пре тридесет година изречене у

¹⁸ Колико је Стерији била важна традиција и историја, колико га је надахњивала и водила, најбоље показују нека његова дела по мотивима из националне историје и његова размишљања на ту тему: „Ретко се ко од најпростијег до најсавршенијег народа налази, ком не би древност мање или више (по мери чувства) мила била, и који се не би њом воображавајући увесељавао, или поне забаву какву у том наодио. Ово чувство чини се да нам је од природе дато, као нека благодарност коју ми древности као седилама украшеном старцу показујемо, за њено искуство, за све што смо од ње попримали, и без које би (може бити) ништа и ништа били“ (Стерија 1827: 5, 6).

¹⁹ Данас је чак и на неким сајтовима Српске православне цркве, нпр. Лепавина, Светосавље, латиница основно или алтернативно писмо.

²⁰ Стеријине речи са минималном престилизацијом могу се ставити у савремени контекст. Овде још једном потврђујемо актуелност Стеријиних размишљања.

предговору Доситејевог *Мезимца*. То Стеријино позивање на Соларићеве речи отвара питање паралеле између двојице ствараоца²¹, односно даје нам простора за постављање хипотезе о Соларићевом утицају на Стерију, поготово ако ту хипотезу ставимо у контекст идеје да је Јован Стерија Поповић настављач Доситејевих мисли.

3.1. Јован Стерија Поповић и Павле Соларић

У контексту чињенице да је Павле Соларић био ученик Доситеја Обрадовића, слободно можемо начинити низ Доситејевих настављача, који би чинили поменути Павле Соларић, затим Лукијан Мушицки, Сава Мркаљ и наравно Јован Стерија Поповић. Сви они имали су доста respekта према ортографским и језичким традицијама.

Између Павла Соларића и Јована Стерије Поповића, у погледу њихових схватања писма и правописа, постоје евидентне сличности. Соларић је своја филолошка дела штампао тврдом и дебелом црквеном ћирилицом, а Стерији се дуго замерало што је своју збирку *Даворје* штампао црквенословенском ћирилицом.²²

Иако су обојица започели сарадњу са Вуком, Стерија се још за живота дистанцирао од неких Вукових идеја, а постоје мишљења да би се и Соларић, да је дуже живео, пре нашао у табору Вукових противника него истомишљеника (Гавриловић 1910: 89).

²¹ У којој мери је Стерија био заинтересован за мисао Павла Соларића, најбоље нам показује ода коју је написао за њега: „Споменик теби! Смемо л то изрећи? / Кој си просјакао хлеба залогај, / Трудио с гладан о народној срећи, / Сад да ти плати мртав стуб овај. Натписи какви? Сјајни или прости? / Истинит натпис не буди нам срам: / Овде леже Соларића кости. / Народ љубивши презрен бјаше сам.” (Путник 2013: 15). Песма „*Павле Соларић*“ нађена је у Стеријиној рукописној оставштини и објављена је после његове смрти, 1860. године. У њој Стерија проблематизује однос незахвалног потомства према својим великанима, проблем који је осетио на својој кожи. Он подсећа на Соларићеве заслуге и тежак живот у туђини. Можда се у тим биографским сличностима између двојице уметника крије један од разлога Стеријине заинтересованости за Соларићев лик и дело.

²² Академик Данило Баста је недавно своју приступну беседу у САНУ објавио црквенословенском ћирилицом. На корицама је Стеријин лик. Наравно, данас је то изузетак, али показује да постоје поштоваоци Стеријине концепције српског писма.

С друге стране, баш као и Јован Стерија Поповић у анализираном чланку, и Павле Соларић је у својим филолошким радовима истицао да се треба држати Кириловог писма²³, те да је црквени језик отац српском језику. Јован Стерија Поповић је Кирилова слова сматрао погоднијим за наш језик од латинских, заправо у чланку *Речи српско-славенске у влашком језику познате* (*Гласник* 1847: 30–58) налазимо потврду става да писмо мора бити „згодно“ за одређени језик и водећи се истим критеријумом, он критикује поступак одбацивања Кириловог писма зарад латинице у влашком језику, конкретно подстакнут стањем у једном речнику из 1825. године, којим се служио током истраживања српско-славенског лексичког слоја у овом језику.

Коначно, Соларића и Стерију, поред поменутих сличности, задесила је у неком смислу и слична судбина. Савременици, па чак и многе генерације филолога, видели су у њиховим поступцима извесну дволичност, или можда неодлучност у поступању, па су они изгубили наклоност јавности, јер су их почели сматрати штетним за Вуков рад и напредак. Тако је већ поменута Стеријина одлука да *Даворје* 1854. године штампа црквенословенском ћирилицом била погубна за Стеријин углед међу савременицима и будућим поколењима. Јован Скерлић припада генерацији која васкрсава Стерију као књижевника и констатује како је због тог свог потеза у *Даворју* Стерија „изгубио књижевни глас који је уживао, читаоци (романтичари, оптимисти) су га напуштали, а критичари га се одрицали или још горе заборављали.“ За Скерлића, време је било тај фактор који је пресудио у Стеријину корист. На енигматско питање зашто је Стерија своју збирку *Даворје* штампао црквеним словима нуђено је више одговора. Тако на пример, Миодраг Поповић (2006: 281) је сматрао да се тиме Стерија желео одвојити од Вука или указати шта му је традиција. Објављујући 2011. године старом црквенословенском азбуком избор из Стеријиног *Даворја*, Душан Белча је желео да Стеријиним песмама после толико времена врати рухо које је сам песник највише волео, верујући да најбоље пристаје његовом певању и туговању. Белча сматра да је тим поступком Стерија, обузет непрекидном и неминовном променом света, попут неког хеленског дијалектичара, желео да се супротстави, или да се

²³ Биљана Панић-Бабић закључује да се Соларићу Кирилово писмо чинило српскије, па је сматрао да када би се Срби у потпуности одрекли тог свог старог писма и црквеног језика, учинили би неко непатриотско дело (преузето са: www.kovceg.tripod.com, дана 15.3.14).

одабиром тих лелујавих, кородираних слова, изједначи са црнорисцима из тамних манастирских ћелија протеклих времена, којима је по много чему био налик. Он сматра да код Стерије то није био неки позни осећај, неки гнев према новотаријама, већ дубоки осећај српског националног бића. „Губљење старе азбуке из употребе он види као нестанак дубоке српске културне традиције и свести – наслућује националном бићу лошу судбину“ (2011: 23–36).

У предговору ове песничке збирке, у тексту *О српској азбуци* Стерија у нешто сажетијој форми износи своје ставове о црквеној и грађанској азбуци изречене већ 1851. у *Гласнику Друштва српске словесности*. Он овде доследно понавља своје аргументе против двоазбучности, а питања правописа се не дотиче.

Стерија реформу црквене азбуке доживљава као „стругање и подсецање слова“, сматра је наглим кораком (увек је био за студиозност, а против сваке брзоплетости) и замера што је крајњи резултат реформе некаква мешавина слова, односно азбука ни словенска, ни латинска. С обзиром на то да је Стерија у више наврата детерминисан као строги традиционалиста и конзервативац (што не мора да се тумачи као негативна одлика, али на нашим просторима понекад се баш такво значење потенцира), посебно треба истаћи његов став да није против разумних промена у виду избацивања појединих непотребних слова, или увођења потребних Ђ и Ћ. „Одмећати што је полезно из слепе љубови к старом обичају, био би највећи предрасудак; али тако исто грех је неопростими уводити нове обичаје и измене без нужде, и само на штету и забуну општу“, што би био још један доказ Стеријиног истанчаног смисла за меру и средњи пут (Стерија 1958: 10).

Ако се вратимо на почетак наше анализе и сетимо се мишљења Мирослава Пантића о Стеријиној расправи *Је ли нужно употебљавати азбуку грађанску у србскоме књижеству?* да је лепо и духовито написана, али у основи промашена (Пантић 2006: 591), можемо поставити хипотезу да је Стерија некада своја филолошка разматрања замаглио својим духовитим и ироничним опаскама. Можемо поставити питање да ли цео његов филолошки рад не би био озбиљније схваћен и сагледан без тог шаљивог тона који је неизоставан чак и када расправља о крупним језичким питањима?

Тако Стерија описује изглед нових слова: „Ово жабасто Ж, ово кљунасто З, које режи као смук, ово змијасте савијено S, с опасним кљуном, ово Ш као Нептунов трозубац, и Г као сикира, овај лавови реп на Ц! Какви варварски народи, кад им се и по самој азбуци зверови шетају!” (Стерија 1958: 9,10).

Предраг Пипер примећује да је Стерија био један од првих, „али нажалост и један од ретких, ко је писао о актуелним језичким питањима са примереним хумором, да се чита лако и радо, а да тачно погађа суштину ствари никога не вређајући“ (2010: 298). П. Пипер као пример Стеријиног шаљивог тона у разматрању језичке тематике наводи милобруке: *Сцена једна за оне који су за словенским језиком занешени и Писмо новим српским језиком*. Он такође подсећа на Стеријин став о шаљивости као погодном начину за изношење истина које су важније од саме шале (2010: 297). У прилог свему изреченом иде и Стеријино цитирање његовог омиљеног песника Хорација, у предговору дела *Роман без романа*: „Ко ће забранити шаљивцу истину казати?“ (Стерија 1832: 6).²⁴ Све то нас наводи на закључак да је Стерија сасвим свесно и промишљено изабрао да пише и о важним језичким питањима и шаљивим тоном, јер по њему „наука не искључује шалу и пријатне разговоре, али ови у очима паметних позоришника нису ништа друго него сирупи или слаткиши код обичних лекара” (Стерија, 1958: 27–29).

3.2. Питање ортографије

У разматрању Стеријиних погледа на графију и ортографију тога времена, сматрамо да посебно треба истаћи чињеницу да он у својим филолошким промишљањима под црквеном азбуком није подразумевао и црквени правопис. Позивајући се и на Вука Стефановића Карацића, он се залагао да имамо исту, једну азбуку, са истим „видом писмена“, а да свако словенско наречје може имати другачији правопис.

Поред тога Стерија наглашава: „Предмет мога говора само је вид писмена, не искључујући ни правопис Г. Вука Карацића, ако се општим мненијем одобри и

²⁴ Стерија преводи Хорацијеву мисао: *Ridentem dicere verum quid vetat.*

мислим, да и он не би ни најмање противословио, кад би се само црквени вид писмена у његовом правопису захтевао.” (*Гласник ДСС* 1851: 27). По Стојану Новаковићу се у овим Стеријиним речима види колико је водио рачуна о Вуку и колико је био толерантан према његовом правопису (1956: 47).

Правопис се у славеносрпској епохи ослањао на рускословенска решења и у литератури је познат као историјски, етимолошки (коренски) или морфонолошки (Милановић 2004: 97), те су правопис и графика овог периода били нерационални, пуни непотребних слова. Борба за реформу таквог правописа поведена је много пре Вука Караџића, а Соларић чије речи Стерија цитира, био је активан у тој борби²⁵. Стога закључујемо да је и Јован Стерија Поповић имао осећаја и разумевања за реформу правописа, али не и за двоазбучност, од које је видео само штету и стварање проблема. Да је био у праву, у неким својим размишљањима, показује време као најјачи фактор, јер и данас се двоазбучност показује као лоша опција, те имамо угроженост ћириличног писма на шта не би смео нико да остане равнодушан. Предраг Пипер коментарише да би се могло десити „да једног не тако далеко дана још понеки песник објави своју књигу ћирилицом, као што је Стерија објавио своје *Даворје I* црквенословенским писмом.” (Пипер 2010: 292).

Ако се вратимо поново питању ортографије, можемо рећи да је Стерија и о томе имао јасно формулисан став који би зарад историје наше филологије требало размотрити у контексту његових веза са Вуком. Наиме, Друштво српске словесности, чији је Стерија оснивач био, поднело је временом захтев Министарству просвете да се укине забрана Вуковог правописа. Они који су били против тог правописа касније су му први отворили врата. Сматрамо да је и сам Стерија био против државне забране Вуковог правописа, коју је затекао по доласку у Србију, без обзира на чињеницу да је сам користио стари правопис. То још једном осветљава Стеријину правичност и нетрпељивост према разним забранама. Изнесеној тези иде у прилог чињеница да иако му је можда стари правопис био ближи и дражи, а сматрамо да јесте, Стерија није искључивао

²⁵ У српској филолошкој литератури разрешено је порекло чувених Вукових речи: „Пиши као што говориш, читај као што је написано“. У том контексту осветљена је Аделунгова улога у Вуковој славној формулацији, па подсећамо на чињеницу да је још Соларић у свом *Буквару* и пре *Буквара* у неким другим делима, потенцирао сличну мисао, да је „најбоље писмо где како говори се тако пише се, и како је написано тако чита се” (према Б. Панић-Бабић, преузето са: www.kovceg.tripod.com, дана 15.3.14).

могућност демократског усвајања Вуковог правописа, потврдивши тако нешто у већ цитираном раду: „Ако се општим мњењем одобри” (*Гласник ДСС* 3, 1851: 27). У том контексту преоштро звуче оцене Мираша Кићовића да је Јован Стерија Поповић био један од највећих противника Вукове реформе језика и правописа. Јована Стерију Поповића би и поводом овог питања, његових поступака и размишљања, могли оценити као истинског легалисту и демократу, уколико ове речи желимо и још увек можемо да перцепирамо у њиховом основном и идеолошки незамућеном значењу.

Он се придржавао старог правописа, који је остао на снази и дуго после његове смрти, њиме се служио, баш као што су то чинили и најпознатији Вукови саборци попут Ђуре Даничића, а опет имао је разумевања за промене у будућности уколико су оне легитимно уведене. Евидентно је да је Стерија био врло толерантан у погледу ортографског избора и да је то питање доживљавао првенствено као питање консензуса.²⁶ Мора се напоменути да су и Вукови противници, у које многи убрајају и Стерију, мада ми немамо доказа да је Стерија био изразито против Вукове ортографије, имали прилично јаку аргументацију за очување старог правописа.

Вуков фонетски принцип у правопису различито је вреднован. Бодуен де Куртене се на пример о Вуковој графици изјаснио крајње похвално, али није и о његовом једностраном фонетском правцу у правопису (према Гутков 2005). В. Гутков подсећа да су и други познати лингвисти и филолози били резервисани према фонетској ортографији²⁷ и да су били против апсолутизације њене вредности. Он закључује да „током времена удео ортографских одступања у корист морфолошког правописног принципа спонтано расте” (2005: 94).

Позивање Вукових противника на ортографије осталих народа (Француза, Енглеза, Немаца) и данас звучи смислено и логично. Научни и књижевни рад тих

²⁶ Да је Стерија питању ортографије прилазио неострашћено, показује његова изјава у писму Људевиту Гају да ортографију радова које би објавили „изволите Ви по Вашем благоразумију скројити” (Стерија 2012: 17).

²⁷ Ватрослав Јагић је сматрао да је Вукова реформа у односу према српском језику и писму доиста могућа и без увођења фонетске ортографије; А. Н. Пипин није беспоговорно одобравао фонетски правопис, јер је сматрао да је у интересу књижевнојезичког континуитета да и историјски правопис добије своју цену и да у новом систему добије одређено место (према Гутков 2005: 94).

народа одувек је напредовао без обзира на тежак етимолошки правопис. „И одиста, правопис ових народа и није био оправданији од ондашњег српског, изузев што је имао далеко већу традицију због које и данас представља тешки терет којег се њихови народи не могу да ослободе.” (Кићовић 1956: 343). Коментар Мираша Кићовића у коме је тежиште на традицији неког народа итекако се чини значајним у разматрању Стеријиних филолошких погледа који су готово увек окарактерисани као строго традиционални и конзервативни (укључујући и његове погледе на ортографију о којој тренутно расправљамо). Различит однос према ономе што називамо традицијом врло лепо показују Кићовићеве речи у којима парафразира француског научника Бриноа о њиховом нелогичном и противречном правопису, који мрачи разум и заглупљује, но ипак Французи га и данас бране као традицију, која „свемоћно влада“ и чије је рушење исто тако неостварљиво као што би било неостварљиво рушење Париза зато што су му улице сувише тесне за саобраћај. Можда је прави тренутак да се постави питање зашто су нам се туђе традиције увек чиниле већим и значајнијим од сопствених?²⁸

М. Кићовић закључује, да су француски и њему слични други случајеви добар доказ да данас разумемо борбу Вукових противника за традиционални етимолошки правопис (1956: 344). Ту се јасно показује да је код Срба један од критеријума приликом избора пута за кодификацију језика био условљен односом према сопственој културној традицији. Многи су били превише импресионирани образовањем које су стекли у Европи, револуционарним временом у којем су живели (1848. и др.), а можда и задојени атеизмом²⁹, тада већ доста раширеним међу интелигенцијом, што их је окренуло против црквенословенског језика, који су можда слабије и знали.

²⁸ У том контексту подсећамо на наш однос према ћириличном писму, које има хиљадугодишњу традицију за разлику од српскохрватске латинице. Видети о томе више у: Павловић 2013.

²⁹ У том поглављу историје српског књижевног језика један од доминантних фактора била је природа односа према сопственој културној традицији, али и однос према цркви. Нису сви исто вредновали сопствену традицију, нити тесну повезаност писма са црквом.

4. Јован Стерија Поповић у историји српског књижевног језика

У овом сегменту рада покушаћемо да осветлимо Стеријино место у историји српске филологије, имајући у виду чињеницу да је Јован Стерија Поповић више пута и у различитој, често неочекиваној форми исказивао своје мишљење поводом нашег књижевнојезичког питања и његовог разрешавања. Стерија се овим питањем, осим у својим кратким чланцима, бавио и у својим духовитим милобрукама (*Сцена за оне који су за словенским језиком занешени и Писмо новим српским језиком*). Како би се уочила историјска перспектива и истакли сви сегменти његовог мишљења о овој теми, намеће нам се паралела са мишљењима других важних фигура, попут Вукове или Доситејеве, а самим тим и примена компаративног, односно контрадистинктивног метода.

4.1. Јован Стерија Поповић и Вук Стефановић Караџић

Прва асоцијација на питање избора књижевнојезичког модела у историјском развоју нашег језика је име Вука Стефановића Караџића. Вук је својим бројним подухватима у филолошким пословима оправдано заслужио сасвим изузетно место у историји српске филологије, мада је евидентно у тој историји било и пренаглашавања његовог имена и значаја. Тако проглашавање Вука оцем нове српске књижевности, творцем српске националне културе³⁰, звучи помало

³⁰ Тако је за М. Стевановића (1988) Вук све у једном, и творац наше науке о језику, и отац нове српске књижевности, и оснивач наше савремене историјске науке, и први етнолог, археолог, социолог, географ, дакле „све и свја“, односно он је утемељивач основних националних наука и творац српске националне културе.

Владимир П. Гутков у свом раду *Величина Вука Караџића* наводи да истраживачи, у настојању да уопштено оцене и дефинишу Караџићеву историјску мисију, употребљавају следеће дефиниције: идеолог националног препорода, револуционар у области културе, велики реформатор, отац нове српске књижевности (2005: 69–74). Такође, 2014. године у Москви је, поводом сто педесет година од смрти Вука Караџића, објављена књига *Вук Караџић 1787–1864* истог аутора, у којој су се нашле и неке оштрије оцене Вукове реформе (Гутков 2014).

Академик и историчар Димитрије Ђорђевић, пишући о најистакнутијим именима историје и културе српског народа, Вука Стефановића Караџића назива светиоником „који је у олујним ноћима управљао бродом српске културе ка новим хоризонтима“ (1997: 400). За Ђорђевића он је довео Европу у Србију и био див „који је заорао дубоку бразду у чедну њиву српске културе“ (1997: 321), такође „био је одбачен од конзервативне и бигогне српске елите у Угарској и оптерећен неписмености своје земље. Човек који се учио писмености користећи барут помешан с водом, био је позван да потомцима утре пут ка њиховом дотада запретеном културном наслеђу“ (1997: 322, 323). Овакав, помало патетичан и есејистички начин писања о Вуку био је дуго доминантан. Примећујемо да није мимоишао ни академске кругове ни научни стил, напротив,

претенциозно, јер би то значило да нико пре њега није учинио ништа довољно вредно на путу развоја српске књижевности и културе, те се Вук појављује у улози својеврсног родоначелника.³¹ У том контексту, дела епохе светосавља или дела Доситеја Обрадовића, Гаврила Стефановића Венцловића и многих других великих имена српске културе која му претходе (Павла Соларића, Луке Милованова, Лукијана Мушицког итд.), немају тражену специфичну тежину, јер иако су се многи пре Вука залагали за културолошки и књижевни развој, као и за народни језик у књижевности, тај идеал је тек он био у стању да оствари³². Тако се иначе сложен и дуготрајан процес културног и књижевног развоја приказује поједностављено и редуковано, уз присуство тезе да може бити резултат рада и залагања појединца. Временом, неопрезном и неодмереном глорификацијом Вуковог дела³³, или поједностављивањем околности које су пратиле развој српског књижевног језика, дошло је до ширења појединих заблуда у српској филологији³⁴, које су генерације простом репродукцијом снажиле и за које је било

одатле је добио евидентну подршку, те се брзо преселио у уџбенике и позиционирао чврсто у друштвеној свести људи, као једино могуће и исправно тумачење тог периода.

³¹ Интересантно је било сагледати на који начин су страни слависти писали о Вуковој улози, као претпостављамо мање пристрасни од домаћих. Ирена Цветковић Теофиловић (2011: 116) указала је на став финског слависте Ј. Нуорлуота, да је романтичарски приступ Вуковој улози један од основних проблема наше науке. Такође, не треба да нас зачуђује чињеница што се интересовање за предвуковску епоху буди управо под утицајем писања страних слависта. Иста ауторка подсећа на књигу руског слависте Бориса Унбегауна и закључује да „заслуга за смео почетак изучавања једног периода у развоју књижевног језика код Срба, који је помињан, углавном, као зло кога нас је ослободио Вук, припада њему“ (Цветковић Теофиловић 2011: 117).

³² Стојан Новаковић пише: „И они су били за народни језик, само не онако као Вук, него некако другојачије“ (1956: 39). Та одредница „народни језик, али некако другојачије“ испоставља се да је веома битна. Тај средњи пут који су пропагирани није био за потпуно одбацивање, Драгиша Витошевић га назива путем без победника и побеђених и обостраних жртава (1985: 347).

³³ Мирослав Јовановић (2002) детаљним прегледом кључних публикација посвећених овој тематици, цитирајући наше угледне лингвисте попут Љ. Стојановића, А. Белића, М. Поповића, М. Стевановића, показује колико се заправо о Караџићу писало у суперлативу, често некритично и у поетском заносу. Он истиче три стереотипа друштвеног мита о Вуку Караџићу. То су: „стереотип о расправи као својеврсној борби, рату, револуцији, у којој се добро борило са лошим и у тој борби победило; позитивни стереотип о победнику, народном генију, културном месији, културном револуционару; негативни стереотип о пораженима – Вуковим противницима: демонизовани стереотипни образац о антихеројима“ (2002: 121). М. Јовановић идеалну основу за прихватање стереотипних, легендарних и митолошких представа о Вуку и периоду расправе о српском књижевном језику види у чињеници да су догађаје које су савременици доживљавали као расправу, раскол, спорење, заваду или свађу међу књижевницима и научницима, потоње генерације захваљујући већ поменутом поједностављивању, перцепирале искључиво као рат, борбу или револуцију (2002: 117). Иницијална тачка за такву перцепцију је тренутак када Ђуро Даничић ту фазу у развоју нашег језика назива „ратом“.

³⁴ Неке устаљене претеране оцене о Вуку треба ставити у контекст реалних чињеница. Начело „Пиши као што говориш“ није формулисао Вук, већ Ј. Аделунг; Вукова реформа азбуке умногоме је ослоњена на дело Саве Мркаља; Вукова *Мала српска граматика* написана је углавном према граматици Аврама Мразовића; акцентолошка решења која је Вук спровео углавном је пре

потребно доста времена да се исправе, ако се тако нешто уопште и десило. С друге стране, као што су у једној епохи Вук и вуковци само глорификовани, сведоци смо неких скорашњих потпуно супротних тенденција, односно чињенице да су они у новије време пак преоштро нападани и критиковани³⁵ и данас је како каже П. Пипер све већи изазов писати о Вуку, а ми додајемо писати уопште о том периоду историје српске филологије, о самој историји српске филологије која до сада није у потпуности осветљена.

Одмах нам се нужно намећу два питања. Прво, зашто у разматрању Стеријиног места у историји српског књижевног језика полазимо од Вука, придајући му такав значај и друго, коју је то позицију Стерија заузео у тим пословима, тј. за који се пут залагао?

Ми не полазимо од претпоставке да ћемо у овом сегменту Стеријине филолошке мисли пронаћи висок ниво аутентичности мишљења (нити иновативност какву налазимо нпр. код Лукијана Мушицког), већ покушавамо да га зарад целовитости његовог филолошког лика аргументовано лоцирамо и позиционирамо у оквиру најдуже полемике српске културе XIX века, у расправи о српском језику. Коначно, покушаћемо да осветлимо да ли Стерија припада групи Вукових противника или можда истомишљеника, ако се већ никада нису директно сукобили?³⁶ Да ли је и у којој мери Стерија био против Вукових идеја? Где је тачка њиховог разилажења? Мирослав Јовановић запажа крајње занимљив Белићев закључак о сврси оснивања Друштва српске словесности, по којем је оснивање тога Друштва значило донекле протест против гоњења Вуковог рада и његових дела, а то је, по Белићу, доказивао у извесној мери и рад Друштва (Јовановић 2002: 136).

њега разрадио Лука Милованов; иницијатор и практично коаутор на првом Рјечнику био је Јернеј Копитар, као што је током рада на другом издању *Рјечника* пресудну улогу имао Ђуро Даничић (Пипер 2009: 951).

³⁵ Писати о Вуку Стефановићу Караџићу постало је занимљиво и изван лингвистичких кругова, често у некој интригантној, публицистичкој форми. Тако на пример Милослав Самарџић, који је дипломирао економиста, у својој књизи *Тајне Вукове реформе* пише о Вуку на сензационалистички начин, називајући га: аустријским шпијуном, првим српским комунистом који је разједињавао српство и изводи неке закључаке из Вукове преписке, у вези са његовим моралним вредностима.

³⁶ Са ове временске дистанце можда можемо дати објективан суд о природи односа двојице великана, с обзиром на чињеницу да су мишљења о том питању у науци прилично подељена.

Анализу почињемо подсећањем на Вукову реформу, јер она представља саму срж и окосницу историје српског књижевног језика и већ смо на почетку истакли да ћемо применом компаративног и контрадистинктивног приступа, покушати да Стеријине ставове сместимо у шири контекст, поредећи их са ставовима његових претходника, савременика и следбеника, а Вук једној од тих група свакако припада. Широка паралела са Вуком свакако је оправдана иуколико пођемо од става да се „однос Јована Стерије Поповића према српском књижевном језику и према важним филолошким пословима његовог времена ... најизразитије прелама на оној страници историје српске филологије на којој је реч о осујећеном покушају организовања рада на српској научној терминологији. Тај спор имао је ближи и даљи узрок. Ближи узрок тиче се српске терминологије, а даљи узрок, али важнији, тиче се питања ко је меродавнији да одлучује о изградњи српског књижевног језика и филологије.” (Пипер 2010: 283).

Стеријина улога у историји српске филологије добија специфичан значај и постаје маркантна врло конкретним поступком оснивања Друштва српске словесности, чиме се читава расправа о томе шта је добро за развој српског језика подиже на највиши могући академски ниво. Дакле, Стерија је покушао да институционализује расправу о српском књижевном језику и тиме показао велику иновативност у односу на остале.

Стеријина замисао, да се српском књижевнојезичком проблематиком баве интелектуалци под институционалним окриљем, била је за то време веома напредна, очигледно и превише. Већ из основних задатака, предочених у предлогу за оснивање Академије³⁷ (будућег Друштва), видело се да је стварање једног таквог друштва било изазвано највише филолошким потребама. Он је као један од аутора поменутог предлога желео да утре пут озбиљнијим филолошким проучавањима, а самим тим и развоју филологије као науке, посебно националне филологије.

Тиме што је Вук Караџић осујетио први озбиљнији пројекат Друштва српске словесности, морало је доћи до слабљења Стеријиног угледа и утицаја. Да ли то

³⁷ „Установленије ове Академије да се Совету на одобреније представи, с присовокупленијем мненија Попечитељства просвештенија, да је неопходно нужно установленије ово за усавршенствовање филологије Србске, и совршеније израђивање школски предмета на Србском језику“ (према Грујић 2006: 337).

значи да је Вук у Стерији препознао могућег конкурента у пословима изградње српског књижевног језика и националне филологије? Да ли је Стерија такав конкурент могао бити? По свом темпераменту тешко, по свом богатом образовању свакако да је могао.³⁸ Наравно, да то није могао бити у годинама њиховог првог сусрета, када је Вук био зрео човек и надалеко чувени писац, а Стерија само ђак гимназије у Темишвару, како је то приметио Мираш Кићовић (1956). Међутим, касније када је Стерија сазрео, када је постао прави ерудита, својим доласком у Србију и Београд, доноси нешто европско, што пре њега није постојало: просветне реформе, институције културе и науке, које ни Вук ни било који други појединац није био у стању да инспирише и заснује. Вуковим плановима и амбицијама није одговарао ауторитет институција које је Стерија засновао, а ту мислимо на поменуто Друштво српске словесности окренуто језичкој проблематици, јер како би поред јаких и напредних институција једно име толико могло да се уздигне, односно да преовлада утисак како један човек има све заслуге. Вук је преферирао ауторитет и интуицију појединца у пословима језичког планирања, док је Стерија веровао у снагу институција при арбитражу у том послу (Радовановић 2007: 454). Стога никако не бисмо могли да се сложимо са оценом Стојана Новаковића да су у борби два правца, Вуковог и Хацићевог, ови други били склони да уместо правила постављају ауторитете, мислећи на Доситеја и Л. Мушицког (1956: 40). Таква нас констатација мора зачудити, јер тешко је отети се утиску да је у историји наше филологије било већег ауторитета од самог Вука.³⁹

³⁸ Стеријин родни Вршац имао је у то време латинску нижу гимназију коју је почео похађати, затим је своје школовање успешно наставио у Новом Саду, Темишвару, у Пешти, која је тада била најјачи српски културни центар и на крају је студирао права у Кежмарку, те тиме стекао комплетно савремено образовање. Колико је језичког осећаја у себи имао, потврђује чињеница да је знао неколико језика: немачки, латински, румунски, руски, италијански (како сам наводи), а претпоставља се да је у извесној мери знао и мађарски, грчки, можда и француски (Кићовић 1956: 300). Написао је неколико уџбеника из области језика, а ДСС чије је оснивање иницирао било је посвећено првенствено језичким питањима.

³⁹ С. Новаковић износи тврдњу да Хацићева школа није имала ниједног лингвисту, а да је Вук међутим, и по дару, и по спреми био лингвиста прве врсте (1956: 41). По дару да, по спреми свакако не. Да је Вук имао представу о себи као о истинском ауторитету показује његова изјава: „Ми смо Платони и Аристотели нашега народа“, у писму Лукијану Мушицком 1819. године. Изјаву наводимо према Ђорђевић 1997: 326.

Да је Стерија писао о филолошким питањима, показује његова библиографија филолошких радова⁴⁰, али сигурно је да би он и више своје посматрачке пажње посветио филологији да није било кобног спора на седницама Друштва српске словесности маја 1845. године, када се расправљало о његовом предлогу о стварању српске научне терминологије (о чему ће више речи бити у посебном одељку овог рада).

Своје излагање о Стеријином језику, поводом годишњице 1956, Стојан Новаковић базирао је на три тачке: *Мисли о језику*, *Везе с Вуком* и *Питање о словима*. Дакле, примећујемо да је Стерија за многе истраживаче био неодвојив од Вука у неком смислу, барем у погледу утемељења његове позиције у историји нашег књижевног језика.

Природу Стеријиног и Вуковог односа у великој мери описао је Мираш Кићовић (1956), осветљавајући њихове личне особине и прве контакте, њихово различито васпитање, образовање, порекло, материјално стање и тешко да би се ту имало шта додати. Сви ти елементи на којима се М. Кићовић задржава у потпуности разјашњавају све сличности и још чешће разлике у њиховим погледима на питање конституисања српског књижевног језика и изградње националне филологије.

Слободно можемо рећи да су Јован Стерија Поповић и Вук Стефановић Карацић показали и различито поимање рада за добробит сопственог народа.

⁴⁰*Куриоза* (кратка Стеријина белешка о неким нашим и страним речима), *Сербски народни лист* бр. 15, 1839.

Разлози о називословним речима, *Гласник Друштва српске словесности*, књ. 1, 1847.

О српским речима пределним, *Гласник ДСС*, књ. 1, 1847.

Покушеније смислосрдног (синонимног) речника, *Гласник ДСС*, књ. 1, 1847.

Речи српско-славенске у влашком језику познате, *Гласник ДСС*, књ. 1, 1847.

Примедбе при читању српских књига, *Гласник ДСС*, књ. 1, 1847.

Је ли нужно употребљавати азбуку грађанску у српскоме књижевству, *Гласник ДСС*, књ. 3, 1851.

О српској азбуки, предговор уз *Даворје*, 1854.

О српском слогомерију, *Седмица* бр. 23, 1854.

О имену Срб, Србин, Србљин, *Седмица* бр. 25, 1854.

О поводу имена "Немања", *Седмица* бр. 27, 1854.

Карактеристика српских списатеља I. Милован Видаковић, *Књижевни додатак* бр. 12, 1852.

Карактеристика српских списатеља II. Павел Кенгелац. СН бр. 59, 1852.

Језикословне ситнице и Језикословне крупнице, објављене постхумно у *ЗМС за књижевност и језик*, књ. 29, св. 2, 1981.

Обојица су урадили много за српски народ, али су се при том руководили различитим критеријумима. Ако пођемо од мишљења да се значај и истакнутост појединца и његовог дела за целокупну културу мери, пре свега тиме колико су допринели општем добру, односно колико су себе уградили у друге, чини се да ова два критеријума вредновања не морамо схватити као истоветне, већ у извесној изнијансираности њиховог значења можемо приметити да је Стерија увек имао само први критеријум на уму – да доприноси општем добру, спутавши индивидуално зарад покретања и напретка колективног, док је Вук чини се настојао да угради свој лик и дело у друге, надлазеће генерације, које су га највише и подржавале.⁴¹

4.2. Јован Стерија Поповић о реформи књижевног језика код Срба

О књижевном језику и његовој реформи Јован Стерија Поповић је мање писао него на пример о питањима графије и ортографије или потреби израде научне терминологије. То не значи да је овој тематици био мање посвећен, већ је изабрао да своје ставове о том питању износи индиректно, као што смо већ поменули у нешто другачијој форми од класичне филолошке расправе. Грађу којом располажемо чине чланак *Павле Кенгелац*, делови његове *Реторике*, и поменуте милобруке: *Сцена за оне који су словенским језиком занесени* и *Писмо новим српским језиком*, које можемо назвати Стеријиним експлицитном лингвистиком, иако није реч о филолошким радовима класичне форме⁴².

Окосницу нашег теоријско-методолошког оквира представља интерпретативна схема програма књижевнојезичке реформе коју даје Љубомир

⁴¹ У нашим филолошким споровима одувек је било и генерацијских сучељавања. Јован Стерија Поповић је уочио да су Вукову концепцију књижевнојезичке реформе најодушевљеније прихватили млађи филолози, „често више склони да се угледају на Загреб и Беч него да негују своју културну традицију, о чему доста сведочи оштар Даничићев чланак *Задиркивало* поводом Стеријиних *Писама* (Пипер 2010: 289).

⁴² П. Пипер разликује Стеријину експлицитну и имплицитну лингвистику. Под експлицитном лингвистиком подразумева његове списе о српском књижевном језику, списе о превођењу, његову *Реторику* и уџбенике немачког и латинског језика, неке чланке, есеје, предговоре за поједина књижевна дела. Имплицитна лингвистика, пак, дата је у његовим књижевним делима (нпр. начин на који се поједини књижевни ликови односе према српском језику, неком страном језику или страним речима), имплицитна лингвистика дата је још у целокупном Стеријином делу, укључујући и његову преписку, а тиче се његовог језика, графије и стила (Пипер 2010: 280).

Поповић (1988: 265–278) и по којој „без обзира у каквој се писаној форми јавља, типичан програм књижевнојезичке реформе може се интерпретирати као функционални систем ставова којима се пропагира реформа књижевнојезичке праксе и са њом повезаних језичких и ширих друштвених вредности”. Према Поповићу, такав систем обухвата три компоненте: аргументовано основно књижевнојезичко опредељење, критику постојеће књижевнојезичке ситуације и предложено решење (1988: 265). У разматраној грађи налазимо све три компоненте уз проблем њиховог тешког међусобног разлучивања. Наиме, и сам Љ. Поповић скреће пажњу да премисе вредносно-нормативног карактера из којих се извлачи основно књижевнојезичко опредељење истовремено служе и „као инструмент за критику текуће књижевнојезичке ситуације и за предложене промене“ (1988: 266).

Јован Стерија Поповић је у погледима на избор књижевнојезичког модела био за средњи пут, односно за средњи начин употребе народног језика, као у већини европских књижевних језика, што би у практичном смислу значило да се залагао за народни језик у књижевности⁴³, мада је мислио да му треба примеса словенска, како би био богатији и употребљивији. Да је своја дела писао на народној основи, потпомогнутој старим славенским језиком, потврђује његово писмо Људевиту Гају у којем, предлажући нека своја сочињенија за објављивање у Даници, каже: „Стил је у њима онакав као што се у Банату говори, узимајући у помоћ и стари наш славенски језик, без ког илирском изображенија нема“ (Стерија 2012: 17). „Исто тако му се као великом српском родољубу, чинило недостојно да се језик народни лиши те своје уображене класичне традиције и да постане лоза без корена“ (Новаковић 1956: 43, 44).

Основно Стеријино књижевнојезичко опредељење иницирано је и у следећем пасусу из чланка о Павлу Кенгелцу: „Мени се чини да још није коначно

⁴³Стерија у својој *Реторици* пише: „Чистота језика састоји се у томе, да све што је у супротности са нашим језиком – избегавамо, и само се чистим, природним српским језиком служимо.“ Залагао се за чист, природан српски језик, без сувишних страних утицаја, за језик на народној основи, потпомогнут словенском књижевнојезичком традицијом. Колико је Стерија био реални заговорник идеје о писању на народном језику, најбоље показују његова дела, пре свих комедиографска. У чувеној студији *Славеносрпске особине у језику Јована Стерије Поповића*, Александар Младеновић је доказао, како је и поред низа типичних славеносрпских елемената, Стеријино прозно дело *Роман без романа* писано „у највећој мери српским народним језиком“ (1989: 133).

решење вопроса, хоћемо ли превући као неки зид између ова два језика, да се сасвим оцепе, и један другоме постане или туђ или издалека род; или ћемо по жељи Мушицкога сматрати један као наш говорни, а други као наш књижевни српски језик, и оба равном љубављу пригрљавати и неговати“ (Стерија 1958: 146). Он ово питање назива свестраним предметом, дакле потенцира његову сложеност и сматра у тренутку писања чланка (1852. године) ову дилему нерешеном. Истиче да ће „парничари сами увидети да је нужно учинити неко поравнаније између ова два језика, по коме они дужни да буду у заједини живети и међу ова два језика своје имање сматрати као опште; дакле узајамно га употребљавати, а не друге мољакати без невоље“ (1958: 146), што би била ујдено и трећа компонента предложене схеме.

Стеријино потенцирање два језика: народног и књижевног⁴⁴, сматрањем њиховог имања за опште, и позивање да се учини неко поравнаније међу њима, „по коме они дужни да буду у заједини живети“, чини се сасвим филолошки оправданим и зрело промишљеним. Стерија је био свестан чињенице да је намена правога књижевног језика другачија од намене народног говора, што је потпуно у складу са неким каснијим лингвистичким тумачењима те проблематике. Таквом Стеријином начину размишљања блиски су ставови које касније можемо наћи код Трубецког. Стерија је имао на уму културолошки развој Србије, а „прави књижевни језик јесте оруђе духовне културе и намењује се за разраду, развој и продубљивање не само лепе књижевности у правом смислу речи, него и научне, филозофске, религиозне и политичке мисли. Ради ових циљева он мора да има сасвим другачији речник и другачију синтаксу, него што су они којима се задовољавају народни говори“ (Трубецкој 2004: 129).

Јован Стерија Поповић је указивао на потребу за компромисним решењем, јер у супротном долази до великих последица неслоге. Последице се огледају у

⁴⁴ Под народним језиком подразумевао је вероватно чисто српски народни говор, док је у књижевном језику морало бити примеса словенског. На једном месту Стерија недвосмислено диференцира чисто српски од словенског језика, објављујући драгу песму из периода свог детињства, где каже: „Дајем ју пак одломно и укратко печатати највише због старине, и за углед, како је сачинитељ тако чисто српски, које ја за реткост држим, у оно време писао, навластито кад се дода да сам многа прошенија и друга сачињенија од њега налазио, која су била писана чисто славенски“ (*Гласник* 1847: 260). Више пута смо истицали колико је славенско културно наслеђе било важно за Стеријино одрастање и духовно обликовање, да би овим заправо доказали да је Стерија још од најранијег доба био упућен и на народни језик и његова блага.

бројним „безобзирце скованим или изопаченим речима“ како их Стерија назива, остварујући тако и другу компоненту схеме и наводи следеће примере: *нетек, низавати, заговор, приудрити, тископис, трипостотна, напутница, доходарина, залиха, изравно, неизравно, околиш, преискати, постојбина, уред (званије), уредничење, требовина, поозивидњење, право вечанствено, на хрићење, сборотворне области* итд. Да је био у праву када су ове кованице у питању најбоље потврђује временска дистанца, јер смо сведоци да се ретко која реч од овде наведених одржала.

Стерија даље разрађује своју критику новонасталог стања и подвлачи да „многи чистосрпскога језика поборници да се не би како додирнули славенскога, толико се извијају од њега, реву и беже, да прелазе у пределе туђе и Србину сасвим непознате, или падају у тавни неки неразборити лавиринт“ (1958: 146).

Посебно се треба осврнути на тумачење тзв. „поравнанија“ међу овим језицима, које Душан Иванић објашњава као правни термин, као споразумно решавање неког спора, у смислу „окончавања расправе између заступника српског и словенског језика, а не као мијешање граматичких, лексичких и ортографских црта двају језика“ (2001: 16). Он се позива на чињеницу да се Стерија у својој *Реторици* залагао за очување граматичко-синтаксичко-лексичке и фразеолошке чистоте српског језика према словенском. Ипак, Јован Стерија Поповић је у славенској језичкој традицији видео поузданији извор за оплемењивање и богаћење новог књижевног језика. Зато је у својим радовима подсећао на старе писце и на запостављену предвуковску традицију, одупревши се доминантној идеологији, која се огледала у апсолутној одушевљености језиком широких народних маса.

Занимљиво је указати и на то да такве сличане ставове о нашем књижевном језику налазимо и у писму Стеријиног брата, Ђорђа Стерије Поповића, упућеном Јовану Хацићу 10. априла 1864. године: „Има неки који сада из љуске излазе и перо прифаћају, не обзиру се на ону прокрчену стазу где су старији списатељи грдним знојем и муком за Србина сваке струке удесили, него да шта ново скују, тражу умереност, чистоту и сладост српског језика код говедара и код кекаваца. И такви онда код новог незрелог нараштаја неку важност добијаду“ (Стерија

2012: 23). Из писма се види да је и Стеријин брат био заинтересован за питања језика и да се држао ставова свог брата. Његове речи овде наводимо из разлога што смо у његовом коментару препознали размишљања истоветна Стеријиним на ову тему.

Иако у Стеријином филолошком делу проналазимо зачетке све три компоненте програма књижевнојезичке реформе, којима се руководи Љ. Поповић, он ипак овом програму књижевнојезичке реформе (Доситејевом и његових следбеника) као једну од највећих замерки износи чињеницу да нису прецизирали обим и природу усавршавања новог језика помоћу старог, да није истакнута стандардизованост, нити предвиђен одговарајући дескриптивно-нормативни рад и стварање узорног корпуса текстова чији би језик послужио као углед за стабилизовање књижевнојезичке праксе и основа за нормирање (1988: 271–278).

Он истиче да најпре Доситеј Обрадовић, а касније ни носиоци Доситејевог књижевнојезичког опредељења нису успели да остваре стандардизован књижевнојезички израз. Љ. Поповић овде сувише категорично преноси модерне лингвистичке појмове у једну другу епоху. Јован Стерија Поповић је пројектом израде српске терминологије сасвим свесно покушао да нормира српски књижевни језик у области која је веома важна за његов даљи развој и развој науке, дакле имао је идеју о стандардизовању, али је био осујећен, чак је био и један од оснивача академије наука (тада Друштва српске словесности) првенствено ради неговања језика. Зато не стоји оцена да није предвиђао дескриптивно-нормативни рад. С друге стране, стоји чињеница да би боље било да је почео од речника и граматике као Вук Караџић по Копитаревој инструкцији. Ту се појавио и проблем што Срби у том тренутку нису имали теоретичара и граматичара попут Ломоносова код Руса. Он је на руски језик применио теорију трију стилова са средњим путем као најбољим и написао граматiku на основу те теорије, а та граматика је добила статус нормативне.

Милорад Радовановић у Стеријином времену издваја два основна обрасца у планирању српског књижевног (стандардног) језика: вуковски народни и доситејевски народни образац⁴⁵. За Милорада Радовановића

⁴⁵ Велика је термилошка мука како назвати та два правца, тј. обрасца у развоју нашег језика, јер већина истраживача их уочава, па их различито и именује, али ниједна класификација,

Стерија припада овом другом, доситејевском књижевнојезичком обрасцу – „који такође подразумева избор народног језика за основу књижевног језика (истина у другачијој верзији од оне Вукове, при том доминантно урбане провенијенције), али са функционалностилски условљеним „славенизмима“ у терминологијама и њиховим творбеним обрасцима“ (Радовановић 2007: 452).

Сматрамо да је овај други правац планирања српског књижевног језика имао јасан континуитет. Стерија јесте настављач филолошке линије Доситеја Обрадовића, Павла Соларића, Лукијана Мушицког. Сви они су се залагали за употребу народног језика у књижевности, али су истовремено сматрали да народни језик није довољно слојевит и богат за апстрактније садржаје⁴⁶, те га треба употпунити постојећим језичким наслеђем.⁴⁷ Помирљиво, а не радикално решење у књижевнојезичким питањима идеал је коме је Стерија тежио. Тако он осуђује свако претеривање и крајност ма у ком да је смеру. Било да се ради о потцењивању сопственог језичког наслеђа и имитирању туђег, било да је реч о преузношењу црквенословенског језика као језика у корену наше бити и културе, односно доживљавања тог језика као својеврсног статусног симбола. Потврду за такве тврдње налазимо у његовој милобруци *Сцена за оне који су за словенским језиком занешени*.

Када сагледамо све изворе који нам могу помоћи у осветљавању Стеријиног мишљења о нашем књижевном језику и путу којим је требало ићи, можемо закључити да је Стерија имао о том питању јасан филолошки став, колико год тај став деловао неким савременицима или истраживачима колебљиво или неодрживо у пракси. Тешко да тим ставовима можемо приписати нереалност, ако

нити термилошко решење, нема статус општеприхваћеног. Док Милорад Радовановић (2007) оба правца сматра народним, зашта има елемената, Мирослав Јовановић (2002) само један концепт назива народним, а други грађанским културним концептом. Међутим, по њему, тај грађански културни концепт, проистекао из српског друштва у Хабзбуршкој монархији, предлагао је чак две различите језичке норме: славеносрпску и народну. Овај аутор Јована Стерију Поповића, заједно са Хацићем, Стејићем и другима, убраја у заговорнике народне језичке норме, писане грађанском ћирилицом и уобличене према говорном моделу који је био заступљен у градовима, варошима и селима Хабзбуршке монархије (2002: 78, 79).

⁴⁶ У шта се убрзо уверио и сам Вук на пример, радећи на преводу Новог завјета.

⁴⁷ Овакав Стеријин филолошки став у потпуности осликава његову природу и карактер и у складу је са доживљајем Стерије као одмереног човека, који је увек тежио да пронађе праву меру, сматрајући да свако претеривање води у пропадање.

имамо пред очима Стерију као Доситејевог настављача⁴⁸, а знамо да су Доситеја сматрали највећим рационалистом. Такве оцене биле би контрадикторне. Чињеница је да другачији предлог књижевнојезичког програма од Стерије и не би требало очекивати, ако узмемо у обзир „славенску“ традицију која је у његовој породици била нарочито јака. „Стеријин отац је био писмен трговац, а његова мати је потицала из уметничке породице и, како Стерија истиче у својој аутобиографији, једина је међу својим вршњакињама у Вршцу не само знала да чита и пише него је и црквеноруски језик добро разумевала и свога сина у њему поучавала“ (Кићовић 1956: 300). Тако је Стерија, по М. Кићовићу, још са „материним млеком“ наследио поред књижевно-уметничке црте и васпитање на црквеном језику.⁴⁹ Попут осталих представника интелектуалне елите тога времена, и Стерија се није могао лако одрећи славенског језика. У том погледу је нарочито занимљив његов кратак спис *Славенски језик*⁵⁰ који Кићовић назива песмом у прози, славопојком славенском језику, поредећи га са Хацићевом химном дебелом јеру под називом *Палинодија јерови врагова* (1956: 339).

Није непознато да је доста дуго у нашој науци постојало противречно мишљење о Стеријином истинском односу према славенском и народном језику, посебно према славенском. С једне стране, Стојан Новаковић је тврдио како је Стерија искрени противник употреби словенскога језика у српском народу и српској књижевности (без обзира што је осећао потребу да словенски језик народном буде резерва). Зато се, по Новаковићу словенским језиком у његовим комедијама служе варалице, пробисвети, фантасти, „као средством да своју голоћу и своју превртљивост покрију“ (1956: 43). Иако негативци код Стерије често употребљавају немачке и француске речи, ми сигурно нећемо закључити да Јован Стерија Поповић исмева немачки или француски језик. Исто мишљење

⁴⁸ Иако између Јована Стерије Поповића и Доситеја Обрадовића постоје извесне разлике, има елемената који упућују на закључак да је Стерија следио, па чак и продубио неке Доситејеве идеје. Своју приврженост Доситеју, његовом стилу, Стерија показује најбоље у својој *Реторици*, позивајући се више пута на овог аутора и његова дела.

⁴⁹ Колико је снажан утицај могла имати Стеријина мајка на сина, у погледу формирања његовог интелектуалног бића, најбоље илуструје мишљење самог Стерије о улози мајке у васпитању и образовању детета: „Сви обичаји, пословице, начин говора, прелазе од матере на децу... Наполеон хвалио је матер своју као паметну и изображену жену, која се с воспитанијем његовим особито занимала, па сви знамо каков је велики човек Наполеон постао. Тако исто кажу да је и Јулије Цезар прво воспитаније добио од матере, онај Цезар који је потом цели свет удивљавао и себи привлачио“ (Стерија 1958: 156, 157).

⁵⁰ Текст овог списка дат је у одељку *Европа и словенство у Стеријином филолошком делу*.

налазимо и код Васе Милинчевића (1981: 10). В. Милинчевић тврди да Стерија, исмевајући славјански језик у *Лажу и паралажу*, иде Вуковим стопама и исмева језик такозване више класе. Сава Анђелковић не ревидира овакав став, те и после четрдесет седам година мисли попут Стојана Новаковића – да се Стеријин став о славеносербском језику најбоље илуструје чињеницом да се у његовим комедијама тим језиком служе варалице, односно да је старословенски језик онај који Стерија исмева (2003: 255, 264).

С друге стране, Мираш Кићовић је таква тумачења сматрао погрешним. Он се чудио како би се и могло помислити да Стерија исмева језик „с којим се његови синови „приближују Богу“ и који се не може „надвисити богатством, простом испреношћу, гипкости, пространством“. М. Кићовић је мишљења да Стерија не исмева језик, већ друштвену покондиреност, лажну ученост и „карактере који се размећу „високим стилем“ једног тако усавршеног језика као што је „славенски“. Стерија је, према овоме, „славенски“ језик узео као језичко савршенство којим би разне варалице и незналице хтеле да се диче” (1956: 341). Имајући макар у виду садржину Стеријиног списка о славенском језику, који је дат у прилогу, морали бисмо се сагласити са Кићовићевим, а не са Новаковићевим, Анђелковићевим или Милинчевићевим мишљењем. Да је раније било двоумљења и више различитих тумачења Стеријиног односа према славенском и народном језику, мада ми данас не видимо логичних основа за тако нешто, потврђује још једно мишљење, оно које је дао Бошко Новаковић. По њему, разлог из ког Стерија ставља славјански језик у уста свом Светозару Ружичићу је исти онај из ког ставља Феми страни језик, како би обоје оправдали своје место међу ноблесом. Б. Новаковић износи тезу која би се тешко могла доказати, тј. показати као тачна, да је за Стерију славјански језик у истој мери неразумљив и далек духу народног језика као што је то Фемин страни језик. Ту Бошко Новаковић претерује и прави нетачну еквидистанцу. Превише је Стерија био задојен тим језиком и имао поштовања према њему да би га тако доживљавао и третирао као страни. Б. Новаковић сматра да Јован Стерија Поповић на тај начин индиректно критикује све песнике који су у време Вукове револуционарне реформе „тврдоглаво бранили позиције одвајања од народног језика и заостајали за својим временом, постајући кочница напретка“ (1961: 16).

Стеријини искази о односу књижевног према народном и славенском језику показују да се Јован Стерија Поповић искрено залагао за народни језик, али онај облик народног језика који би имао неку славенску примесу, односно коме би славенска традиција била резерва и подршка, јер је у том језичком наслеђу Стерија видео „пирамиду језикоизображенија праотаца својих“.

Оно што га приближава већ поменутом филолошком правцу, који чине Доситеј, Соларић, Мушицки, много више него Вуку, јесте премиса о природној вези народног језика са старим, традиционалним језиком. Дакле, стари језик се не сме сасвим одбацити, он треба стално да служи за усавршавање новог књижевног језика и то усавршавање треба да буде у рукама учених људи. Јован Стерија Поповић је својим потезима јасно показао да сматра како се књижевнојезичким питањима морају бавити учени људи, тадашња интелигенција окупљена у Друштву чије је оснивање иницирао. Тако га и природа односа према интелигенцији приближава Доситејевом програму реформе.⁵¹ Љ. Поповић закључује да је код Доситеја однос интелигенције према народу патерналистички, док је код Вука заступљен језички и културни патернализам народа над интелигенцијом. Вук је језички дисквалификовао интелигенцију, а необразованост, односно одсуство додира са европском цивилизацијом приказао као предност са језичког гледишта (Поповић 1988: 275).

Ако имамо у виду даљи развој догађаја у историји српске филологије, који се није испоставио баш најповољнији за нас, поставља се питање да ли би наша материјална и духовна историја била богатија да се кренуло Стеријиним путем? Колико има основа да мислимо како би можда умерено, флексибилно, демократско понарођивање језика, за које се Стерија залагао, донело боље, поузданије и трајније резултате од Вуковог радикалног и антитрадиционалног понарођивања. Основа за такву хипотетичку конструкцију ипак има, у аналогiji на развој других европских књижевних језика, од којих ниједан није доживео тако радикалну реформу попут нашег.

⁵¹ Доситејевом програму Стерију приближава и тон у малобројним полемикама које је водио. Олга Мучалица (2006: 324) пише да је Стерија са жаљењем увиђао да је прошло време Доситеја и његових следбеника, када су „српски књижевници писали мирно, пристојно, учтиво, не вређајући никад један другог. Књижевност се сматрала као салон и писци су се трудили да говоре као у салону“. Мучалица примећује да је тај тон покварио Вук, а да је Стерија схватајући озбиљно Доситејево наслеђе, покушао да такав тон жигосе и да га свијим ауторитетом прекине.

Таквих размишљања било је и раније, у време када је Вукова реформа још увек себи крчила пут. Изгледа да су олако одбачена мишљења великих ауторитета попут Добровског тада, па и самог Александра Белића касније, који се и као велики вуковац, морао сложити са Добровским, који каже: „Мени се не допада да се Срби спусте до сељачког језика. Мора бити и отменијег језика за узвишеније предмете. Ваљало би, идући средњим путем, створити *stilus medius* (средњи слог) који би се приближавао и старом црквеном и делимице и разговорном језику“ (према Селимовић, интернет издање).⁵² Ако се запитамо да ли је цена Вукове радикалне демократизације језика била превисока, одговор је тешко дати, утолико теже јер има елемената да он буде поражавајуће потврдан. Последице таквог радикалног пута су отуђење од драгоценог културно-интелектуалног наслеђа и занемаривање значајних људи за историју наше филологије, по принципу једном човеку припадају све заслуге. По П. Пиперу последице радикалне Вукове реформе су: занемаривање једног интелектуално важног дела филолошке елите (Јован Хаџић, Милован Видаковић, Лукијан Мушицки); сужење српских књижевнојезичко-стилских ресурса; реализовање упорних настојања бечког књижевног договора да се Срби удаље од рускоцрквенословенског језика и стварање основе за остваривање идеје о јединственом књижевном језику Срба и Хрвата (Пипер 2010: 283).

Предраг Пипер сматра да је у свом чланку о Кенгелцу и „*Писму новим српским језиком*“ Стерија први приметио и уједно искритиковао један језичко-политички феномен, који је и у нашем времену веома актуелан, а тиче се својеврсног „језичког отцепљења“. Пишући о језику, Стерија је употребио специфичан глагол *отцепити*, имајући у виду тенденције да се српски књижевни језик одвоји, тј. „отцепи“ од славенског.⁵³ То прво отцепљење српског језика од

⁵² Александар Белић потврђује мишљење Добровског: „Ја мислим да је Добровски у извесном смислу правилно мислио. Он је знао да нема књижевног језика који би се потпуно поклапао са народним језиком. Он је увек нешто архаичнији, баш зато што је на писму утврђен, што се оно што је једном забележено традиционално преноси на нова покољења. Он је и богатији, јер отменије, узвишеније мисли доводе до диференцирања књижевног језика и стила од разговорног“ (према Селимовић, преузето са: www.rastko.rs, дана 27.12.2013).

⁵³У „*Писму новим српским језиком*“: „Најпрво мнијем бити потребито, да ти приопћим моје паске гледе језика нашег, који је јоште незгодан, и потребит врских радионика, да га од старославјанског **отцепе**, и новима, чисто српским материнским накрме“ (1958: 255); у чланку „*Павле Кенгелац*“: „Мени се чини да још није коначно решење вопроса, хоћемо ли превући као неки зид између ова два језика, да се сасвим **оцепе**...“ (1958: 146).

славенског прокрчило је пут покушају стварања српско-хрватског књижевнојезичког јединства, које се у скорије време завршило низом нових језичких отцепљења (Пипер 2010: 295, 296). Стеријина размишљања и упозорења су ето, нажалост, још једном потврдила своју актуелност и у нашем добу.

4.3. Стеријине заслуге за развој проучавања историје језика

Уколико узмемо у обзир чињеницу да је развој историјске лингвистике као научне области неодвојив од проналажења и издавања извора за њено проучавање, можемо закључити да је Јован Стерија Поповић и у тој области начинио значајне кораке, и то оне прве. О том сегменту његовог деловања мало се писало. Тога се, примећујемо тек 1990 године, дотакао Ђорђе Трифуновић у свом кратком, али драгоценом чланку *Стеријини описи и издања старих српских текстова*⁵⁴.

Ђорђе Трифуновић у поменутом чланку, анализирајући Стеријин рад *Стање Србсконародног музеума*, објављен у *Гласнику I* из 1847. године, износи неке битне закључке, који само на још један начин потврђују Стеријину заинтересованост за филологију, овог пута кроз умеће у стручном бављењу изворима, без којих нема историјске лингвистике као науке.

Након подсећања да је управо Стеријиним залагањем донесен први законски акт о заштити споменика културе, Ђ. Трифуновић истиче да је Јован Стерија Поповић посебну пажњу посвећивао чувању и сакупљању старих рукописа и књига. Трифуновић се задржава на разлозима који су Стерију нагнали да се међу првима прихвати сложеног посла описивања и делимичног издавања рукописног наслеђа. То су разлози које смо и ми већ помињали у раду, као битне за разумевање читавог Стеријиног филолошког дела – лична наклоност и љубав према књизи, којом је задојен још у својој породичној кући, изучавање Мразовићеве граматике у раној младости и знање црквенословенског и словенског језика, те коначно стечено шире филолошко образовање и очигледно језичко осећање које је поседовао.

⁵⁴ Чланак је објављен у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику*, у књ. XXXIII, 1990. године. Рад сматрамо посебно значајним јер у литератури нисмо пронашли ниједан други посвећен том питању.

Као што Ђ. Трифуновић наводи, Стерија је у свом чланку *Стање Србсконародног музеума* своју грађу тематски разврстао у пет група, од којих нас интересују прве две (*Повеље и писма; Књиге*). Јован Стерија Поповић је приказао чак седам повеља, залазећи у њихову изворност, задржавајући се доста на њиховом спољашњем изгледу, на материјалу, величини, степену очуваности, пореклу и печату. Већу пажњу Стерија је поклатио Дечанској хрисовуљи.

Такође, описао је и три рукописне књиге, базирајући свој опис на сличним елементима (назив, садржај, повез, писмо, порекло, стање, материјал).

Трифинувићев закључак је да је Јован Стерија Поповић врло добро запажао важне језичке одлике⁵⁵ и да је текстове које је издавао, доживљавао не само као историјске, већ и као филолошке изворе. Он у Стеријином пресликавању текста који издаје, односно жељи да српскословенски текст изда што ближе изворној графици и ортографији, види приступ (начин рада) који се све до данашњег дана примењује у издањима намењеним превасходно филолошкој употреби (Трифинувић 1990: 500). На овом пољу је Јован Стерија Поповић још једном показао посвећеност филолошким пословима и исправност идеја којима се водио, чиме је постао “весник бројних прилога о српским књижевним старинама Јанка Шафарика, Алексе Вукомановића и Ђуре Даничића” (Трифинувић 1990: 501).

⁵⁵ Ђорђе Трифуновић издава како је Јован Стерија Поповић добро уочавао одређене језичке црте, на пример да се у Номоканонику, другој од три рукописне књиге које је Стерија описао, пише увек *въ*, а у рукописном зборнику, трећој описаној књизи, увек *ва* (Трифинувић 1990: 499).

5. Јован Стерија Поповић и почеци израде српске научне терминологије

Покретање иницијативе за израду термилошког речника сматрамо једном од кључних у историји српске културе, науке и филологије. Нажалост, та иницијатива је оспорена и ми данас за последицу имамо терминологију као најбољнију тачку нашег језика. Централне фигуре те стране наше историје и филологије су Јован Стерија Поповић и Вук Стефановић Караџић. Први је оправдано покренуо процес рада на српској научној терминологији, а други је тај процес неоправдано прекинуо, језички дисквалификујући представнике српске интелигенције окупљене око Стерије. Са развојем српског друштва све више су се испољавали недостаци у стручној и научној терминологији. Свакако, да нико није био против попуњавања лексичких празнина, нити против унапређења неразвијене терминологије, али спорно је било како приступити том сложеном послу и који метод рада подржати?

Неслагање поводом овог питања морало је довести до захлађења њиховог односа, међутим, вероватно захваљујући Стеријином менталитету и Вуковој доброј процени Стеријине природе, до жустре свађе и тешких речи међу њима није никада дошло. Да ли је Вук битку са Стеријом доживљавао непотребном, мислећи да му Стерија није конкурент у започетим филолошким пословима, или је мудро закључио да наспрам себе има благог, одмереног и отменог противника, за којег је знао да ће тешко прихватити стил његових утука, или је можда сматрао довољно снажним ударцем своје писмо попечитељу просвештенија и председнику Друштва Пауну Јанковићу, поводом расправе у Друштву српске словесности, а о предлогу Јована Стерије Поповића да Друштво настави рад на стварању српске научне терминологије?

Ипак, и након Вуковог саплитања Стеријине иницијативе, да су њих двојица остали у коректним односима, међусобног уважавања, потврђује нам Стеријин одговор на добијено Вуково писмо 1853. године, у коме Стерија детаљно излаже своје погледе на питања прозодије и метрике, уз коментар да се њихова мишљења о овоме подударaju. На крају, Стерија Вуку замера што други речник није писао

по узору на Грима или бар Аделунга, одајући му велико признање „да ће другиј тешко моћи израдити, као што би га ви израдили“ (Стерија 2012: 16).

Почеци Стеријиног рада у Друштву српске словесности, његова заинтересованост за филолошка питања, покретање иницијативе за израду термилошког речника, речника синонима, провинцијализама, уз његово раскошно класично и енциклопедијско образовање, полиглотска област из које је потекао, били су довољно јасан сигнал интелигентном Вуку да те Стеријине идеје треба потиснути и обезвредити. Милан Будимир сматра да је Стерија тада испуњавао све услове за просечног балканолога оног времена, а нарочито за терминолога (2006: 385).

Сматрамо да је Вуков напад на Стеријину идеју о изградњи научне терминологије био преломни тренутак у Стеријиним бављењу филологијом. Општепознато је да је Вук сматрао како чланови Друштва српске словесности нису компетентни за ту врсту посла, јер не знају добро српски народни језик, нити желе да га уче, а сами чланови су колико год деловало апсурдно, прихватили ту критику на рачун сопственог знања матерњег језика, оставивши приликом гласања Стерију у мањини.⁵⁶

Вукова заинтересованост за рад Друштва није била нарочито велика. Он се у Друштву огласио само у тренутку када је требало сасећи Стеријину идеју о термилошком речнику. У прилог овоме говори податак да Вук није тако често ни присуствовао седницама ДСС, нити је слао своје радове и предлоге. Иако је био кореспондентни члан, Вук Стефановић Карацић није узео истинског учешћа у раду овог Друштва. Прегледом прве књиге *Записника седница Друштва српске словесности*, за период од 1842. до 1863, видимо да је Вук присуствовао само седницама 20. и 27. маја 1845. године, седницама са већ познатим дневним редом и исходом.

Јован Стерија Поповић, духовно везан за словенство, при састављању називословних речи ослањао се у великој мери на словенско језичко наслеђе, на

⁵⁶„На страни Вука Карацића нашла се приликом гласања већина чланова Друштва, чиме су ти чланови заправо прихватили оцену да не знају довољно добро српски језик да би се могли бавити терминологијом, уколико нису имали неке друге разлоге да гласају како су гласали” (Пипер 2010: 285).

рускословенски језик, што из ове перспективе делује као сасвим природан избор, који би на прави начин одражавао континуитет у развоју нашег књижевног језика. У ослањању састављача *Називословног речника* на рускословенски језик, Миодраг Поповић видео је одвајање од народног говора и још више одвајање од Хрвата, тј. илираца (2006: 465). Позната је чињеница да је Вук, с друге стране, тежио нашем међусобном зближавању, које је кулминирало Бечким договором. Из свега изложеног, не можемо се отети утиску да је тадашња расправа о терминологији у Друштви српске словесности била само полазна тачка једног системског разилажења, односно параван за много дубља превирања у погледу будућности српског језика. „Разговори око научне терминологије били су прилика да се загази у саму ствар: у питање заједничког српскохрватског језика, „српског језика загребачких илира“ како га Вук зове“ (Поповић 2006: 465). Дакле, Јован Стерија Поповић био је противник заједништва са Хрватима⁵⁷, оличеног у заједничком српскохрватском језику и књижевности, и чинио је у оквиру Друштва српске словесности много тога да трасира другачији пут нашем језику и култури. Нажалост, остао је несхваћен и усамљен у својим настојањима.

За разумевање свих ових околности и догађаја у Друштву српске словесности поводом овог предлога, најбоље је поћи од самог почетка, тј. од тренутка оснивања тог Друштва и циљева који су му били одређени. Сам чин оснивања Друштва српске словесности, и то тако замишљеног као што ћемо предочити у наставку, једна је од централних компоненти Стеријине филолошке делатности. Прича о Стерији филологу неодвојива је од приче о Друштву, а питање терминологије прво је покренуто у тој институцији⁵⁸. Ирена Грицкат

⁵⁷ Због немогућности да сасвим напусти славеносрпски језик, илирци нису прихватили Стерију. И Стерија је оштро нападао илирски језик у својој *Реторици* (Поповић 2006: 464). О Стеријином односу према илирима и илирству писао је Милан Токин, указујући на слабу проученост те теме (2006: 467–472). Токин показује да је Стерија помагао акције оних који су иступали против илирства, да је и сам иступао против илирских кованица, против Анте Старчевића (који у свом чланку Србе назива Сервима) и да је њему илирство изгледало као „типична бечка политичка творевина“.

⁵⁸ У наставку Првог главног заседања (7. августа) 1844. године, расправљајући о предметима којима ће се на својим редовним заседањима бавити, Друштво закључује: „Да се о терминологији српској, највише и пре свега, тим више ради, што је најнагинитељнија потреба како за више отечествене школе тако и за књижеван језик, имати једанпут и установити речи, које су терминологическе или техничке и који јошт у српском језику или нема или су јошт слабо познате и, без ауторитета будући, обште не уважене и непримљене.“ Дакле, ДСС у први план ставља рад на српској терминологији и разјашњава да се тај процес не своди само на пуко стварање нових речи, већ и оживљавање постојеће лексике из различитих разлога запостављене.

Радуловић је истакла став да је један од главних подстицаја да се Друштво уопште оснује била жеља да се састави општа научна терминологија, која би била употребљива у свим школама у Лицеју (2006: 689), за шта су били с разлогом посебно заинтересовани професори самог Лицеја, први међу њима, Јован Стерија Поповић и Атанасије Николић. Ипак, Друштво је најмање среће имало са овим пројектом. С обзиром на то да је Јован Стерија Поповић највише личног напора и ентузијазма уложио у разрађивање ове идеје, слом читавог пројекта вероватно је, доживео као свој лични неуспех, што је допринело смањењу његове активности у филолошким пословима. Сматрамо да је управо недостатак разумевања међу члановима Друштва за важност пројекта који је замислио и покренуо, и његово нагло и грубо осујећивање, било кључни разлог за тако кратак Стеријин боравак и рад у Србији. Остаје нам да се запитамо, ако је за тако кратко време, свега седам година, Стерија толико тога урадио⁵⁹, шта би још могао да учини да су околности биле другачије? И коме је то најмање одговарало? Која личност би из историје наше филологије била највише угрожена Стеријиним озбиљнијим бављењем филолошким питањима, односно његовом визијом о институционализованом бављењу језиком?

5.1. Оснивање Друштва српске словесности и изградња научне терминологије

Као што је општепознато, оснивачи Друштва српске словесности су Јован Стерија Поповић и његов пријатељ Атанасије Николић. Њихова иницијатива о образовању Српске науке академије (како је у почетном предлогу названо будуће Друштво) пада у јесен 1841. године. Ту идеју су они разрађивали још раније, у Крагујевцу, као професори Лицеја, и спровели је у дело по свом доласку у Београд

Такође, у наставку се истиче да се чланови могу бавити и другим „језикословним предметима“ према својој вољи и склоности (*Записници* 2011: 72).

⁵⁹ Посебно надахнуто о Стеријиним подухватима у Београду у кратком временском периоду писао је Мирослав Пантић: „За тих седам година шта све Стерија није замислио, покренуо и покушао да оствари у Србији, у коју је дошао намера чистих као суза, и из које је отишао с болом горким опет као суза; за то што је он тада замислио, покренуо и покушао да оствари другима би, можда, требало исто толико деценија, али онда је било време када се морало хитати, и Стерија је био човек који је хитао, „плодан и лак, и смишљањем и пером“, како га је у свом карактеристичном стилу, одредио Стојан Новаковић (2007: 588).

(Пантић 2007: 588). Разуме се да је било сличних покушаја пре њиховог⁶⁰, али тек су они успели да истински, и што је још важније на таквом институцијалном нивоу, покрену културни, просветни и филолошки живот тадашње Србије, у сваком смислу осиромашене након вишевековног ропства.

У *Гласнику Друштва српске словесности* из 1847. налазе се три документа⁶¹ кључна за разумевање основних замисли иницијатора, као и примарних циљева које је Друштво себи поставило, међу којима је на првом месту развој и усавршавање српског језика.⁶² Доказ за то је што у прегледу предмета интересовања *Гласника* и самог Друштва од шест кључних тачака прву чини „ображавање српскога језика“, и у теоријском и у практичном смислу. Под теоријским ображавањем језика подразумевали су „језикословне расправе како о старом, у древним рукописима и печатним (црковним) књигама налазећем се, тако и о садашњем, у народу и књижевству живећем србском језику“ и „језикословне критике србски списанија“, подразумевајући теоријска истраживања у оквиру две језичке дисциплине: граматике и лексикологије. С друге стране, практичну страну ображавања језика планирали су да задовоље објављивањем оригиналних

⁶⁰ У сличне покушаје убрајамо циљ Лукијана Мушицког да 1820. у Шишатовцу створи књижевно друштво, затим много осмишљенији и озбиљнији потез Димитрија Тирола када у Темишвару 1828. образује Друштво љубитеља књижевства српског. То Друштво је имало јако добар и широк програм, који је Стерија у великој мери искористио у свом предлогу о оснивању Српске науке академије, што представља логичан след ако узмемо у обзир блиске везе између Стерије и Тирола. С обзиром на то да Друштво није имало добре услове за рад, нити одобрење власти, његов највећи домет било је издавање Стеријине трагедије *Наод Симеон* или *Несрећно супружество*. Сигурно да су ти Тиролови покушаји и идеје имали снажног утицаја на сазревање такве идеје у самом Стерији, који је могао да се непосредно упозна са свим могућим недаћама таквог подухвата. Неславну судбину су имали и други покушаји, попут оног Јосифа Миловука и његових пријатеља са Књижевним друштвом у Пешти, или још једном самог Тирола, сада у Београду са Начертанијем устава једнога ученога друштва (Пантић 2007: 589). М. Пантић јасно диференцира све те покушаје од оног кључног Стеријиног. Он запажа да „сва та пројектована, а неостварена, учена друштва била су по опсегу свога замишљеног дејствовања и по кругу људи на које су могла рачунати веома ограничена, а по карактеру уистину сасвим приватна, попут ерудитских академија претходних векова, док је Српске науке академија, како су је замислили Стерија и Атанасије Николић, имала да буде модерна академија, „по примеру других просвештених држава“, и највиша научна и књижевна установа читавог народа“ (Пантић 2007: 590).

⁶¹ На самом почетку тог првог броја *Гласника* дати су: Предговор (у коме је дат преглед предмета интересовања *Гласника*), затим Устав, који је донео кнез Александар Карађорђевић и Устројеније Друштва српске словесности.

⁶² Тиме негирамо сваку сумњу у Стеријину заинтересованост за језичка питања и показујемо колико је са својим следбеницима у тим тренуцима имао слуха за неодољне промене у Србији и уједно смисла за организовани, прегледни, институцијални рад на разним питањима, односно на питањима језика, књижевности и дидактике, који су били у фокусу његовог интересовања.

сачињењија и превода класика, било у стиху, било у прози, односно „производима краснословнима строго избранима“ (*Гласник ДСС* 1847: 6). Не само у прегледу предмета интересовања *Гласника*, који је сачинио његов уредник и секретар Друштва К. Бранковић, већ и у самом Уставу Друштва, под тачком један, наведена је брига за српски језик и распотрађивање наука на српском језику као „поглавита цель“ те институције.

Колико је питање израде српске научне терминологије (у склопу циља обрађивања српског језика) било стратешки важно за новоосновано Друштво, најбоље показује поменути први број *Гласника* из 1847. године, у којем од пет Стеријиних језичких прилога чак два представљају драгоцене лексикографске иницијативе за оно време. То су *Разлози о називословним речима*, у којима се, примећује Ирена Грицкат (1964: 130–141), хвали започети рад и изражава жаљење што је он прекинут и *Покушеније смислосрдног (синонимног) речника*, по њој „први мали покушај окупљања синонимних породица, са лепим смислом за народне речи“ (1996: 10). Поред тога, ту тесну повезаност између рада на изградњи научне терминологије и оснивања Друштва српске словесности најбоље је описао сам Јован Стерија Поповић следећим речима: „Језик, на ком се науке у овом Лицеуму, као и вообште по гимназијама предају, јест наш матерњи српски, неизрађен и необделан за тако високе предмете. Професори, дужностима званија притегнути, усиљавају се по могућству своје речи за своје предмете ковати; но небудући у стању себе к обштности узвисити, свакиј особитим путем спешу. Сваки је на овај начин себи остављен, своје хвали, туђе не прима; а из свега овога ништа друго не произилази, него зидање вавилонског тороња, где сви раде, но један другог не разуме; где неједнакост и растројењије у језику влада, и, што је најгоре, забуну код учеће се младежи порађајући, с највећим губитком на јавно образовање и напредак у наукама дејствује“ (*Гласник* 1847: 10, 11).

Ирена Грицкат Радуловић била је прва која је указала на велики значај Стеријиних филолошких, посебно лексикографских иницијатива и тачније одредила Стеријине заслуге у том сложеном послу. За њу је Јован Стерија Поповић био веома видовит у осматрању културних потреба своје епохе и с обзиром на чињеницу да му језикознство није било струка, показао се не само

заинтересован, већ по њој и необично обдарен у кругу језичких проблема (Грицкат 2007: 689).

5.2. Осврт на Стеријине *Разлоге о називословним речима*

Након непуних девет страна лексикографске грађе, коју представљају сакупљене називословне речи (први пут објављене у *Подунавци* за 1845. годину), Стерија је у расправи *Разлози о називословним речима* на осам страна покушао да да кључна објашњења у вези са овим послом и полемиком коју је изазвао. На самом почетку своје расправе, Стерија износи веома важан став у коме се огледају основни принципи, како његови лични, тако и они којима би се Друштво руководило у започетом послу. То су речено популарним речником: начела принципијелности, самокритичности и транспарентности. Он наглашава да „Дружество и није хотело поступити у томе самовољно и диктаторски, него је обнародовало своје послове у новинама, позвавши и членове, који нису учествовали, и свакога уопште Србина, да о томе своје приметбе и мненија саопште, и да се оно, што је недостаточно или несвојствено, исправи и побољша“ (*Гласник* 1847: 9).⁶³

Свестан комплексности започетог посла, неуједначености у квалитету резултата њиховог рада и погрешака које се морају јављати, јер „неке речи су посрбљене добро, неке усиљено, а неке и несходно“, Стерија је ипак сматрао да ће бити много више користи, него ли штете ако се изгради српска научна терминологија и морамо се сложити да је имао за право када је тако говорио. Он користи израз „посрбљавање“ речи, јер основна замисао је била да се грчки и латински термини преведу на српски језик, а да ли ће резултат тог превођења бити постојећа или новоскована реч засебно је питање.

⁶³ Колико је Стерија овом започетом термилошком послу приступио опрезно и студиозно, говори чињеница да је управо он иницијатор предлога да се све посрбљене речи још једном прочитају, не би ли се током те ревизије нека могла боље „изразити или скројити“. У жељи да се постане предмет јавне расправе, свесни да су само закорачили тешким и важним путем, чланови Друштва су одлучили: „Да ће за постављену му целу удесније и правије бити, ако се засад од сваког закључитељног решенија уздржи, све вопросне речи најпре у Додатак овдашњи Србски Новина, у Подунавку, редом с тим позивом на господу кореспондентне Членове Друштва и друге наше учене људе ставе, да и они о њима промисле и своје мњеније Друштву непосредствено или средством Србски Новина даду“ (*Записници* 2011: 82, 86).

Потпуно супротног мишљења од Стеријиног били су Петар Матић⁶⁴ и још важније Вук Стефановић Караџић. Петар Матић је, по Стеријиним речима, сматрао да бавећи се тим послом Друштво не испуњава свој основни циљ, а Вук је истакао (Стерија подвлачи да је то учинио и усмено и писмено) да тиме само кваре и грде наш језик.⁶⁵ Јован Стерија Поповић овде имплицитно критикује Вукове различите критеријуме вредновања и његову црно-белу технику приказивања чињеница. Он се чуди како се то језик не квари када нове речи кује неуки, обичан свет (нпр. *исоглав*, *брзоплет*, *виторог*), а квари се када учени свет употреби кованице као што су: *водопад*, *предупис*, *редостав*. Стерија закључује којим се критеријумом морао руководити Вук при процењивању јавности предатих речи: „Дакле прости имају право богатити језик новим речима; учен, поне Србин, то не сме, зашто он по речма г. Вука не уме мислити у своме језику!“ (Гласник 1847: 10). Стерија подсећа на усвојени закључак са седнице Друштва, да се са даљим ковањем називословних речи престане, јер ће се тим послом у будућности бавити појединци, а не Друштво⁶⁶. Готово је немогуће отети се утиску колико Вуков предлог да се о том послу старају појединци, свако за себе, звучи назадно, застарело и непродуктивно, а Стеријин изражен осећај за колективни

⁶⁴ Личност и дело Петра Матића, дописног члана Друштва српске словесности, сигурно није познато широј читалачкој публици. Ипак, Матић је у овом спору имао запажену улогу. Како сам Вук сведочи, када су на кључној седници одлучили да његово писмо не читају, већ само архивирају (јер се зна које је садржине), Вук се жестоко томе успротивио и затражио да се писмо прочита јер није знао шта је у њему, „а и други сви нека га чују од ријечи до ријечи“. Вук сведочи: „Кад се оно прочита и гдјекоји већ наместе уста да му се смије, ја рекнем, да Г. Матић, узевши једно с другима, има право, и станем то доказивати ријечима овога мога писма“ (Караџић 1987: 168).

Иначе, о Матићу и његовим граматичким погледима најподробније је писала Ирена Грицкат Радуповић. Видети више о томе у: Грицкат 1988: 101–107.

⁶⁵ Вук је у писму Пауну Јанковићу изнео следеће ставове: „Терминологија је поље дуго и широко, коме се ласно не може на крај доћи... Осим тога прављење је новијех ријечи тежак посао за сваког човјека, а особито у нас, гдје књижевници нити свога народнога језика управо знаду нити хоће да га уче, него га окрећући сваки по своме кривој знању, или, управо рећи, по својој вољи, једнако кваре и грде... За то бих ја рекао да се друштво окани терминологије и свакога измишљавања новијех речи, већ то нека чине професори сваки у својој науци, и списатељи сваки у својој потреби; па човек сам за себе ако и погрјешити, није велике срамоте, а друштву се никакоме не допушта да може погрјешити. И будући да оно, што друштво чини, ваља да је без погрјешке и да онако остане, за то не смије нико да га поправља, и тако би друштво Српске словесности потврђивало погрјешке нашијех данашњијех књижевника и, против свога намјерења, помагало би им кварити језик“ (Караџић 1987: 162, 163).

⁶⁶ „Из узрока тога, што ће Друштво имати прилику и потребу, радити друге књижевне и језикословне послове, које су згодније за заједнично и скупно умствовање, да оно сасвим одустане од начина, на који досад свој називословни Рећник сачињавало, но с тим, да сваки професор, као член његов, за себе израђује терминологичке речи од оне науке, коју са своје катедре предаје...“ (Записници 2011: 122).

рад, зарад обављања већих послова од националног значаја, добио је своје потврде тек у будућности, у колективном раду Академије на важним речницима. Очигледно је овај наш етикетирани традиционалиста и конзервативац⁶⁷ био у много чему испред свог времена, па и у томе што је први предложио колективни, институцијализовани рад на великим и важним пословима попут овог.

Јовану Стерији Поповићу се са ове временске дистанце може признати велика вредност изложене идеје, јер су ипак прошла времена у којима су се мишљења Вукових савременика, који нису били вуковци, аутоматски проглашавала за недомишљена. Вук је пак непринципијелност и недоследност својим ставовима показао нешто касније, када се укључио у редакцију загребачке Правно-политичке терминологије, објаснивши да су тамошњи стручњаци били бољи гаранци за успешан рад (према: Грицкат Радуловић 2007: 692).

Јован Стерија Поповић се није могао сложити са идејом о појединачном раду на термилошким недостацима, јер је он увек у језичким питањима и пословима пропагирао колективно над индивидуалним. Сматрао је да је језик заједничко, национално благо, о којем треба да води рачуна читав народ предвођен ученим друштвом као институцијом највишег ранга. „Језик наш“, објашњава Стерија, „није само приватно школа и професора благо, но народно и обште сокровиште. Свију учени мужева дакле они помоћи и дружевног спомошествовања у оваквом преважном предпријатију потребују, које се у прочем тек тако и посредствовати, и најлепшим успехом украсити може, ако се – једно друштво учениј људи заведе и т.д.“ (Гласник 1847: 11).

Он се у свом промишљању насталог спора о изради називословних речи, фокусира на два основна питања: треба ли те термине посрбљивати да буду у духу матерњег језика и да ли тиме треба да се бави Друштво српске словесности или појединци?

Бавећи се првим питањем, он у великој мери открива свој став према туђицама и предлаже конкретне мере језичке политике, са мање-више утемељеним начелима. Том његовом аргументацијом бавићемо се у наставку

⁶⁷ Стојан Новаковић је у великој мери творац тезе о Стеријином конзервативизму, који је по њему снажио у Стерији после 1848. године, а доказ за такве тврдње налазио је у његовом залагању за старе писце попут Видаковића и Кенгелца (према Иванић 2001: 11, 12).

рада, у одељку о туђицама и Стеријином односу према таквим речима. Овде ћемо пак више пажње посветити Стеријиној краткој, али језгровитој аргументацији поводом другог постављеног питања. Претпостављамо да се Стерија на том питању задржава кратко⁶⁸ из одмах предоченог разлога да свако може врло брзо и лако донети суд шта је исправније. Он ово питање доживљава као банално, реторско. Своју аргументацију базира на две тачке.

Прва, у којој предочава да рад појединаца носи са собом бројне различитости и произвољности⁶⁹, којих не сме бити у терминологији, јер свако може бити креативан у ковању нових речи, али да би та реч добила статус термина мора бити свеопшта и свепозната. Предност да се тај посао повери Друштву, јесте у његовом обавезивању да се чује свачији предлог, мишљење, да се „двапут три решета и претреса и целом народу саопштава, и најпосле, где сваки Србин има право гласа и мњенија, ту је претпоставити да ће и реч zgodније бити изражена“ (1847: 16). Стерија се овим још једном залаже за начело равноправности мишљења, а не строго промовисање апсолутних ауторитета, мада је мишљења да је постојање узора пожељно. Он такође заступа тезу о природним, а не насилним променама у развоју језика, јер би време било пресудни фактор, који би показао да ли се нека реч „сродила са нама“.

У другој тачки истиче да је свако позивање на друге народе и академије у овом случају беспредметно, јер смо ми у културолошком погледу у односу на њих много сиромашнији и код нас није као код њих „читајућа обштина велика, јер ту могу и поједини људи подићи и узвисити књижество, а код нас је та несрећа, да од учени ретко и чита ко, што је други написао, и зато мора бити гдегод точка средине, на коју ће се сваки угледати“ (1847: 16). Тиме што би посао око српског термилошког речника био препуштен Друштву, а не усамљеним појединцима, обезбедила би се велика критичност у избору термина, ширина њихове употребе,

⁶⁸ Док о првом питању (како образовати термине, да ли их посрбљавати) сам Стерија каже да се може написати цела књига.

⁶⁹ Стерија дочарава ту разлику термина на следећи начин: „Слушајући код једног учитеља о застарелости, код другог о превремености, а код трећег, може бити о прескрипцији. А зашто ова разлика бива? Ер то раде лица приватна; један налази да је боље казати превременост него застарелост, а другом се чини, да ни једна ни друга реч, не изражава поњатије совршено, или га мрзи мучити се; па најволи рећи прескрипција“ (Гласник 1847: 16).

и одговарајући ауторитет у препоруци тих термина јавности (Младеновић 1988: 138).

Примећујемо да Стерија у свом разматрању термилошке проблематике показује језичку надареност⁷⁰, па тако перцепира нека данас општепозната правила термилошке употребе лексике, као нпр. да термини обично немају синонине, уколико до синонимије и дође, то је само резултат паралелне употребе речи из различитих језика (Драгићевић 2007: 21). Тако Стерија наглашава да „не држи за пробитачно када се једном поњатију придаје више наимнованија“, „тако, да један каже число, други број, један зове глагол, други временик, а трећи Бог зна како ће смислити“ (*Гласник* 1847: 16). Он сматра да је штетно уколико се у термилошкој сфери јавља вишезначност и произвољност: „У једном истом разреду учио је ученик од једног професора да се *praescriptio* зове застарелост, а од другога, да се зове превременост; код једнога слушао је о праву кривичном, код другога о казнитељном, код трећег казнословном, а код четвртог о праву криминалном“ (*Гласник* 1847: 11), па се Стерија с правом пита шта може произаћи из овакве смесе.

5.3. Место Јована Стерије Поповића у пуристичким тенденцијама XIX века

У наставку анализе покушаћемо да реално сагледамо историјску перспективу односа наших интелектуалаца према попуњавању лексичких, односно термилошких празнина.⁷¹ Заправо, покушаћемо да Стеријине погледе на ово питање сместимо у шири контекст, те реалније сагледамо какву је подршку

⁷⁰ Док је Стојан Новаковић о овом Стеријином лексикографском послу рекао да је „посао у сваком погледу бедан и бесплодан“ (1907: 52), Ирена Грицкат се међу првима изразила похвално о Стеријином филолошком раду, посебно лексикографском, имајући у виду извесне теоријске недостатке јер му језикознaнство није било струка. За Ирену Грицкат: „Он је био изванредно видовит док је осматрао мноштво културних потреба своје епохе, веома упознат са подухватима, које је новопробујена национална средина требало да предузме у насталом тренутку... Он се у кругу језичких проблема показао заинтересован и необично обдарен... У овим и сличним тумачењима, достојним искусног савременог лексикографа, огледа се не само књижевни, него управо и језички дар Стеријин“ (Грицкат 2006: 689–694).

⁷¹ Питер Херити се у свом раду *Језик у делима Јована Стерије Поповића* (1999: 78–106) посебно задржава на пуристичким идејама XIX века и закључује како су баш оне у другој половини тог века биле тема жестоких расправа у Србији, међутим, како није било никакве усаглашене кампање и ниједан језик није доживљаван као нарочита претња, пуризам у Србији није имао неког нарочитог утицаја.

могао добити за ту своју идеју. Подсећамо да је у почетку имао велику подршку за израду терминологије, која је касније nestala.

Јован Кашић (1981: 69–76) у XIX веку уочава две струје међу нашим интелектуалцима поводом овог питања. Сматра да је представник прве струје Павле Соларић, а друге митрополит Стеван Стратимировић. Први су сматрали да је потребно стварати нове речи за нове појмове, а други су се залагали да је боље прихватити и страну реч, него је замењивати по сваку цену домаћом, новосклопљеном. Соларићевом кружоку Ј. Кашић придружује још пуно значајних имена, заговорника исте тезе, попут: Јована Дошеновића, Саве Мркаља, Луке Милованова Георгијевића, Симе Милутиновића Сарајлије, самог Јована Стерије Поповића. У другој групи Стратимировић остаје усамљен. Дакле, идеја о ковању нове речи, уколико старе нема, није била без корена у историји српске филологије, напротив имала је далеко већу подршку од ове друге.⁷² Откуд онда онолика повика на кованице Друштва? Сасвим је на месту Кашићев коментар да је Вук тај који је одредио дефинитиван ток богаћења лексичког фонда.

Стеријин предлог да се процесом израде и стандардизације термина бави Друштво српске словесности, које је тада било институција највишег ранга и чији су чланови били представници интелектуалне елите тога доба, иначе припадници различитих струка, са ове тачке гледишта чини се крајње логичним и оправданим. Тешко да би се данас ишта могло том предлогу оспорити. Чак и замерке попут оне коју износи М. Кићовић (1956: 321), да Друштво није имало у својим редовима ниједног правога лингвисту (боље рећи филолога),⁷³ звуче недовољно уверљиво да се читав процес прекине. Кићовић наводи најпре имена редовних, па затим дописних чланова (међу којима је и Вук Караџић), уз коментар да су Друштво водили редовни чланови, а против Вука Караџића, јединог темељног znalца језика, били су сви, те он на рад Друштва није имао никакав утицај. Не можемо се сложити са оценом да Вук на рад Друштва није имао никаквог утицаја уколико

⁷² Колико је та идеја била чврсто укорееена и жива, показују песници попут Змаја, Костића, који су често стварали нове речи мимо устаљених творбених поступака. Чак и Бранко Радичевић, заклето вуковац, у својим песмама има око двеста речи којих нема у Вуковом *Рјечнику*, а неке од њих су његове личне кованице (Кашић 1980: 73).

⁷³ У том таквом Друштву, без иједног правога лингвисте у својим редовима, почиње наша институцијализована брига за филолошка питања и историју науке о језику, најпре под кровом ДСС, потом СУД и коначно Академије.

узмемо у обзир крајњи резултат Вукове борбе против Стеријине замисли о научној терминологији. Коначно, Вук кога сматрају првим лингвистом тога доба, био је члан Друштва и могао је, да је желео, да као врсан познавалац језика допринесе бољем раду ове институције, па и бољем раду на овом послу. Само Друштво је више пута скретало пажњу на незаинтересованост јавности и својих чланова за нове термине: „Друштво се и овом приликом пожалити мора, што му се и до овог заседања нико други, осим господина Петра Матића из Беловара, са својим мњењем и судом о поменутој његовој припреми Речника није појавио“ (Записници 2011: 118).

Поврх тога, нека важна питања терминологије тичу се пре свега струке и та питања често нису тесно повезана са лингвистиком, тачније лексикологијом. „Таква су, на пример, питања стандардизације и прописивања (прескрипције) термина за поједине струке, где одлучујућу улогу имају стручњаци за дату област“ (Драгићевић 2007: 22), а таквих је стручњака у ДСС било доста. Дакле, Друштво српске словесности испуњавало је све неопходне услове да се бави врло успешно овим сложеним послом. Имало је у својим редовима највеће стручњаке из појединачних научних области, врсног лингвисту тога времена у Вуку Стефановићу Карацићу и филолошки надареног, образованог и врло мотивисаног Јована Стерију Поповића. Наравно, при посрбљавању страних термина и ковању нових речи, чланови Друштва морали су да имају поред језичког осећаја и извесна филолошка знања, а да је и било заиста тако, потврђују бројни тада сковани термини, који су остали у употреби до данашњег дана, неки без икаквих, а неки са извесним фонетским изменама: *сујеверје, разрешење, тачно, дејство, равномерно, рукоделац, намесник, уважење, поднебље, саопштење, срањење, поравњање, закључење, заседање, сазвежђе, решити, решење, безусловно, браколомац, правобранитељ, двосмислено, водоземно, злочинство, претплата, обезбедити, обостран, рачуноводство, предмет, подмет, опуновластити, изрод, пријем, натпис, потрес, нанос, прибор, доказ, пригода, подпора, промена, принуда, порука, осуда.*

У овом погледу најдрагоценије је истраживање Ирене Грицкат (1964), које је показало да су многе од предложених речи, данас нама сасвим уобичајене, захваљујући труду Друштва српске словесности, док је за неке друге, увидом у

старе речнике (Даничићев и РЈАЗУ), Грицкат доказала да су биле и раније у оптицају. Ипак, велика Стеријина заслуга је што су многе речи постале фреквентан део лексичког инвентара након објављивања у списковима Друштва, без обзира на то када их је и ко створио, јер њихова чешћа употреба датира од вренена када су се ти спискови појавили (Кашић 1981: 75). Према Јовану Кашићу све то показује колико је потреба попуњавања лексичког фонда била акутна и проблем добро уочен.

Иако велики проценат од укупно 513 публикованих речи представљају сложенице, за које се претпоставља да их је Друштво само сковало (Грицкат 1964: 135), а те кованице су претрпеле и највеће критике међу генерацијама надлазећих филолога (потенцирајући у стручној литератури само њих као доказ промашености започетог посла), ипак је у регистру Друштва било доста препоручених девербатива који су живели у нашем језику и раније (нпр. *изрод*, *процена*, *испит*, *предаја*, *случај*, *разред*, *састав*, *осуда*, *пригода*, *опомена*, *натпис*, *потрес*, *довод*, *промена*, *прокоп*, *порука*, *скуп*)⁷⁴.

Све то иде у прилог тези да је прави смисао покушаја израде научне терминологија циљано замућен, а поступак представљен поједностављено, сведен на само један ниво, на ковање нових речи од стране интелектуалаца који и не знају добро свој језик. Поред чињенице да су се чланови Друштва прихватили и тог шкакљивог посла са неологизмима, они су евидентно покушавали и да постојећу лексику (било из дела писаца, из народног језика, словенског наслеђа) систематизују и стандардизују. Њихов циљ није било ковање нових речи по сваку цену, већ пропагирање одређене, често већ постојеће лексике у терминолошком својству. Наиме, приоритет тог доба било је стварање неке лексичке, па наравно и терминолошке норме. Јер колико год лаику изгледало да су српски ствараоци тога доба били у повољном положају због огромног лексичког богатства које им је било на располагању (могли су посезати за речима из српског народног језика, из рускословенског, па и руског), они су у ствари били под неком врстом притиска приликом избора речи, премишљајући се коју је боље употребити. Такве

⁷⁴ Ирена Грицкат (1964: 130–140) те речи на пример тумачи као старословенско или прасловенско наслеђе.

произвољне одлуке појединаца никако нису могле да допринесу добром и трајном решењу лексичко-термиолошких проблема у Србији. Разрешењу конфузне лексичке ситуације вероватно би допринео започети рад Друштва српске словесности. Међутим, као што смо више пута истакли, тај рад је након континуираног представљања резултата на двадесет и четири заседања Друштва, нагло прекинут, понајвише због спорних кованица Друштва, осуђених од стране Вука Стефановића Караџића.

Као што су Вуку сметали неологизми које је Друштво смислило, тако су Стеријиним језичком осећају сметале бројне загребачке, кајкавске кованице (како их назива Кићовић 1958: 3), којима Стерија критички прилази у *Писмима новим српским језиком*⁷⁵ и то након Вукове непромишљене опаске да ће доћи време када ће Срби из Срема, из Бачке и из Србије ићи у Загреб да уче српски. Сматрамо да је чак и сам Вук покушао да се ограда од тог свог коментара, па те реченице, како примећује Предраг Пипер, нема у писму које је Вук објавио у публикацији: *Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије писма високопреосвећеноме господину Платону Атанацковићу, православноме владици будимскоме о српскоме правопису са особитијем додацима о српском језику*. Поменуте реченице нема ни у писму Пауну Јанковићу, како је наводио Токин (1958: 312), већ је она, према самом Вуку, изречена на седници Друштва 27. маја. Спорну реченицу налазимо код Караџића, 1894: 160 (наводимо према Пипер 2010: 285). У изабраним списима Вука С. Караџића *О језику и књижевности* (1987) јасно се види да та реченица није део ниједног писма, већ део Вукове беседе на поменутој седници, коју он наводи управним говором, баш као и у поменутом Вуковом издању из 1894.

⁷⁵ Стерија у *Писмима* пародично употребљава следеће кованице: вратоломи, искокреси, свиропев, уметнољубци, околичине, паропловско друштво, пароплов, добростивно, назоштво, казалиште, игроказ, наскочке итд. (Стерија 1958: 254–257).

6. Јован Стерија Поповић о питању језичких позајмица

6.1. Теоријски оквир

Термин употребљен у наслову овог одељка треба схватити флексибилно. Наиме, у овом делу рада појавиће се више термина за стране лексичке наносе у нашем језику. У употреби ће бити следећи изрази: позајмљеница, туђица, страна реч, варваризам, адаптација. Читав распон таквих термина често се употребљава као обична алтернатива, без укључивања могућности градирања коју нуди њихово постојање. Уопштено гледано, можда је најприкладнији општи термин позајмљеница (Бугарски 1996: 18). Ови термини нису потпуни синоними и позната је чињеница да је у науци успостављена подела на туђице (Fremdwörter) и позајмљенице (Lehnwörter), коју наводи Клајн (2007: 173).

Поред тога, у жељи да разграничимо њихову употребу, претресли смо шта се под овим терминима подразумева и коначно, нисмо пренебрегнули ни психолошку димензију коју имају позајмљенице, а на коју указује П. Пипер (1999: 129–133). Он сматра очигледном чињеницу да русизми, као и позајмљенице уопште, имају и психолингвистичку вредност за говорне представнике одређеног језика. По њему, „та би се напомена могла проширити и на социолингвистичку прихваћеност позајмљеница уопште... (да ли их нормативна наука о датом језику толерише, фаворизује или се према њима односи посебно ригорозно” (Пипер 1999: 129). На питање шта у ком тренутку доживљавамо као туђицу, тешко је одговорити због спознаје да је поимање овог термина у великој мери психолошки условљено. За тако нешто у историји нашег језика постоји више доказа.

Тако, Д. Витошевић (1985: 337) указује на сву парадоксалност чињенице да су Доситејеви турцизми били један од доказа његове блискости српском народном језику. Наиме, турцизми као да нису били туђи ни Вуку Караџићу, ни народу који их је успешно сместио у свој лексички фонд. П. Пипер закључује да су „позајмљенице (а поготову туђице) и психолингвистичка категорија, па их стога треба и из тог угла посматрати и испитивати одговарајућим методама“ (1999: 130). Он указује на чињеницу да то што појаве из ближе или даље језичке прошлости не могу бити подвргнуте психолингвистичком тесту и експерименту на ондашњим говорним представницима, не значи да те појаве нису имале или да

више немају психолингвистичку димензију, нити да их на неки други начин не можемо психолингвистички испитати (1999: 131).

У *Енциклопедијском речнику модерне лингвистике* под позајмицом (loan), подразумева се језичка јединица (обично лексичка ставка), која се употребљава изван језика или дијалекта у коме је настала, и издвајају се следеће врсте позајмица: позајмљенице или туђице (loan words), у којима су позајмљени и форма и значење, уз извесну адаптацију фонолошком систему језика примаоца; затим делимичне позајмице (loan blends), у којима је само један део форме страног порекла; семантичке позајмице (loan shifts), у којима је позајмљено значење, а форма је домаћа; и преводне позајмице или калкови, у којим су морфеме стране речи преведене свака за себе (Кристал 1999: 273).

У *Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива* Рикарда Симеона, обрађени су термини: посуђеница (позајмљеница, позајмица), барбаризам и туђица. Под посуђеницом се подразумева позајмљена реч или израз, реч страног порекла, чак и када јој је облик прилагођен језику примаоцу. У језичке посуђенице спада пре свега интернационална терминологија из различитих подручја људске делатности. Наглашава се став да „посуђенице, које су ушле у дани језик, које су се покорице његовим унутрашњим законима, не шкоде језику, него га обогаћују, не умањују његову националну самобитност. Ријечи пак, које не улазе у његов систем (в. барбаризам), а такође стране ријечи које се уносе без потребе – које имају потпуне синониме у домаћем језику – кваре говор“ (Симеон 1969: 112). Под туђицама се подразумева неприхваћена посуђена реч, односно позајмљена реч која се јасно истиче као страна. По Симеону, преведенице или калкови сматрају се туђицама у ширем смислу. Коначно, термин барбаризам носи увек негативну конотацију – то је „груба језична наказа“, тј. лоша, неприкладна туђа реч; то су рђави неологизми, односно кованице, фразе или стил језика ропски удешени према страним језицима (Симеон 1969: 143).

Јован Стерија Поповић је у свом филолошком раду показао интересовање и за ово осетљиво језичко питање. Своје мишљење о овој проблематици исказивао је на различите начине. П. Пипер указује да се Стеријин однос према страним речима у српском језику може проучити на три начина, уз помоћ анализе језика његових радова, када говори у своје име, затим анализом језика његових јунака у

књижевним делима, онда када своје јунаке слика као језичке личности, и уз помоћ иницијативе да се у ДСС почне организован рад на изградњи научне терминологије (2010: 293).⁷⁶

Свакодневно засипање разним туђим утицајима и притисцима није појава само новијег времена. За Драгишу Витошевића ми смо, као и у сваком другом погледу, и језички били на правој ветрометини. Стране речи су се училе и знале, међутим, тада је постојао прави просветитељски жар да се речи објасне, да се покаже да се све, или скоро све, може рећи и „нашки“ (1985: 341).

Дакле, наш језик је од давнина био изложен страном утицају, најпре класичног грчког и латинског, затим турског, немачког, француског, мађарског, италијанског, руског и чешког језика, а у последње време нарочито енглеског (Клајн 2007: 173).⁷⁷ Темељна анализа присуства страних језика у Стеријиним комедијама показала је доминацију седам језика: славеносербског, немачког, француског, мађарског, грчког, латинског и словачког, уз помињање енглеског и португалског (Анђелковић 2003: 251–308). Ипак, дискутабилно је колико први језик у наведеном низу, славеносерпски, можемо називати страним, као што Сава Анђелковић чини. Стеријино књижевно дело, посебно његов комедиографски опус, потврђује живо присуство многих страних језика, али одлука С. Анђелковића да у ту групу сврста и славеносрпски језик за нас је неодржива.⁷⁸ Славеносрпски представља, као што је општепознато, једну фазу у развоју српског књижевног језика и ако није наш, чији би уосталом био? Наиме, многи учени Срби у XIX веку нису чак ни руски језик доживљавали као страни језик, па у *Летопису Матице српске*, на пример, Пушкина нису преводили, о чему је већ

⁷⁶ Питање израде српске научне терминологије тесно је повезано са питањем језичких позајмљеница.

⁷⁷ Процењује се да у српском језику чак 1/8 укупне лексике чине речи страног порекла, што би било око 50 000 речи. Иако је та цифра велика, она је донекле објашњива нашим дуготрајним историјским везама са Византијом, Турском, Русијом, Француском, Немачком, Енглеском и Америком (Телебак 2011: 31). У вези са овим М. Телебак примећује да смо превише дословно схватили нека Вукова упозорења, као нпр. оно да нове речи мможе градити само онај који уме мислити у свом језику или да је боље узети туђу реч неголи нову наопако градити. С обзиром на чињеницу да се нисмо трудили да градимо сопствене речи, чак и када је то било лако могуће, данас имамо на хиљаде случајева у којима немамо избора, те се морамо приклонити некој туђици (Телебак 2011: 31).

⁷⁸ Не можемо се сложити ни са Анђелковићевом констатацијом да је старословенски језик онај који Стерија исмева (2003: 264). Такве тврдње о Стеријином односу према старом славенском језику налазимо и код других аутора: Стојана Новаковића (1956), Бошка Новаковића (1961).

било речи. Дакле, позајмљенице имају и своју психолошку димензију, коју не смемо пренебрегнути.⁷⁹

Потреба да се језик у потпуности, дакле без изузетака, очисти од страних утицаја, блиска је језичким пуристима, којих је највише било у језицима чија је самосталност била угрожена и позиција дискредитована. Иако је било пуристичких тенденција и у српском језику, не можемо рећи да су таква настојања преовладала у нашој језичкој политици, нити да је пуризам „уграђен у саме темеље наше језичке структуре“ као што је то у чешком, мађарском или хрватском језику (ове језике издваја Клајн 2007: 172).

Покушаћемо да у овом делу рада одговоримо на питање да ли је Стерија био језички чистунац и какву је језичку политику заговарао када су у питању стране речи.

Прегледом постојеће литературе о Јовану Стерији Поповићу и овом питању, можемо приметити присуство прилично различитих мишљења. Александар Младеновић је експлицитно изнео став да Стерију не можемо третирати као пуристу „јер његово изјашњавање у корист превођења страних речи на српски језик и његов предлог како да се то уради нису сами по себи довољни докази да је Стерија истовремено био и апсолутни противник присуства страних речи у ондашњем нашем књижевном језику“ (1988: 141). Истог је мишљења и Јован Кашић, бранећи свој став наводима из Стеријине *Реторике*, из одељка посвећеног језику. И Предраг Пипер (2010: 293) у односу према страним речима Стерију види као патриоту, али не и пуристу или филолошког популисту, док на пример Мирослав Пантић или Милорад Радовановић припадају потпуно другој констелацији мишљења, доживљавајући Стерију као језичког пуристу. Пантић сматра да су и Вук и Стерија били језички чистунци, сваки са својим разлозима (2007: 592), а Радовановић (2007: 452) Стерију приказује као пуристу у начелу, који се уклопио у већ постојећи образац понашања „србизације, посрбљивања“.⁸⁰

⁷⁹ О психоллингвистичкој страни позајмљеница писао је Предраг Пипер у чланку *Уз нове дефиниције русизма*, *Зборник Матице српске за славистику*, 56/57, 129–133, 1999.

⁸⁰ Евидентно је да је пуристички талас на изванредан начин захватио и Србију у том периоду, у деветнаестом веку, тј. у периоду конституисања нашег књижевног језика. Уосталом, пуризам као систематски отпор према страним речима, углавном се јављао и у другим европским земљама у исто време (током XVIII и XIX века), “када је њихов књижевни језик још увек био у формирању и

За Велимира Михајловића Стеријин списак називословних речи објављен у *Гласнику ДСС* 1847. године представља добру, помало кориговану, синтезу до тада неорганизованих пуристичких тенденција његових савременика и претходника (1975: 553). Милан Будимир уочава Стеријина пуристичка настојања, сматрајући да нису имала великог успеха, „иако је знатно ослабио утицај немачког и мађарског језика, који су по закону престижа и те како утицали на књижевну фразу и речник“ (2006: 391). Душан Иванић у Стеријиним идејама о књижевном језику уочава две међусобно повезане тежње: пуристичку и неологистичку, јер по њему Стеријин пуристички однос према постојећем језику водио је неологистичким решењима (2001: 18). Јован Јерковић подсећа да су и Вук и Стерија оцењени као пуристи. Он под Стеријиним пуризмом не подразумева само борбу против варваризама, архаизама, провинцијализама и неологизама, него и његово „залагање за ригорозно нормирање књижевног језика у свим детаљима, укључујући и оне појединости у којима се срећу колебања“. Аутор ову констатацију потврђује Стеријиним аутографом „*Језикословне крупнице*“ (Јерковић 1981: 385).

У том контексту пуризам не морамо оценити као негативну појаву, како се о њему данас најчешће говори. Суштински, навођени аутори различито перцепирају језички пуризам и његово манифестовање.

Баш као и у погледима на избор књижевнојезичког модела, и у овом сегменту свог филолошког рада Стерија је тражио ону „праву“ меру, указивао на потребу за средњим путем без великих крајности, јер с једне стране био је убеђен да стране речи не треба без реда и контроле прихватати, а с друге стране потпуно свестан чињенице да невероватан отпор према туђим речима може да послужи као моћно оружје у манипулацији националних осећања људи. У складу са свим

када се одбрана од туђих утицаја постављала и као питање очувања националног идентитета” (Клајн 2007: 172). Ипак, Иван Клајн истиче да је српски језик био у основи релативно отворен према утицајима са стране, за разлику од неких других језика. И Павле Ивић пише да је оријентација нашег језика претежно космополитска, као нпр. руског, пољског или енглеског, за разлику од неких других словенских и несловенских језика у којима су преовладала пуристичка настојања (преузето са: www.rastko.rs, дана 5.1.2014). Заправо, пуризам не треба доживљавати једнострано, јер он има двојаку идеолошку подлогу. “Са позитивне стране, он јача националну свест и доприноси језичком и културном идентитету. А са негативне стране, он се типично везује за национализам, шовинизам, ксенофобију, па и расизам... У својој суштини он је заправо одбраначка реакција, покушај заштите сопственог језичког бића од страних утицаја – и то нарочито оних који га угрожавају, или се бар тако перцепирају” (Бугарски 1996: 21).

расположивим фактима, Јована Стерију Поповића не можемо окарактерисати као изразитог пуристу, нарочито ако узмемо у обзир епоху о којој је реч. Он пише: „Но сваки народ не може се сам развити и изобразити, него позајмљује просвештеније од других... Од речи страних првога рода није се сачувао ниједан народ, нити се може сачувати“ (*Гласник* 1847: 12, 13).

Тако Стерија у свом књижевном делу показује да повремени наглашени отпор према страним речима може бити израз нечијег примитивно и привремено пробуђеног родољубља без дубље основе (Пипер 2010: 293) и на тај начин осуђује неодмерену повику на стране речи. П. Пипер у Стеријиним комедијама издваја два главна лица његовог односа према страним речима и језицима: осуђивање језичког помодарства, чији је представник Фема из *Покондирене тикве* и осуђивање језичког камелеонства, нпр. код Шербуловића, Смрдића, Жутилова и сличних (2010: 294). Ми се на таквој врсти анализе нећемо задржавати, нити ћемо се у овом дисертационом истраживању бавити језичком карактеризацијом Стеријиних ликова, иако смо свесни чињенице да је он кроз поступак карактеризације појединих ликова у великој мери показао свој однос према језику и често компликованим језичким питањима. И кроз накарадно употребљене стране речи и изразе сликовито је представио своје мишљење о туђицама. На све то се фантастично надовезује реплика из *Волишебног магарца* (375) да су речи као шуле, „с којима се мали људи пењу, да се за велике издају“. Мислимо да је Стерија ту посебно алудирао на стране речи, те на њихову неконтролисану и непримерену употребу.⁸¹

Јован Стерија Поповић таквом непримереном и неконтролисаним употребом туђица у својим књижевним делима не маркира туђе речи као лоше и неумесне саме по себи, већ маркира појаву коју бисмо могли назвати језичком манипулацијом, односно човекову потребу да употребом такве лексике остави утисак о већој учености и стручности и скрене пажњу на себе. „Таквим начином језичког општења, међутим, постиже се извештаченост казивања, мисао се више замагљује него разјашњава, комуникација више компликује него упрошћава, па је

⁸¹ М. Будимир примећује да Стеријини јунаци, и то не само у комедијама, често користе комику која се храни фондом туђица и термина (2006: 391). Питање туђица и терминологије увек је тесно повезано, па и у остваривању комичног у делима Јована Стерије Поповића.

и индигнација према таквом маниру језичке манипулације колико разумљива толико и оправдана“ (Фекете 1996: 56).

Језичку ситуацију у Стеријиним комедиографским делима најпотпуније је описао Сава Анђелковић у свом дисертационом истраживању, посвећеном Стеријиним комичним ликовима (2003), иако се нисмо могли сложити са свим тврдњама овог аутора. Пратећи присуство страних језика (подразумева се страних речи и конструкција), тачније њихову афектирану и афективну употребу, Сава Анђелковић закључује да је „тема језика једна од опсесивних Стеријиних тема у комедији; страни језици прискачу у помоћ лику када је он немоћан у свом језику, скривају га или разоткривају“ (2003: 261).⁸² Примећујемо да стране речи у Стеријиним комедијама могу имати понекад неутралну позицију, али никада немају позитивну конотацију, нису одраз ни пишчеве ерудиције, ни образовања и свестраности његових ликова. Стеријин став о страним речима је јасан и недвосмислен, он у својим делима осуђује њихову употребу. Да ли нас такав закључак враћа на почетак и ствара простора за доживљавање Стерије као језичког чистунца? На почетку смо већ, уз констатацију да је у наглашеном отпору према страним речима Стерија видео лажни патриотизам, истакли да га не можемо тако окарактерисати, те ћемо у наставку рада покушати да такав став додатно поткрепимо примерима. Да ли је Стерија и сам употребљавао одређене туђице и ако јесте у којој мери? Да ли је био оптерећен србизацијом термина?

Иако је у Друштву српске словесности предлагао посрбљавање стране терминологије, Јован Стерија Поповић никада није био пуристички опседнут тим процесом. У прилог томе иду резултати анализе коју смо спровели у вези са лексиком у Стеријиним писмима и једном његовом делу, које смо сматрали

⁸² С. Анђелковић (2003: 253) истиче да се сви Стеријини ликови колико карактером, одликују и језиком и да је језик неодвојиви део лика и његове психологије. Он сматра да је тема језика пружила комедиографу добар материјал за комичку грађу из два разлога: први је Стеријино лично интересовање за језик, а други присутност те теме у животу припадника младе грађанске класе.

Бројне стране речи којима Стеријини ликови попуњавају свој не толико богат српски лексички фонд, најчешће су у служби “орнаментике говорног српског језика, али не треба занемаривати ни значајан фактор – помодност”. С. Анђелковић се оправдано пита да ли је Стерија присуством таквог процента туђица у говору својих комичних јунака покушао да упозори на претеривање у лексичким наслагама страних речи у тадашњем језику? Закључује да је српски језик тада био врло подложен страним утицајима, услед хаотичне језичке ситуације, коју су одликовали језичка диглосија и мешавина етимолошки сличних језика (2003: 262).

најподеснијим за ову анализу. Наиме, пре него што претресемо све Стеријине расположиве ставове о овој теми, за предмет анализе узели смо лексику његових малобројних писама и његове *Реторике* да бисмо били у стању да проверимо колико се теоријска страна Стеријиног мишљења поклапа са оном функционалном, тј. у каквом су односу његова теорија и пракса.

6.2. Анализа Стеријине *Реторике* и личне преписке

У раду на својој *Реторици*, посебно квалитетном уџбенику за оно време, Јован Стерија Поповић је морао имати терминолошких дилема и потешкоћа. Апстрактну материју, богату непознатим појмовима, требало је преточити у једноставан уџбеник и то у том првом пионирском покушају. Иако је одобрен, познато је да овај Стеријин уџбеник није штампан за његовог живота, а о разлозима његовог необјављивања писао је Војислав Јелић у чланку *Зашто Стерија своју Реторику није објавио?*.

Примећујемо да је Јован Стерија Поповић ретко употребљавао само страни термин, без домаћег еквивалента, што је у складу са његовим ставом да стране речи не треба без потребе и олако прихватати. Такође примећујемо да Стерија континуирано уз домаћу наводи и страну реч, што није била реткост у том времену просветитељских настојања. Ту „пометњу“ коју оцењује позитивно, Д. Витошевић описује на следећи начин: „Тако, час уз страни израз долази наш у загради, час обратно, или пак иду оба напоредо, спојени цртицом или везником (или, илити), редоследом који готово и није био важан; час се страна реч опет тумачи страном; или најзад, домаћа – домаћом... Што више појединости и поуке, то боље! (1985: 341).

Ипак, колико год је Стерија видео опстанак у изградњи својих сопствених речи, он ће на пример употребити лексему *акценат* (стр. 326), уместо у *Називословном речнику* предлагане *гласоудар*. Без посрбљеног еквивалента остају и речи: *парадокс* (280), *хрија* и *силогизам* (249), а интересантно је да Стерија употребљава термин *персонификација* (323), иако је пре тога стилску фигуру означену латинским *personificatio* посрбио и превео као *олицетворење* (271). Неке називе стилских фигура Стерија не преводи, као нпр. *метафора* (269),

метонимија (270), синекдоха (271), док ће остале заменити новоскованим речима (иносказање – *allegoria*, обраћање – *apostropha*, постепеност – *gradatio*, јединокончаније – *epiphora*, јединопочетак – *anaphora*, јединозвучије – *alliteratio*, претеривање – *hyperbole* и тако даље).

Стерија у *Реторици* остаје доследан својој идеји о изради научне терминологије, тачније о посрбљивању стране терминологије, али неоптерећен пуристичким тежњама, увек наводи у загради и тај страни термин, било изворно или адаптирано. До овог закључка долазимо на бази следећих термина из *Реторике*: благозвучност (*euphonia*), додаци именици (*epitheton*), закључак (*epilogus*), извори теме (*topici*), изображавање (*hipotiposis*), изрека (*sententia*), иносказање (*allegoria*), јединозвучије (*alliteratio*), јединокончаније (*epiphora*), јединопочетак (*anaphora*), јединоречије (*anpominatio*), набрајања (*polysyndeton*), наука о изговарању (*declamatorica*), наука о покретима тела (*mimica*), неповезаност (*assyndeton*), обраћање (*apostropha*), олицетворење (*personificatio*), описивање (*perifrasis*), описивање живота (биографија; животопис), питање (*interrogatio*), подсећање (*allusio*), понављање (тавтологија), последујући ставови (*apodosis*), постепеност (*gradatio*), предидући ставови (*protatis*), прекид (*reticentia*), преобраћање (*inversio*), преписка (*correspondentia*), претеривање (*hyperbole*), реченица, став (*sententia*), речи сродне по смислу (*synonima*), самоговор (монолог), самопоправљање (*correctio*), супротстављање (*antithesis*), тумачење (*explicatio*, *expositio*), убеђивање (*pars pathetica*), узвик (*exclamatio*), уметци (*incisa*), уступак (*concessio*), утврђивање (*argumentatio*).

Као што смо већ истакли, преосталу грађу чини сачувана Стеријина преписка и сматрамо је нарочито погодном за ову врсту анализе. Та преписка је јако скромна, с обзиром на то да је сачувано само осам писама (од којих четири Вуку Карацићу, по једно Људевиту Гају, Теодору Павловићу, Патронату Новосадске гимназије и брату Ђорђу Стерији Поповићу). „Може се претпоставити да у неким приватним архивама, постоје још нека затурена и неидентификована писма, али ко зна када ће и да ли ће бити откривена... Ипак, не можемо се отети утиску да Стерија овакве трагове није желео да остави за себе... Стеријин лични архив или није постојао или је нестао после његове смрти заједно са његовом библиотеком, иако ми верујемо да Стерија није чувао своју преписку, не желећи

да остави ништа од своје интима. И оно што је сачувано код његових рођака, временом је нестало или уништено“ (Стерија 2012: 5,6).

Прегледом грађе установљено је присуство 26 страних речи и израза у Стеријиним писмима. Славенизми, наравно, нису маркирани као стране речи. Један од већих проблема је био уочити утицај руског књижевног језика, тј. како разликовати да ли је реч преузета из рускословенског или руског језика, односно којем од ова два језика она припада. Ипак, при оцени тог лексичког материјала дат је примат рускословенском, „чији је и историјски примат – као црквеног и књижевног језика – несумњив“ (Стијовић 1992: 36). Дакле, овакве лексеме из Стеријиних писама нисмо маркирали као стране: *пришествије, сирјеч, јамачно, љубов, обстојателно, совет, вкус, внурен, сочинитељ, изображеније, квартир, почитатељ* итд. У вези са овим лексичким слојем можемо закључити следеће: анализа Стеријиних писама показала је присуство свих оних очекиваних језичких црта за тај временски период као што су: руски префикси *со-*, *воз-*, *во-*, *в-* (*совет, сочињеније, согласити, вкус*); али и префикс *са-* (*састати, сасвим, саставити*); именице на *-ије* (*усрдије, мненије, сочиненије, пришествије, званије, почитаније, стихотвореније, удареније, слогоудареније, вниманије, расположеније, прирјеније*); именице на *тељ-* (*почитатељ, попечитељ, слушатељ*); различиту гласовну вредност слова јат итд.

Уколико изузмемо овај лексички слој, који у ширем смислу називамо славенизмима, и народну лексику у Стеријиним писмима, преостаје нам 25 адаптираних лексема које су страног порекла и један страни израз у изворном облику. Јован Стерија Поповић је у изворном облику употребио латински израз *per extensum* у следећој реченици: „Додајте на сваки начин Страданије Винка Лозића у Народниј лист *per extensum*, но ректифицирајте ортографију“ (Стерија 2012: 18). Преостале лексеме даћемо по азбучном реду са тумачењем њиховог порекла, које дајемо према *Великом речнику страних речи и израза*, аутора Ивана Клајна и Милана Шипке. Уколико је нека лексема употребљена више пута, на то је указано бројем у загради.

- *Адвокат* – од лат. *advocatus*.

- *Амфимацер* – у Речнику амфимацер = амфимакрос: први део сложенице амфи од грч. amphí.
- *Атестат* – у Речнику атестат = атест, од лат. attestari.
- *Бигермајстор* – нема потврде о пореклу у Речнику.
- *Дактил* (3) – од грч. daktylos.
- *Егземплар* (2) – у Речнику налазимо егземплар: од латинског exemplar, према exemplum.
- *Калкул* – у Речнику калкулатор од лат. calculator и калкулација од лат. calculatio.
- *Колера* – од лат. cholera, грч. cholera: према chole.
- *Копија* – од лат. copia.
- *Критика* – од грч. kritike.
- *Манир* – од фр. maniere.
- *Метрика* – од грч. metrike.
- *Ортографија* (2) – од грч. orthographia.
- *Патронат* – од лат. patronatus.
- *Пашквиле* – у Речнику пасквила = пашквила, нем. pasquill, од итал. pasquino.
- *Поезија* (3) – нем. poesie, фр. poesie, лат. poesis, грч. poiesis.
- *Пренумерант* (2) – од немачког pränumerant.
- *Просодија* (2) – у Речнику прозодија, од лат. prosodia и грч. prosoidia.
- *Резигнација* (2)⁸³ – нлат. Resignatio.
- *Ректифицирати* – у Речнику ректификовати, од нем. rektifizieren.

⁸³ Интересантно је да Стерија ову лексему употребљава чак два пута, уместо домаће *оставка*, коју спомиње у свом раду *Разлози о називословним речима*.

- *Рекурирам* – у Речнику постоји рекузирати од фр. recuser и лат. recusare и рекурирати од нем. rekurrieren и лат. recurrere.
- *Стопа* (3)
- *Строфа* – од грч. strophe.
- *Фратар* – од лат. frater.
- *Хексаметар* – од грч. hexametron.

Дакле, Стерија није био опседнут пуристичким идејама, нити је острашћено фаворизовао неке позајмљенице на рачун других. И сам ће написати поред руског *оставка* и латинско *резигнација* у писму свом брату Ђорђу (Стерија 2012: 19).

Он се у својим писмима ослања на језичке могућности неких других језика (највише класичних, затим француског и немачког), свестан лексичких празнина свог матерњег језика. Међутим, употребљена лексика страног порекла код Јована Стерије Поповића има чисту функционалну вредност, без жеље аутора да одабиром те лексике свог адресата импресионира или информише о својој учености. Јован Стерија Поповић се тада, попут многих, суочавао са одређеним лексичким празнинама претежно термилошког карактера, што показује и приложена лексичка грађа, јер домаћих речи за те појмове тада није било. Зато његов предлог о изради термилошког речника српског језика делује крајње оправдано и похвално, као и предложени колективни принцип рада на том речнику, о чему је већ било речи.

У свом чланку *Разлози о називословним речима*, на коме смо се дуже задржали у одељку о почецима израде српске научне терминологије, он такође излаже неке занимљиве тезе у вези са питањем страних речи и њиховог позајмљивања. Своје излагање базира на тези о предности домаће речи над страном, услед веће очигледности, тј. степена препознатљивости (могли бисмо рећи провидности) њеног корена обичном човеку. До таквог закључка он долази применом компаративног приступа. „Потражимо корен страних речи, нпр. ових: канцеларија, фонд, маса, концепт, метафизика, академија, па онда изрецимо пресуду о нашим, као што су: столоничалник, срез, државнина, оставка,

стециште итд.“ (*Гласник* 1847: 12). Он затим осуђује немарност када се разним уредбама обезбеђује опстанак страних речи, свестан да народ сам није превише заинтересован за језикословна питања или чишћење језика. Стерија наводи пример како би било боље да је онај који је први издавао уредбу о штампању књига ту делатност назвао *књигопечатњом*, јер тада нико не би знао за *типографију* и било би једне стране речи мање у лексичком фонду. Он мудро примећује како се стране речи лако умножавају (по принципу једна страна реч повлачи за собом и другу), јер *књигопечатња* тражи *надзиратеља*, али *типографија* већ захтева *инспектора*. Коначно, Стерија осуђује присвајање туђинства без нужде и отуђивање од словенског лексичког блага.

У својој *Реторици*, у одељку *О чистоти језика* полази од тезе да се чистота језика састоји у томе да „све што је у супротности са нашим језиком – избегавамо, и само се чистим, природним српским језиком служимо“ (1995: 260), те издваја све лексичке слојеве који по њему нарушавају чистоту српског језика, а на првом месту то су управо стране, туђе речи, затим маркира архаизме, провинцијализме и неологизме.

На удару Стеријине критике су не само туђе речи које језик чине grubим, несвојственим и неразумљивим (*удурисати* уместо *угодити*, *ипацирати* уместо *шетати се*, *интриге* уместо *сплетке*, *итрирати* уместо *плести* итд.), него и читаве конструкције и изрази формирани по узору на стране језике (*за доказати*, *за учинити*, *ја му нећу близу доћи*, *много се ту смејало*, *псује преко њега*, *себе истога опис* итд.). Да је његова критика употребе страних речи крајње неострашћена и прагматична, и да нема места говорити о њему као о језичком пуританцу, најбоље доказује став у елаборирању овог проблема да „није могуће, а и излишно би било истребити све туђе речи из нашег језика јер, прво, има много ствари које су Срби од других научили, као: фес, ђерђев, шешир, реторика, хемија итд; а друго – на свету нема ни једног сасвим чистог језика. Овакве, дакле, речи, које су добиле тзв. право грађанства можемо, а и мораћемо задржати“ наводи Стерија, уз још увек актуелну опаску да се не сме дозволити употреба страних речи једино због саме похвале (Стерија 1995: 260, 261). Још у то време Стерија је имао свест да нема апсолутно чистих језика и да развој друштва подразумева

увођење нових појмова, а увођење сваког новог појма доноси и нову реч која тај појам означава.

Он у својој *Реторици* наводи да се коришћење одређеног типа повезивања речи назива према језику из ког узимамо речи, те издваја грецизме, германизме и турцизме, не стављајући тачку на тај низ. Интересантно је да речи преузете из словенских језика, на пример из руског, чешког, пољског убраја у провинцијализме, додуше у ширем смислу. Но, и овде се Стерија доследно држи свог филолошког правила да се „у случају потребе речи могу позајмити, али тако да имају српски крој и вид“. Тако смо од Руса примили: *оставка* (*одставка*) и многе друге. Тако се може прихватити и чешко *умелац* (*der Kunstler*)“ (Стерија 261).

Од свих позајмљеница чини се да су њему најмање прихватљиви били германизми, што је у вези са тзв. кајкавским кованицама. Ипак, један Стеријин лик брани немачки термин у поређењу са турским. Иако је у српском језику било доста турцизама, интересантна је чињеница да их је у Стеријиним комедијама, по Сави Анђелковићу, јако мало. У сукобу германизама и турцизама, Стеријин лик из *Судбине једног разума* брани немачки термин: „Урму нисам хтео употребити, јер је реч турска, а од таквог ђубра треба језик чистити“ (према Анђелковић 2003: 251–308).

Повода за тврдње о Стеријином неповољном односу према германизмима, даје нам пуно његових коментара о њима, на пример у чланку *Примедбе при читању српских књига*⁸⁴, као и његова борба против загребачких, кајкавских кованица (насталим управо према немачком моделу), коју Милка Ивић пореди са Вуковом борбом против Стеријиних кованица у оквиру рада Друштва српске словесности. „И у *Гласнику I* Стерија, навођењем одговарајућих примера, показује колико је неумесно признавати за своје аутентично лексичко благо загребачке

⁸⁴ Чланак је објављен у првом броју *Гласника ДСС*, 1847. године и у целости представља Стеријину критику бројних германизама, који по њему нису у духу нашег језика и често крше наша основна граматичка начела. Стерија овде указује на паралелно постојање српске и немачке речи или конструкције, на пример: српско *сумња* и немачко *двојба*, *учтивост* и *удворност*, словенско *ја се питам надеждом* и немачко *гоим надом*. Након датих примедби, најзанимљивији моменат у расправи је Стеријин позив да се као узор узму и погледају Вукова граматика и речник.

лексичке новотарије, које се најчешће граде према немачком моделу“ (Ивић 1999: 168).

На бројне и учестале германизме, који нису у духу нашег језика и који крше начела наше граматике, Стерија је указивао више пута. Његова милобрука *Писмо новим српским језиком* представља мудро и духовито написан обрачун са онима који слепо иду за кајкавским кованицама и непотребним германизмима, желећи да језик од „старо-славјанског отцепе, и новима, чисто српским материнским накрме“ (Стерија 1958: 255).

Осма тачка Стеријиног *Наставленија за уредника правитељствени новина*, из 1846. године, посвећена је питању језика и у њој Стерија уредника Милоша Поповића упозорава да се чува тих нових, рогобатних речи које нису у складу са нашим језиком: „У смотренију језика и слога будући да је Учредник више пута устмено и писмено опомињан бивао, да са језиком код нас обичним и по канцеларијама употребителним послужује, и будући да је то исто и горенаведеном Уредбом предписано. Зато му се опет препоручује да се чува нови, рогобатни речи и израженија, која су својству језика нашег противна“ (АС, Мпс, ф П, 41/1846, према Поповић 2006: 516, 517).

Јован Стерија Поповић није по аутоматизму уклањао туђице, али сматрајући језик важном националном компонентом, није одобравао претерано примање страних речи у српски језик (Пипер 2010: 293).⁸⁵ Вероватно је, почевши озбиљније да истражује лексику српског језика (*О српским речима пределним, Покушај смислосрдног (синонимског) речника, Речи србско-славенске у влашком језику познате*) уочио какво је лексичко богатство заборављено, те се залагао за процес богаћења лексичког фонда из сопствених извора, а не из туђих, подсећањем на оно што већ постоји у нашем језику. Међу првима се залагао за сакупљање и бележење чисто српских, народних речи. Зато га можемо назвати иницијатором првих дијалектолошких размишљања код нас. „Кад би се из свију предела мање познате, но чисте и српске речи покупиле и издале, није сумње, да би наш језик много добио... На овај би се начин језик српски јако обогатити могло,

⁸⁵ Такав однос према туђицама налазимо код већине наших значајних лингвиста, а можда га је најјезгровитије и најзгодније формулисао Бранислав Брборић у својој препоруци: с мером, али без аверзије (Брборић: 1996: 48).

добивши речи не туђе, или измишљене и начињене него своје рођене, које у народу леже без употребљенија“ (*Гласник*, 1847: 40).

Он није био ни за механичко превођење речи, као што је случај са кајкавским кованицама насталим по немачком моделу. У свом чланку о Павлу Кенгелцу, коментарише овако Кенгелчеву чувену опаску да се код нас књиге по правилима баба Смиљане пишу: „То је још добро, јер је баба Смиљана бар Српкиња, а како би назвао производе садашњих гдикојих списатеља, који туђе речи механично преводе; и још се к томе хвале да је у њиховим рукама сало српског језика“ (Стерија 1958: 147). Демонстрира како једна страна, управо немачка реч може имати већу комуникацијску тежину од домаће, тј. бити одомаћенија од наше матерње и стећи предност у односу на домаћу у комуникацијском чину. Стеријина Зеленићка из *Родолубаца*, која се оштро бори против страних речи у српском језику и револтирано исправља германизме у речнику својих саговорника, приморана је да употреби страну, немачку реч *шлог* уместо домаће *капља*, како би њен исказ био разумљивији саговорницима: „Мене ће поразити капља, тј. шлог“ (Стерија 1958: 269).

7. Јован Стерија Поповић и почеци српске лингводидактике

Улога Јована Стерије Поповића у просветном животу Србије XIX века била је веома важна. О школско-реформаторском раду Јована Стерије Поповића у Србији нема много написаних радова и најподробније је о том сегменту Стеријиног деловања писао Владимир Грујић у својој докторској дисертацији (1956). Та педагошко-историјска студија заузима релеванто место у нашој педагошкој науци, а и шире, јер прва у потпуности осветљава бројне Стеријине заслуге за време неизвесног периода тражења правих просветних путева и начела.

Познато је да је Јован Стерија Поповић аутор првог српског школског закона, тзв. *Устројенија јавног училишног наставленија*⁸⁶. Ипак, та његова неоспорна улога није превише истицана у стручној литератури XX века, чак је замагљивана често бојажљиво осмишљеним констатацијама или онима које делују као узгред придодате. Тако доживљавамо и следећи коментар у вези са Стеријиним улогом у овом послу. Пишући о овом школском закону, Срећко Ћунковић Јована Стерију Поповића помиње једном реченицом: „Видан допринос у уобличавању свега овога је дао тадашњи начелник попечитељства просвештенија Јован Стерија Поповић“ (1970: 30). Јован Стерија Поповић није индиректно утицао на стварање овог закона, већ је његов директни креатор. Да је он писац већине тадашњих просветних аката, потврђује нам и сам у својој краткој *Аутобиографији*. Изузев свакако вредног покушаја Димитрија Тирола 1833. године, у стварности, за просвету Србије није било готово ништа урађено, све до доласка Јована Стерије Поповића на место начелника Попечитељства просвештенија 1842. године.⁸⁷

⁸⁶ Стеријиним *Устројенијем* Србија по први пут добија потпуну организацију свих школа од основних до највиших. Законом су биле предвиђене следеће школе: основна, посленотрговачка, гимназија и лицеј, уз помињање богословије под окриљем митрополије. Свакој школи је посвећен посебан одељак. Поред основних организационих питања (назив „нормалне“ промењен је у назив „основне“ школе; трајање школске године је дефинисано од 1. септембра до 30. јуна; организовано се приступа проблему школских просторија; развијању квалитетног учитељског кадра; први пут се потенцира школовање женске деце итд.), законом су такође регулисана и питања садржине рада, чак су дата и драгоцена дидактичка и методска упутства скоро за сваки предмет (Ћунковић 1970: 30, 34).

⁸⁷ „Друштвено-политички и економски положај Срба у периоду ропства свео је просветну делатност на минимум“. Настава је дуго била неуједначена, њено извођење стереотипно, без развијеног стручног кадра, без прописаних наставних планова и програма, без уџбеника. Сваки учитељ је радио по свом знању и умењу, ограничавајући се углавном на елементарну писменост,

Као што смо већ нагостили, чак је и сам Стерија, који слободно можемо закључити никада није био склон хвалисању, у својој *Аутобиографији* скренуо пажњу на чињеницу да је као началник Попечитељства просвештенија „развио делатност у великој мери“ (2006: 6). За наше истраживање нарочито је драгоцен Стеријина потврда у овој *Аутобиографији*, да је он писац свих важнијих пројеката, предлога, нацрта, јер то значи да све те текстове предлога и планова можемо узети за поуздане изворе грађе: „Сва важнија представљенија и пројекти, наредбе за школе и учитеље из његовог су пера проистекле“, каже о себи у трећем лицу Стерија (2006: 6).

Стеријин плодносан школско-реформаторски рад могао би се поделити на два сегмента. Први, који се тиче израде поменутог општег школског закона, и други у вези са изработом школских уџбеника као окоснице ваљаног и напредног наставног процеса. Ни на том другом пољу такође, све до велике Стеријине иницијативе, није ништа урађено. За време Стеријиног начелниковања у Попечитељству просвештенија Државна штампарија објављује осамнаест књига у 1843. и двадесет седам у 1844, а уџбеници међу њима заузимају видно место (Грујић 2006: 359). Стеријина иницијатива се огледала у два правца. Поред тога што је и сам написао доста уџбеника⁸⁸, Стерија је на седницама Друштва српске словесности позивао и друге да се лате тог важног посла.

Опис Стеријиних уџбеника дао је Владимир Грујић у поменутој дисертацији.⁸⁹ Такође, они су били тема и неколицине Грујићевих радова.⁹⁰ Интересантно је да Стеријини уџбеници нису побуђивали већу пажњу истраживача. Тако на пример у попису библиографске грађе о Стерији, коју даје Лидија Суботин (1981: 325–331), од сто седам референтних јединица само две се

ређе рачуњање и црквено певање. Настава је била прожета формализмом и механизмом (Ћунковић 1970: 9, 23).

⁸⁸ Стерија је написао следеће уџбенике: *Прва поњатија изчислителног и јестественог земљописанија за употребленије учеће се младежи у Књажеству Србије* (1843), *Латински буквар за гимназијална училишта у Књажеству Србије* (1844), *Немачка језиковка* (1844), *Латинска граматика* (1844), *Реторика* (1844), *Општа знања сваком Србину нужна* (1844) и његова предавања *Природно право* (1840–1842).

⁸⁹ Видети више у докторској дисертацији Владимира Грујића 1956.

⁹⁰ Овај аутор је тој тематици посветио и следећи рад: *Јован Стерија Поповић као писац уџбеника*, први пут објављен у Зборнику Филозофског факултета у Београду, 1956, књига IV, св. 1, стр. 337-352. Исти рад нашао се и у зборнику *Стерија феномен времена 1806–1856–2006*, у издању Стеријиног позорја, поводом обележавања јубилеја 2006. године (359–374).

тичу ове теме и то су радови већ помињаног аутора Владимира Грујића и Радосава Меденице.⁹¹

Уколико сагледамо стање у периоду након овог библиографског пописа, дакле од 1981. до 2014. године, приметимо да се наклоност истраживача према овој теми није битно променила. Поред објављивања самих уџбеника (*Природно право* објављено први пут тек 1995. и *Реторика* први пут 1974), једино се издвајају радови посвећени Стеријиној *Реторици*, махом једног истог аутора, Војислава Јелића: *Зашто Стерија своју Реторику није објавио?* (2007: 499–506), затим рад под насловом *Хрија у Стеријиној Реторици* (2006: 213–220), *Елементи античке реторике код Мразовића, Стерије и Малетића* (2006а: 221–230) и *Стеријина теорија превода и превођења* (2006б: 231–236).

Радови посвећени Стеријиним језичким уџбеницима у потпуности су изостали, а један његов уџбеник (*Опита знања сваком Србину нужна*) пратила је у то време велика полемика и сукоб, па је остао у рукопису, тј. до данашњих дана необјављен.

Нас у овом истраживању занимају само његови језички уџбеници, зарад добијања што поузданије слике о Стеријином лингводидактичком раду и погледима. Грађу чине следећи уџбеници: *Латинска граматика за употребленије гимназијалне младежи у књажеству Србије* (част прва), затим *Немачка језиковка за употребленије гимназијалне младежи* и *Латински буквар за гимназијална училишта у Књажеству Србије*. Поред поменутих уџбеника, драгоцен извор представља и школски закон из 1844. (*Устројеније јавног училишног наставленија*), са свим својим пратећим упутствима, попут *Наставленија за учитеље основни училишта* или *Наставленија за професоре гимназија и полугимназија*, јер су ту, као што смо напоменули, дати прецизни дидактички предлози и дефинисани циљеви наставе најпре читања и граматике, а потом и наставе српског, латинског и немачког језика.

⁹¹ У тој библиографији појављује се поред Грујићевог још један наслов, који се бави сличном тематиком, а то је рад Радосава Меденице *Почеци немачке наставе и реформе Јована Ст. Поповића*, Страни преглед, 1935. У свом раду *Јован Стерија Поповић као писац уџбеника*, први пут објављеном у Зборнику Филозофског факултета у Београду, књига 4/1, 1957, Владимир Грујић упућује на рад Радосава Меденице *Почеци немачке наставе у Србији*, 1936, јер каже да је Стеријина *Немачка граматика* опсежан уџбеник који је и раније био предмет озбиљне пажње, стога ће се он нешто детаљније бавити *Латинском граматиком*.

У циљу остваривања замисли из *Устројенија* и ближе оријентације убрзо су се појавила и потребна упутства за сваку врсту школе. Међу првима се појавило поменуто *Наставленије за учитеље основни училишта*, које је имало три дела: *Наставленије у смотренију учебни предмета*, *Наставленије у призренију реда и поретка училишног* и *Наставленије у смотренију поведенија учитеља* (Ћунковић 1970: 32–36). У првом делу *Наставленија*, где се датаљно излаже садржај наставе, појављује се важан лингводидактички моменат. Стеријиним законом настава почетног читања претрпела је велике промене, напустивши стару, класичну и традиционалну методу срицања са именовањем, зарад иновативног, данас уобичајеног, гласовног срицања. С. Ћунковић (1970: 34) наводи исечак из закона који се тиче те промене: „При срицању нужно је да учитељи употребљавају само гласове и тонове писмена, изостављајући наименовање ови (аз, буки, веди итд.) којим се учење отежава. Довољно је дакле казати: б – а, ба; ц – а, ца итд.“

У настави граматике предлаже се за исправан пут онај од примера према правилу, „по чему ће и ову науку предавати навластито у примерима, из ови правила изводити“. У документу је дата следћа препорука: „Језиковку (граматику) предавати навластито у примерима, из ови правила изводити, такова расчлењавати, части слова практично толковати, и на то позор обраћати, да деца правилно мисле, и све мисли тачно изражавати могу“ (према Ћунковић 1970: 34, 115).

У *Наставленију за професоре Гимназије и полугимназије* од 29. јануара 1845, прва тачка се односи на српски, друга на латински, а трећа на немачки језик, те примећујемо да је језицима дат примат у Стеријином плану, у односу на остале наставне предмете. То још једном показује заокупираност Јована Стерије Поповића питањима и важношћу језика.

За српски језик се истиче да „заузима прво место у Гимназијалном заведенију“. Законом чији је творац Стерија (1844) изоставља се као предмет словенски језик и граматика, а латински поред српског заузима централно место, са највећим бројем часова у свих шест разреда. Дакле, настојимо да покажемо како је Јован Стерија Поповић, и као велики поштовалац старог словенског

језичког наслеђа, увек имао дара да непристрасно проучи актуелне прилике, те је рано увидео да се у школама мора приступити темељном изучавању српског језика као матерњег, самим тим његовом неговању и позиционирању, чак се зарад бољег савладавања матерњег језика, немачки језик изоставља планом за основну школу и његово изучавање се оставља за касније разреде. Давање важног места латинском језику сасвим је у складу са моделом образовања који је Стерија лично похађао и логичан је његов покушај да тај модел, као њему најближи, буде у средишту плана који пише. Таквим потезом наставни план који је писао добија претежно класично-хуманистички смер.

У плану се истиче да се латински језик после српског језика „као најглавнији у Гимразији сматра“. Такође, примећујемо да настава српског језика обухвата српску граматику, односно „теоретична предавања језикоучења“ и разлагање писмени састава бољих домаћих списатеља. Истиче се да у настави посвећеној српској граматици главни циљ професора мора бити „да ученици логични поредак у језику увиде, да узроке образовања ставова докуче, са стројењем периода себе упознаду, и тако исправност у изразу постигну.“

У погледу изучавања латинског језика наглашава се да је језик класичне древности основа сваке учености, те да ће се у другом разреду предавати упознавање са склоненијама имена и учење наизуст основних речи, да би у трећем разреду било предвиђено изучавање словопроизводства са додатком словосочененија. Напомиње се да је у „толковању правила латинске граматике“ пожељна паралела са српским језиком. Дакле, заговара се компаративни метод у изучавању језика.

У одељку посвећеном настави немачког језика наглашава се да професор мора имати на уму да се ради о живом језику, јер то битно утиче на избор метода за рад. Немачки као живи језик, за разлику од латинског, употребљава се у животу и „сообрашћенију“, те је током његовог изучавања потребно много више упражњенија, него систематичног излагања правила. У наставку се дају конкретна дидактичка упутства за наставу немачког језика: „По овом ће професор у првом и другом разреду ученике у читању и писању обучавати, узимајући призреније на чисто произношеније и правилно гласоудареније, и по том нуждније речи на

изученије давајући им, као што ће и о том настојавати, да деца почну одмах немачки говорити, к чему ће им строј језика практично објасњавати, и њи исправљати у говору. У трећем и четвртом разреду присовокупљаваће нужна правила граматике, соједињавајући непрестано практично у том упражненије, и сходне задатке за превод из једног језика у други предлажући, које ће ученици код куће израђивати и њему на поправку подносити.“

В. Грујић примећује да су многа Стеријина методска упутства ишла испред свог времена и по њему је Јован Стерија Поповић покретач новог, савременог схватања методике живих језика.

7.1. Језички уџбеници Јована Стерије Поповића

Већину својих уџбеника Јован Стерија Поповић је представио 1844. године, када се појављује и круцијални школски закон. Те године је на седницама Друштва српске словесности читао и представљао своје језичке уџбенике: *Латински буквар*, *Латинску граматику* и *Немачку језиковку*. На ванредном заседању 1844. године одобрена је *Латинска граматика*, једино је било извесних примедби на превод неких речи, па их је аутор морао изменити.

Напоменули смо да се овим Стеријиним уџбеницима бавио једино Владимир Грујић у једном делу своје дисертације *Школско-реформаторски рад Јована Стерије Поповића* и неким касније објављиваним појединачним радовима. У Грујићевом истраживању најмање пажње је посвећено *Латинском буквару*, уз констатацију да је само на трећем ванредном заседању редовних чланова Друштва (12. октобра 1844) приступљено читању и претресању његовог буквара. Овај буквар на четрнаест страна није био превише захвалан и инспиративан за опсежније анализе. Више пажње посвећено је *Латинској граматизи* и *Немачкој језиковки*. Ипак, *Латинску граматику* Грујић је описивао детаљније, јер се први латио тог посла, док је *Немачка граматика* већ била предмет разматрања у радовима Радосава Меденице.

Одмах нам привлачи пажњу назив ових уџбеника, јер занимљиво је што је Јован Стерија Поповић ове две граматике, иако издате у исто време, различито насловио. Једно је граматика, а друго језиковка. У вези са тим позната је дебата

вођена на седници Друштва српске словесности о томе који је термин бољи и прикладнији од оних који су били у употреби. Из записника са седница Друштва (*Записници* 2011) јасно се види да је Стерија предлагао термин језиковка, а међу предложеним терминима забележени су и: писменица, језикословница, словница, језикослов, или већ познато и данас устаљено граматика.

У анализи ових Стеријиних граматика В. Грујић се служи компаративним приступом. Тако Стеријину *Немачку језиковку* пореди са Тироловим уџбеником граматике немачког језика, а *Латинску граматiku*, посебно у терминолошком смислу, пореди са постојећим граматикама (додуше не латинског језика) Аврама Мразовића и Димитрија Тирола.

Након сажетог описа Тиролове граматике немачког језика, В. Грујић описује садржај Стеријине граматике и истиче њене предности, сматрајући је лакшом, прегледнијом, практичнијом, са више примера и објашњења од претходникове. Грујић детаљно приказује садржај овог уџбеника, мада мешајући термине *част*, *део*, *одељак*, помало компликује упознавање са садржајем овог уџбеника. Та граматика је имала двеста двадесет страна. Први, обимнији део, на двеста страна, бави се словима, изговором, образовањем речи, затим врстама речи, где је највише пажње посвећено именицама, а укратко су обрађени и „член, име прилагателно, име бројително, местоименија“. Глаголима је дато више простора, али нису дати табеларно, већ у виду списка. Од осталих врста речи предлози су обрађени детаљније, а прилози сажетије. Након морфологије, следи синтакса, те слободно можемо закључити да је структурно ова граматика блиска савременим. У другом, краћем делу уџбеника, на свега двадесетак страница, Стерија се дотакао питања правописа и поделе речи на слоге (Грујић 1956: 90).

Латинској граматички и њеној терминологији В. Грујић је посветио непуне три стране своје дисертације (1956). Он анализу почиње подсећањем на претходне значајније граматике („славенског“ језика), Аврама Мразовића и Димитрија Тирола. То су граматике из 1794. и 1827. године. В. Грујић своју анализу базира на поређењу употребљене терминологије код тројице аутора. Оправдан је Грујићев закључак да се Стерија током писања својих граматика ослањао на постојећу, тада још увек јако скромну граматичку литературу, посебно на

граматику и термилошка решења свог не само доброг пријатеља, већ и учитеља Димитрија Тирола. Тај утицај је потпуно очекиван.

Ипак, Јован Стерија Поповић је у много чему надмашио свог учитеља. Како у погледу објављивања првог школског закона, у чему се и Тирол опробао 1833. са мање успеха, тако и у погледу својих уџбеника. Поред бројних термилошких сличности, Стерија је ипак и сам стварао изразе и заузимао се за њихову примену.

У Стеријиној *Латинској граматизи* појављују се следећи термини: *словопроизводство, име, местоименије, глагол, частице, причастије, наречије, предлог, сојуз, међуметак, склоненија, изјатија, прилагатељни, положитељни, сравнитељни и превасходни степен поређења, числа (корена, редна, подлителна, умножителна, соразмерна, времена), залог, починателни глаголи, учестателни, захтевателни и умалителни глаголи; наклоненије (изјавително, согласателно, повелително, неопределено), време, број, лице, род, спрезање, време (садашње, скоропрошавше, прошавше, давнопрошавше и будуће), безлични дејствителни и страдателни глаголи, четворогуби залог, дејствителни или прелазећи, страдатељни, средњи, отложитељни.*

Његови уџбеници заузимају угледно место, између осталог и захваљујући његовом наставничком искуству, и права је штета што Стерија није дао на преглед и штампу рукопис другог дела *Латинске граматике* спомињан на седницама Друштва српске словесности⁹², који нажалост није ни сачуван у његовој заоставштини. Такође, Стерија није успео да објави тако важну и сврсисходну, а планирану *Латинску читанку*, као збир лепо сређених текстова на којима би се могла применити директна метода (Грујић 1956: 114, 115).

Коначно, можемо закључити да је Јовану Стерији Поповићу као ретко коме у историји наше просвете успело да за натпросечно кратко време остави озбиљан траг, покренувши школски систем у смеру његовог реформисања и осавремењивања. Стерија први, како својим дидактичким предлозима у помињаним *Наставленијима*, тако и у својим уџбеницима за потребе наставе

⁹² В. Грујић подсећа на познате околности у Друштву српске словесности после 1844. године, када је изнет опозициони став Одбора просвештенија према Стеријиним уџбеницима *Опита знања сваком Србину нужна*, те он престаје да се бави писањем уџбеника, а ситуација доживљава расплет неколико година касније, када ондашњи секретар поменутог Одбора просвештенија, Петар Радовановић, објављује свој уџбеник *Опита знања сваком Србину нужна*.

латинског и немачког језика, озбиљно и концизно приступа организацији наставе језика. Као најзначајније лингводидактичке моменте његовог рада издвајамо: одбацивање старе методе срицања са именовањем зарад гласовног срицања, затим промовисање индуктивног закључивања у настави граматике, идући од појединачних примера до општих закључака, затим компаративни метод при изучавању језика, истицање адекватних метода током изучавања живих језика.

7.2. Стерија и питање превођења са страних језика

О стеченом образовању и несумњивој ерудицији Јована Стерије Поповића већ смо говорили. Излишно би било овде понављати те чињенице и језике које је Стерија говорио. Остаје нам једино да констатујемо како се Стерија, као истински интелектуалац XIX века, посветио и сложеном послу превођења неких дела са језика које је знао.

Поред бројних превода које је начинио, Стерија је велики допринос развоју технике превођења дао и у својој *Реторици*, посветивши тој теми једно сажето, али корисно поглавље. На том месту Стерија указује на најосновније: шта значи преводити, којих се правила треба при превођењу држати и који су могући узорци на том пољу. Он на почетку разлучује превођење од метафразиса, тј. преобртања, „када се каквој туђој мисли, као новој хаљини, даје ново значење“, јер преводити „значи мисли и изразе који постоје на једном језику пренети у други“ (1995: 322).

И у наставку се поново задржава на разграничавању превода од прераде. Он сматра да уколико се преводилац „упушта у саму ствар и низ мисли час изоставља, час их замењује другим и исправља недостатке, тада то није превод него прерада, и онда можемо слободно казати да смо такво дело прерадили, или да смо га сачинили према неком писцу, премда се овим многи користе да сакрију оно што нису могли превести, или да покажу да су и они у стању изворно да пишу“ (1995: 323).

Јован Стерија Поповић издваја пет правила у вези са превођењем. Прво правило се односи на самог преводиоца, који мора одмерити своје знање и бавити се превођењем тематике коју и сам познаје. Друго правило је поново у вези са преводиоцем, јер се истиче да он језик са кога преводи мора добро знати. Под

добрим знањем језика Стерија подразумева упућеност у његове „тананости“ и разликовање речи наизглед истих. Треће и четврто правило тиче се самог текста превода, који за Стерију мора бити „српски“, по правилима српског језика, „зато добар преводилац највише мора пазити на то, како би мисао коју жели да преведе изразио на своме језику“ и четврто да превод може бити или веран или слободан. Пето правило тиче се специфичности које сваки језик има у виду неких изрека (идиома) који се не могу лако превести. Јован Стерија Поповић саветује да је тада пожељно ту изреку заменити неком другом сличном, или дати објашњење. Напомиње да има „и таквих састава који се баш не могу превести, и њих је најбоље оставити непреведене“ (1995: 323).

Као врсног преводиоца Стерија издваја Доситеја Обрадовића, а за њим и Магарашевића, Стејића, превод *Телемаха* и, како каже, ту је „још по неко“, јер по њему, много је више лоших преводиоца.

8. Рад Јована Стерије Поповића у области лексикологије и лексикографије

Као што се види из досадашњег тока истраживања, Стеријина филолошка промишљања црпемо из разнолике грађе. Филологија се у његовом опусу проширила и изван дискурзивних списа уопште узев, што најбоље доказује обиље филолошких сцена у његовим комедијама и честа превласт вербалне комике (Иванић 2001: 21), чему је такође посвећена пажња у овом истраживању.

Уколико сагледамо избор текстова које је Душан Иванић као приређивач издања *Критике, полемике, писма* (2001) окарактерисао као филолошке, односно језичке⁹³, видећемо да је већина њих лексиколошке или лексикографске природе. Тој категорији једино не припадају радови: *Је ли нужно употребљавати азбуку грађанску у српскоме књижеству* и *Славенски језик*, а сви остали могу се убројати у ту групу шире гледано. Сматрамо да је Јован Стерија Поповић допринео већем интересовању за лексиколошка и лексикографска питања код нас, јер је у домену тих научних области понудио највише материјала и показао највеће интересовање. Такве тврдње поткрепићемо анализом оних његових радова који нису били предмет пажње у досадашњем току истраживања, а њихова бројност сведочи о Стеријиној лексиколошкој и лексикографској природи бављења филологијом.

И Душан Иванић констатује да је група филолошких списа претежно везана за лексикологију и лексикографију, као и да се често додирује са историографским чланцима (2001: 8). Стеријиним *Разлозима о називословним речима* нећемо се овде детаљније бавити, јер је о том чланку већ било речи када смо разматрали његове погледе на терминолошко питање. Заправо, само констатујемо да читав тај покушај и пројекат у потпуности потврђује Стеријину окренутост лексиколошким и лексикографским питањима и проблемима.

⁹³ Д. Иванић под таквом одредницом (*Језик*) приређује следеће Стеријине списе: *О српским речма пределним*, *Разлози о називословним речма*, *Покушеније смислосрдног (синонимног) речника*, *Речи српско-славенске у влашком језику познате*, *Примедбе при читању српски књига*, *Је ли нужно употребљавати азбуку грађанску у српскоме књижеству*, *Куриоза*, *Славенски језик и Језикословне ситнице* (Стерија 2001: 103–144).

8.1. Стеријине лексикографске иницијативе; Покушај састављања речника синонима

На основу разматране грађе, видимо да је Јован Стерија Поповић предлагао израду чак четири различита речника. Осим оног најпознатијег широј јавности „називословног“, тј. терминолошког, залагао се и за израду речника дијалектизама и топонима јер „много ће дакле принети к чистоти српског језика, ако се такове пределне речи...покупе, и читајућем свету саопште; Кад би се из свију предела мање познате но чисте и српске речи покупиле и издале, није сумње да би језик наш много добио. Тако би добро било да се покупе гдекоја наименованија села, места, река, брегова итд.“ (Стерија 2001: 105, 109).

Јован Стерија Поповић је предлагао и израду речника синонима и међу првима се упустио у ту врсту лингвистичких разматрања, јер је сматрао да нас она воде „бољем познавању језика“. По њему, задатак таквог „смислосрдног речника“ је да докучи разлике међу речима које се чине да су једнаке, а ипак нису. „За докучити ову разлику, морамо речи, тако рећи, цепати, означај сваке стално одредити, предмете на које се односе добро свежбати; и то је задатак смислосрдног речника“ (Стерија 2001: 118). Као што Душан Иванић примећује, Стерија овим упућује на дијалектику односа између ознаке и означеног (2001: 19).

Уколико узмемо у обзир да је Јован Стерија Поповић у овом раду најпре дао дефиницију речи, затим изложио предмет анализе уз теоријско-методолошки оквир о односу ознаке и означеног и предложио израду речника синонима, уз адекватну грађу зналачки прокоментарисану, можемо закључити да је ово један од његових најзначајнијих и најкомплетнијих радова са становишта филологије као науке.

Јован Стерија Поповић речи дефинише као „знаке којима наша поњатија изражавамо“ (2001: 118). Уочава да синонимија постоји у свим језицима, јер „у сваком језику постоје речи које се првим погледом чине да су једнаке; али кад се дуже о њима мисли, примјечава се потајна нека разлика“ (2001: 118). Интересантна је у филолошком смислу Стеријина опаска да је та разлика „потајна“, чиме имплицира став о лексичкој изнијансираности значења. У наставку чланка он анализира следеће речи повезане у групе својом сродношћу:

- 1) *Обманути, преварити, омести, завести, опчинити, залудити, натхитрити;*
- 2) *Молити, умољавати, просити, припасти;*
- 3) *Замолити, намолити, измолити, испросити, искамчити;*
- 4) *Дати, поклонити, подарити, поднети, почествовати;*
- 5) *Добити, получити, допасти, примити, придобити, задобити, набавити, прибавити, прискрбити, добавити, стећи, наследити;*
- 6) *Сирома, оскудан, сиромашак, голић, гоља, голица, убог, просијак, сирота;*
- 7) *Горд, поносит, надуven, високоуман.*

Стеријина анализа, написана једноставно, приступачним стилем, указује на изнијансираност значења ових речи и пропраћена је важним коментарима, као нпр. да се лик *умољавати* употребљава само у „канцеларијском слогу“. Он уочава да се реч може узети у „правом, безусловном смислу“ и у другом смислу, које бисмо ми назвали пренесеним значењем. Потенцира и чињеницу колико је битан лични став говорника, јер употребљавамо различите речи за исти појам у зависности од тога да ли говоримо у шали, из сажаљења или подругљиво: „Ако овај судбу своју трпљиво подноси, кажемо, као из сажаљења, да је сиромашак; ако се пак при свој оскудности својој размеће, зовемо га у шали гољом или голићем, поругателно пак голицом“ (2001: 122).

8.2. Стеријино бављење лексиколошким питањима, етимологијом и дијалектологијом

Чланак *Примедбе при читању српских књига* поменут је у одељку о Стеријином односу према позајмљеницама. Овде га поново разматрамо из другачијих разлога, у циљу приказивања његовог рада у области лексикологије, јер је његова садржина у великој мери лексиколошке природе.

Овај чланак представља сажети критички осврт на тада актуелне и устаљене манире у језику писаца који се оглушавају о природу нашег језика и његова

граматичка правила. Поред неколико конструкција које наводи као спорне, често лоше преведене, тј. буквално преведене са немачког језика, Јован Стерија Поповић у овом чланку поклања пажњу избору лексема: да ли је на пример употребљена туђица или домаћа реч, односно старији или новији облик и томе слично. У том контексту коментарише следеће лексичке парове: *Славени* и *Славјани*, *њекоји* и *њеки*, *сумња* и *двојба*, *повестица* и *догодовитина*, *учтивост* и *удворност*, *дају* и *даду*, *знају* и *знаду*, *све* и *сво*.

Још два Стеријина рада побуђују нашу пажњу у овом делу истраживања: *О српским речма пределним* и *Речи српско-славенске у влашком језику познате*. Овим Стеријиним радовима није била поклоњена адекватна пажња у досадашњим филолошким проучавањима, поготову ако узмемо у обзир чињеницу да ту Стерија поставља темеље неким новим научним областима, попут етимологије и дијалектологије. Дакле, утолико је теже оправдати одсуство вредновања и коментара за ове његове радове.

Душан Иванић у свом Предговору издању *Критике, полемике, писма* (2001: 7–30) овим радовима придружује и чланак *Примедбе при читању српских књига*, те констатује да им је заједничка црта Стеријина заинтересованост за лексикографију. Ми сматрамо да је поред врло значајних и замашних лексикографских планова, којих смо се већ дотакли, Јован Стерија Поповић овде одшкринуо врата неким новим идејама за свестранија језичка проучавања, како смо већ истакли у правцу етимологије и дијалектологије.

У чланку *О српским речма пределним* у уводном делу даје дефиницију провинцијализама, односно пределних речи, како их другачије назива. Дефинише их као речи „које се не чују опште у народу, него у појединим само местима или пределима, и које се по томе пределне или провинцијализми зову“ (2001: 105). Он истиче да овакве речи „немају довољно уваженија“ и постоји мишљење да их не треба употребљавати у књигама, где се „чистота језика строго захтева“. Такав став оправдава констатацијом да такве речи заиста „понајвише рђаво одступају од правилног и чистог језика“ и наводи дијалекатске ликове: *селдо*, *идеду*, *стојиду*, *доксат* и тако даље, међутим Стерија истовремено скреће пажњу на значај народне лексике и на чињеницу да су многе од ових речи ипак „праву чистоту

задржале“. Јован Стерија Поповић разноликост народних говора види као богатство и као могућност за увећавање лексичког фонда српског језика из сопствених извора. Зато на крају рада закључује: „Кад би се из свију предела мање познате но чисте и српске речи покупиле и издале, није сумње да би језик наш много добио... На овај би се начин језик српски јако обогатити могло, добивши речи не туђе, или измишљене и начињене, него своје рођене, које у народу леже без употребљенија“ (Стерија 2001: 108).

Поред тога што је указао на сав значај и богатство народних говора и народне лексике, он наводи и анализира шеснаест речи карактеристичних за говор његовог родног Вршца и околине. У том попису, са објашњењима значења, нашле су се следеће речи и изрази: *кљукати грозђе* (уместо муљати), *плизим* (обично *клизим*), *титра* (у Срему се каже *пиљак* за ову дечију игру, Стерија напомиње да је глагол *титрати се* уобичајен у народу, али да нигде осим у родном Вршцу није чуо суштествително), *тулуз* (у Срему *чоков*, иначе назив за стабло на коме расте кукуруз), *крецав* (уместо *кудрав*), *качка* или *скачка* (бавећи се етимологијом ове лексеме, Стерија је утврдио да је српска и да води порекло од глагола *скакати*, иако је првобитно мислио да је влашка), *салутак* (уместо *шљунак*), *личим* (у Срему *наликујем*, што доводи у везу са речима *лице*, односно *наличје*), *мацино злато* (израз за таблице у песковитом камену), *буљуна* (назив за сову), *првача* (особа која нешто прва учини, Стерија наводи да је поред именице у употреби и глагол *првачити*), *машка* (Стерија објашњава да је то суштествително од глагола *измашити*), *трепељка* (назив за петељку на грозду), *волим* или *волем* (уместо израза *имам што радо*, а у Вршцу се користи у степену сравнителном), *обга* (тј. *јуфка*, Стерија наводи да није сигуран да је *јуфка* српска реч, а *обга* доводи у везу са *обвијати* и каже да је правилније *обвга*, тј. *обвојак*), *трошица* (обично мрва од хлеба).

Тематски близак претходном је и Стеријин рад *Речи српско-славенске у влашком језику познате*. Велики значај тог рада видимо у следећим разлозима. С једне стране овај рад потврђује да је Јован Стерија Поповић био један од првих у српској филологији који се бавио језицима у контакту, тј. лингвистичком контактологијом. С друге стране, потврђује ауторову озбиљну заинтересованост за лексикологију, етимологију и лексикографију, пошто је и обимнији, и

целовитији од претходног, па и многих других, јер обухвата поред драгоцених почетних напомена и богат речник од скоро 800 речи.

Иако тај речник представља саму срж овог рада, ми се дуже задржавамо на почетном делу, који је више програмски и у ком Стерија излаже своје основне теоријске погледе, као и методологију рада. Најпре истиче да су предмет истраживања речи са српским или словенским кореном у влашком језику. Полза од таквог проучавања би била да се види како Власи употребљавају многе речи „које су код нас ишчезле и туђима место учиниле; или како речи, код нас по једно или по два значења имајуће, код Влаа многостручно ображавају се и производе; и најпоследње...како гдекоје речи српске код Влаа друго, често zgodније значење имају него код нас сами“ (Стерија 2001: 123).

У наставку објашњава методологију рада као и отежавајуће околности током прикупљања грађе. За извор грађе служио му је речник, на коме су учени Власи радили више од три деценије и који је штампан Књигопечатњом Будимском 1825. године. Одмах Стерија указује на два спорна момента у вези са овим речником. Први, граfiјски проблем, због одбацивања Кирилових слова зарад латинских, која за влашки језик нису zgodна и други проблем, „што су се сачинитељи речника чували, колико је могућно било, стављати речи српског или словенског значења, и зато нисам мого, по жељи мојој, покупити све такве речи, које би иначе врло лако учинио, да су их речникослови примили у число остали“ (Стерија 2001: 124).

Јован Стерија Поповић је, и поред свих отежавајућих околности које наводи, међу првима понудио овакву врсту речника и уопште рада базираног на детаљнијем бављењу етимолошким питањима. Он у наставку описује начин израде речника. Влашке речи писане су кирилицом и старим влашким правописом. Поређане су азбучним редом и уз сваку је дато значење. Такође, Стерија се у својим напоменама које претходе речнику задржао и на гласовној вредности појединих слова, као што су: њ, назал „ен“ и старо „јат“. Истиче да је избегавао да насилно, додавањем неких писмена или знакова, нека реч добије српски крој, као и да у речнику не буде превише речи за које се лако доказује да су страног порекла, а заједничке су и Србима и Власима (нпр. *апостол*, *евангелије*).

Овој тематској скупуни на изврстан начин можемо придодати и кратку филолошку скицу *Куриоза*, у којој Јован Стерија Поповић компаративно посматра неколико лексема у српском, влашком и мађарском језику.

Његов рад у области лексикологије потврђује и осликава још један филолошки оглед насловљен *Језикословне крупнице*, који је први пут објавио Јован Јерковић у *ЗМС за књижевност и језик*, књ. 29, св. 2, 1981, стр. 385–388. У овом занимљиво написаном огледу Стерија указује на изнијансираност значења речи и упућује на психоллингвистичке аспекте одабира одређених лексема. Заправо, овде врло успешно разлучује и анализира ону лексичку грађу коју бисмо могли довести у везу са каснијим схватањем деминутива и хипокористика. Овим, ипак, још увек не исцрпљујемо сав значај овог огледа. Он се потврђује и чињеницом да Стерија у овом чланку доприноси кодификацији нашег књижевног језика, управо скрећући пажњу на тај сложен процес.

Свестан чињенице да стандардни језик не трпи произвољности, он тражи постојана правила и истиче да је „необходно, да граматички наши дуже о једној ствари мисле, па није немогуће, да ће и на какво стално правило наићи“ (према Јерковић 1981: 386). Свим наведеним примерима Јован Стерија Поповић заправо показује недостатке наше граматичке норме, тј. одсуство такве норме. Својим ставом да су постојани граматички закони услов кодификације језика, тј. конкретним поступком у овом филолошком огледу, увођењем личног односа говорника према појму као критеријуму за дистрибуцију наставака у вокативу именица на *-ица*, Јован Стерија Поповић доказује свој истанчани језички осећај, а према Јовану Јерковићу (1981: 388), разрешавањем овог проблема наше граматичке норме показује се као претходник будућих великих граматичара попут Брабеца, Живковића и Стевановића, код којих налазимо исто дистрибуционо правило и објашњење.

У истом броју и истој свесци поменутог *Зборника Матице српске*, нашао се још један Стеријин филолошки оглед слично насловљен *Језикословне ситнице*, но у њему се Стерија бави неким, како приређивач Ј. Јерковић каже, „етимологисањем“ из другачијих побуда, примећујемо више на духовит, него на научно-аналитички начин. И заиста, „Стеријина етимологисања изнета у

Језикословним ситницама не могу се, међутим, везивати за његову бригу о језику него имају задатак да забаве и насмеју“ (1981: 383).

8.3. Још неке Стеријине етимологије

У предмет нашег разматрања убрајамо још неке Стеријине чланке, које Душан Иванић, велики познавалац и приређивач Стеријиног дела (2001), ипак није окарактерисао као језичке. То се односи на оне радове објављене у поглављу названом *Повесница*, јер су по Иванићу ти радови првенствено историографске природе. Иако је ова одредница врло сагласна са њиховом садржином, ови радови ипак, због неких језичких дигресија или филолошких објашњења, представљају адекватну грађу и за наше истраживање. У том контексту ваља се укратко осврнути на три Стеријина чланка: *О имену Срб, Србин, Србљин*; *О поводу имена „Немања“* и *Видов дан*.

Рад *О имену Срб, Србин, Србљин* одликује критика постојећих, прилично разноликих хипотеза о пореклу имена нашег народа. Дакле овај историографски рад је у великој мери и етимолошке природе. Јован Стерија Поповић овде претреса све познате хипотезе⁹⁴ од оне Старчевићеве неосноване, да ово име води порекло од латинске речи *servus* што значи *слуга*, преко Шафарикових, до своје сопствене о реци *Сараб* у Индији. Стерија истиче да ће „исљедованије бити утолико истинитије колико духу језика одговара“. Зато сматра да, иако у нашем језику немамо значење ове речи, она по својој форми упућује на човека који живи поред неке реке. Помиње две реке, од којих прва, Сараб у Индији, по њему „*више права себи присваја кад се са језикословне стране гледа*“. Стерија даље образлаже своју хипотезу овако: „Реку ову морали су Србљи по свом начину изговарати Сърѣба (узимајући њ као полугласно). Предјел около Сърѣбе звали би ми и данас Сърѣбље, као Посавље, Подунавље, и човека из тог предјела Сърѣбљанин (Србљанин) или скраћено Сърѣбљин, Србљин“ (2001: 164). Оправданост за своје тврдње Стерија налази и у чињеници да реч Србљанин и даље постоји у народном

⁹⁴ „Јордан, и у новије време Гепхарди, доводи име Срб од српа; Грубешкић од зараба или чарапа; Аноним у Рајићевој историји од сврбоће, сврбити, Рајић или од сјевера (Сибира) или од собирања; Катанчић опет од сврбити; Соларић од Сармата (цар мужије); Енгел од Сорау, града у Лужици, и ово наименованије или од жорава (жерова) или како он воли од Saure Aue!“ (Стерија 2001: 161).

говору, те наводи стих из једне народне песме „Ајде сада, царе Србљанине“ (2001: 164). Коначно, Стерија истиче да хипотеза мора имати потпору у језику, јер она „постаје нешто више од голог нагађања кад ју лепо и без натеге подупире језик и форма граматична“ (2001: 165).

И у чланку *О поводу имена Немања* Јован Стерија Поповић се бави етимолошким питањем, тачније коментарише неке хипотезе о пореклу овог личног имена. Овај чланак је доста краћи од претходног, па њему и мање пажње бити посвећено. Поменућемо и последњи чланак из овог низа – *Видовдан*, јер у том кратком осврту на значајан моменат из наше историје, Стерија се врло успешно потпомаже кратком језичком анализом.

Стерија анализом упућује на Светог Вида и његово празновање у време Косовске битке, јер оповргава тезу да је Вид у вези са глаголом *видети*. По њему, не може се прихватити да је Милош Обилић начинио конструкцију Видов дан од *видићемо* као извесну игру речима, јер „сва прилагателна имена на ов или ев имају код нас значење притјажателно, као Петров пост, Павлов син, ученикова књига, а од глагола видити прилагателно је видан, видна, видно“, истиче Стерија (2001: 173).

Након осврта на ове његове претежно историографске, а често и етимолошке прилоге, не можемо из сличних разлога пренебрегнути ни Стеријине милобруке попут следећих: *Граматица*, *О лепом имену* и *Честитања*. Ове милобруке, иако нису чисто језичке садржине као већ анализирана *Сцена за оне који су за славенским језиком занешени*, ипак су вредне наше пажње, јер се у њима мешају филологија, макар само терминолошки као у милобруци *Граматица* и свакодневна општа питања.

Душан Иванић констатује да је Јован Стерија Поповић велики део милобрука градио игром речи и често је преносио значења из филолошких (семантичких, етимолошких) оквира на морално-животне планове свакодневнице. Тако је у милобруци *Честитања* главни мотив у мешању смисла речи *чест* са значењем *поштовање*, *част* и *чест* са значењем *део*, тј. *честица*. Д. Иванић подсећа да је баш око ових речи у српској филологији избила велика полемика у којој су учествовали и Вук Караџић и Јован Хацић и Ђура Даничић (2003: 21).

Јован Стерија Поповић у својој милобруци *Честитања* у уводном делу подсећа на препирање језикоиспитатеља о пореклу речи *честитање* – дали проистиче из *чести* или *части*. Он кроз анализу овог конкретног примера коментарише читаву пометњу на тадашњој српској филолошкој сцени и сву узалудност својеврсних *Утука* или „мастилопролитија“ у *Рату за српски језик и правопис*. С обзиром на то да је тадашња језичка ситуација добила статус некаквог рата, посебно захваљујући Вуковом и Даничићевом полемичном стилу, Стерија је описује на следећи начин: „Тко је пре 20 година мислио да ће од ови ствари „Утуци“ произићи, и да ће у „Рату за српски језик“ најжешће мастилопролитије око тога бити! Пак је ли тај рат окончан? Јесу ли границе точно одређене? Боже сачувај! Обадве ове непријатељске војске стоје у свом положенију и свака се хвали да је битку код Алме задобила! Али није се једанпут догодило да су ратови вођени из ината, или из неспоразумјенија; зато је вредно отворити књижевне конференције и покушати да ли се у овој опасној распри мир повратити може“ (Стерија 2003: 146).

Већ смо нагостили да је у милобруци *Грамматика људи* филологија присутна само кроз употребљену граматичку терминологију за метафорично сликање различитих људских карактера и компликованих међуљудских односа. Јован Стерија Поповић у овој милобруци пореди језичка правила, особености и изјатија са људским правилима и особеностима, па је у својим вештим и креативним алегоризацијама употребио бројне граматичке термине тог времена.⁹⁵

Милобрука *О лепом имену* пружа скромну, али важну ономастичку грађу Стеријиног времена. Стерија износи и коментарише на себи својствен начин две групе женских личних имена, оних старих имена, изворних и српских, и оних новијих, страних, те указује на проблем помодарства који је захватио и овај слој језика. Он закључује да се из ове кратке „читуље“ читаоци лако могу уверити да је „само оно лепо и по моди што није српски“ (2003: 126).

⁹⁵ „Писмена човечија јесу: лице, језик, смеј, сузе, а навластито очи... Жене су самогласне у кући јер се само њин глас чује... Мали јерови могу се гдигди и употребити; јер мали људи, ако су и лењи, морају колико-толико да раде; али ако су јерови велики сасвим су непотребни...Склоненија има готово колико и људи... Бројителна важну играју у свету ролу... Човек нема числа множественог, зашто је ретко наћи људи који заслужују у пуној мери име човек... Хаљине су у свету сравненија која прилагателна имена имају,“ (Стерија 2003: 99–106).

8.4. Стеријине полемике као извор за тумачење његових филолошких погледа

Поред споменутих милобрука и разматраних Стеријиних прилога, важно место у расветљавању његових филолошких погледа имају и полемике, често базиране на филолошким, односно језичким неслагањима са противницима, попут Милована Спасића или Анте Старчевића.

Заправо, Стерија се оглашавао у областима којима се бавио, па између осталог и у филолошким питањима. Иако није био полемичар из првих редова, Душан Иванић се не слаже са мишљењем М. Кићовића да је Јован Стерија Поповић писао полемике само уколико се бранио (2001: 26).

Душан Иванић у Стеријине полемике убраја следеће: *Писмо новим српским језиком*, *Писмо новим српским језиком (Одговор)*, *Поводом извештаја о Библиотеци Читалишта београдског*, *Књижевне забаве (Одговор на одговор и Чаушко писмо)*, *Исправљање погледа у критику*, *Јавни позив*, *Објасненије*, *Допис из Вршца 26. јануара 1849*, *У Вршцу, 17. фебруара 1849*, *У Вршцу, на Велики петак, 1849*, *Г. Др Старчевић и Народне новине*, *О распри архијереја*, *Поводом житија Пантелејмона Живковића* и *О говору Никанора Грујића*. У потпуности се слажемо са ставом овог приређивача да су ове полемике можда неједнаке вредности, али да су све важне за проучавање Стеријиног опуса и тумачење његовог односа према језику, стилу и идејама (2001: 27).

Ми ћемо се овде детаљније бавити оним Стеријиним полемикама које својом садржином обухватају језичку тематику. У ту групу полемика спадају Стеријина *Писма новим српским језиком* о којима је већ било говора, затим већи део полемисања са Милованом Спасићем и полемика са А. Старчевићем. У *Писмима новим српским језиком* Јован Стерија Поповић осуђује илиризовање српског језика и потребу да се српски језик од старе „слављанштине“ отцепи, те да се речи творе искључиво по немачком узору, како су то чинили Илири. Већ смо напоменули да је Јован Стерија Поповић био велики противник илиризма и његова *Писма* нису једини извор који такав став потврђује.

Стеријино противљење илиризму, њиховим поступцима и идејама, нажалост, тек је у будућим временима постало разумљиво на једном ширем

плану. У времену илирског заноса Стеријине опаске и ставови деловали су непродуктивно и контрашки, јер се просто нису уклапали у доминантну идеологију тога времена.

И у полемици са А. Старчевићем, проузрокованој чувеном Старчевићевом тезом о пореклу имена Срби (од латинског *servus*, што значи *слуга*), Јован Стерија Поповић износи неке важне погледе који своју потврду и актуелност доживљавају у потоњим временима. Ту упозорава на ружење српског језика од стране Илираца и на праву природу сједињења са Хрватима. То потврђују следећи цитати.

„Хрвати примише језик српски; но наскоро га почеше ружити, старословенске речи као кугу истеривати, и нове нагред ковати. И у овом нађоше код Србаља много последоватеља, који су у грађењу језика саме Илире за собом оставили. Већ нас почеше терати у Загреб, да учимо српски, по свој прилици што се онде чисто говори. Самим гдеколим Русима лепше је звонило: истиснути, наврнути се, завратно, наопако итд., него: изразити, свратити се, узајамно, натраг. Неки заиста и отидоше у илирштину, играше неко казалиште, и вратише се „наопако“. Па кад су „Писма новим српским језиком“ пре неколико година у Подунавци печатана, сам је учредник тога листа са Илирима договоре имао и на здрави разум блатом се бацао, тек да се не каже: Србин није добар слуга.

Међутим, хвала велика г. др Старчевићу на његовој искрености. Он може служити свакоме за образац који жели јединство међу народима подићи, слогу утврдити, и своју браћу лепим именом накитити. Сад већ знамо како стојимо са саједињењем, које су многи мешали са унијом, други су га налазили у азбуци латинској, иначе херватској, која је природнија за славенске народе...Неки опет у том налазе јединство кад више уважавају туђинце него своје“ (Стерија 2001: 268).

Разлог и ток Стеријине полемике са Милованом Спасићем сасвим је познат, те ћемо се ми овде задржати само на појединим фактима ове полемике, које сматрамо битним за тумачење Стеријиног односа према језику.

У свом кратком осврту *Поводом извештаја о Библиотеци Читалишта београдског* Стерија критикује бројне граматичке и правописне грешке Спасићевог језика, али још важније је његово указивање на значај који могу имати медији, у овом случају штампани медији, на ширење језичке некултуре или

културе. Стерија образлаже: „Ја остављам на страну горе назначене и јошт друге ошишке противу логике; али бар граматика нека је честита, и ортографија правилна; јер се Новине зато издају да људи што науче, а не да и оно што знаду покваре“ (Стерија 2001: 219). Та теза о едукативној улози неке врсте медија и њиховом снажном утицају на формирање језичке културе или некултуре, видимо још тада постављена, није изгубила на актуелности ни дан данас.⁹⁶

Из горе поменутих разлога осврнућемо се и на тзв. *Књижевне забаве*, које имају два дела: *Одговор на одговор* и *Чаушко писмо*. Иако веома занимљиво и мудро осмишљено *Чаушко писмо*, у којем Стерија пародира Спасићеве мисли, синтетизујући његове граматичке и правописне грешке из *Земљеописанија* и чланака у *Новинама Читалишта* бр. 5 и 9, оно нам пружа мање материјала за анализу од првог дела *Књижевних забава*.

У том сегменту полемике Стерија показује свој истанчан осећај за језичка питања, бригу за будућност српског језика, његову стандардизацију и чистоту. Ту се највише задржава на анализи Спасићевог језика, мада разматра и садржај његове књиге *Математическо земљеописаније*.

У погледу стандардизације српског језика Јован Стерија Поповић упућује на Спасићеве дијалекатске облике: *прилозе, остадци, Турце, ђаце, каки, никаки* итд. Он замера Спасићу што се не придржава општеприхваћених граматичких правила: „Ако не треба говорити, писати, учити и правилном граматиком распрострањавати народни језик онако како је најбоље, најблагогласније и како највећа част народа говори, и особито ако ни сам главни управитељ народног училишта неће тако чинити, него напротив тога и он оно, што се којегди свакојако говори, за правило узимати и проглашавати, нашто нам је онда граматика у школама?“ (Стерија 2001: 223). Поред бројних граматичких грешака, дијалектизама, правописних грешака, наводи и Спасићеве бројне германизме, дословне преводе са немачког и критикује с правом израз „мађаро-латински језик“, питајући се о којем се то језику заправо ради.

⁹⁶ О тој теми писали су многи наши лингвисти попут: Милана Шипке, Ивана Клајна, Душке Кликовац.

Сматрамо да је сувишно да се дуже задржавамо на свим примерима које Стерија наводи и коментарише, већ ћемо његову критику илустровати са још неколико примера. Стерија потенцира Спасићево састављено и растављено писање речи, јер састављено пише речи које треба раставити (*штоје, хоћели, предсобом, скороће*), а с друге стране раставља речи које треба писати спојено (*по на особ, у за се, ће мо, ни су...*). Такође, дословно преводи немачке предлоге тамо где у српском језику нису потребни (*с лепим шумама, с раном се снабдевају, с кожама одевају, с кременим каменом* итд.).

Овим исцрпљујемо прикупљену грађу за ово поглавље дисертације, које је било посвећено важном сегменту Стеријиног филолошког рада, оном можда и најразвијенијем, у области тек касније формираних научних дисциплина, попут лексикологије и лексикографије, а уже гледано и етимологије, терминологије и дијалектологије.

Сматрамо да је Стеријин лексиколошки и лексикографски рад у ширем смислу посебно значајна и доминантна појава за оно време, што потврђује и сама грађа, како својим обимом, тако и својом разноврсношћу.

9. Европа и Словенство у Стеријиним филолошким питањима

У Стеријиним проматрањима филолошких питања и послова тога времена, можемо уочити једну занимљиву и значајну карактеристику, која је тесно повезана са питањем његовог образовања и интелектуалног формирања. Јован Стерија Поповић је у свом филолошком деловању успео да помири два код нас често неспојива концепта, да повеже две често контрадикторно тумачене идеје: европску и словенску. Сведоци смо перцепције европске идеје као модерне и напредне, односно перцепције словенске идеје као традиционалне и назадне. Стеријин рад показује како се ипак, и то веома успешно, те две компоненте могу међусобно допуњавати и прожимати. Заступљеност обеју идеја у Стеријиним погледима, условљена је околностима у којима се он интелектуално формирао. Живот у средини која је подразумевала одређене културолошке тензије и повремено била прави баласт, утицао је на основне смернице пута којим је Стерија сматрао да треба да се крећемо. Био је то компромисни пут, којим би се с једне стране очувао сопствени културни идентитет (што се огледа у очувању словенског језичког наслеђа и културе), а с друге стране прилагођавало би се новом културном окружењу, што је значило приближавање западноевропској култури.⁹⁷

У овом делу рада покушаћемо да аргументима потврдимо истинитост изнесених теза. Теза коју елаборирамо јесте да је Јован Стерија Поповић у тадашњу Србију, у Београд, донео међу првима европске тековине, и то на тај начин што је био кључни иницијатор у оснивању бројних институција, попут Друштва српске словесности, Народног музеја, првог позоришта. Истовремено је дао велики допринос у реформи и вођењу тадашњег просветног живота Србије, укључивши се озбиљно и у процес израде првих уџбеника. С друге стране, иако Грк по пореклу, што га додатно везује за Европу (уколико узмемо у обзир класично учење да је Грчка колевка Европе), Стерија је у својим размишљањима о језику и другим филолошким питањима показао доста осећаја за словенство, за словенску традицију и културно наслеђе, што потврђују његови ставови да стари

⁹⁷ Јован Деретић примећује таква културолошка кретања у нашој историји и истиче да је нама посредник у том културном преласку током XVIII века била модернизована, европеизирана Русија (2013: 206).

словенски језик треба да буде потпора народном и његово залагање за црквенословенско писмо, које је кулминирало пред крај његовог живота објављивањем чувеног *Даворја* том старом азбуком.

9.1. Европски одједи у Стеријином филолошком раду

Овде под Европом подразумевамо Западну Европу, тачније романо-германску Европу, западноевропску културну заједницу засновану на заједничкој историји и културном наслеђу. С друге стране, под Словенством подразумевамо сав словенски свет повезан заједничким књижевнојезичким наслеђем, дакле словенство сагледавамо најпре као лингвистички појам, подразумевајући под њим „рејон са једним обележјем“⁹⁸, у којем је по Трубецком једина одлика тог рејонског карактера језик (2004: 172).

Европски одједи у Стеријином раду и делу најбоље се виде кроз његове бројне и значајне предлоге и иницијативе. У анализи смо применили хронолошки критеријум.

Тако Стерија 1841. године са ректором Лицеја Атанасијем Николићем и директором гимназије Григоријем Новаковићем тражи од Попечитељства просвештенија да се штампају уџбеници за гимназије. Ипак, његова кључна иницијатива те године (1841), коју подноси Совјету са Атанасијем Николићем и Димитријем Исајловићем, тичала се оснивања Србске науке академија, што ће резултирати оснивањем Друштва српске словесности. Осим Друштва српске словесности, Стерија је 1844. године иницирао и оснивање Народног музеја у Београду, још једне институције од националног интереса. Европски оријентисан је свакако и Стеријин предлог Попечитељству просвештенија да се на Лицеју

⁹⁸ Трубецки термин „рејон с једним“ или „с више обележја“ преузима од П. Н. Савицког. Он сматра да само језик повезује Словене једне с другима, јер све друге везе су по њему привидне. За њега су словенски карактер, словенска психа, словенска култура само митови. „Сваки словенски народ има свој особен психички тип и Пољак по своме националном карактеру исто тако мало личи на Бугарина као и Швеђанин на Грка. Нема ни општесловенског физичког, антрополошког типа... Сваки словенски народ изграђује своју културу самостално, и културни утицаји једних Словена на друге нимало нису јачи од утицаја Немаца, Италијана, Турака и Грка на исте те Словене. Етнографски Словени припадају различитим етнографским зонама“ (Трубецкој 2004: 172).

предаје римско право.⁹⁹ Такође, европски оријентисани су били и бројни Стеријини предлози у вези са уређивањем тадашњег просветног система у Србији. Стерија је први предлагао Совјету да се распише конкурс за израду средњошколских уџбеника, сам је написао више уџбеника и поставио темеље лингводидактици, писао о потреби и користи девојачких школа¹⁰⁰, утицао на развијање наставе страних језика, покренуо рад на стварању српске научне терминологије¹⁰¹, коначно израдио је први просветни закон обновљене Србије, тзв. *Устројеније јавног училишног наставленија*.

Јован Стерија Поповић је у осиромашену и ослабљену Србију међу првима донео европске идеје и тековине. Донео је нешто што пре 1840. у Србији није постојало: просветне реформе и институције науке и културе. Такав развој догађаја не би требало да нас чуди уколико имамо у виду Стеријино образовање које је било претежно европско. Своје латинско образовање стекао је у родном Вршцу, Сремским Карловцима и Темишвару.¹⁰² Његова прва лектира били су Цицерон, Цезар, Тицат, Овидије, Тибул, Виргилије, Плаут и Стерији омиљени Хорације. Бројни су докази укорењености класичног латинског образовања у Стеријину свест. На пример, када расправља о нашој историји, он је пореди са римском, када расправља о савременој европској историји такође је пореди са римском, када треба да организује српско школство, он га организује по узорима кроз које је и сам прошао (Јовановић 1956: 182, 183). Тако је латински језик постао главни предмет после српског, иако са нешто мање часова од немачког, јер се у *Устројенију јавног училишног наставленија*, које је састављао Стерија каже: „Језик и књиге класичне древности сматрају као основ сваке учености и као средство не само душевне силе младића покренути и изоштравати, него њега и за све остале науке приуговорити: зато се овај предмет после српског језика најглавнијим у гимназијама сматра“ (према Јовановић 1956: 182).

⁹⁹ Под заједничком европском традицијом Смит убраја: римско право, јудео-хришћанску етику, демократију, парламентарне институције и културно наслеђе ренесансног хуманизма, рационализма и емпиризма (према Глигоријевић, преузето са: www.fpn.bg.ac.rs, дана 10.12.2013).

¹⁰⁰ Стеријин чланак *Потреба и полза девојачких школа* објављен је 1843. године у *Подунавци* бр. 45. О садржини овог чланка биће више речи у одељку рада посвећеном Стеријиним лингводидактичким активностима.

¹⁰¹ Овој теми посвећен је посебан одељак у раду.

¹⁰² Слободан Јовановић (1956: 181) наводи да се Стерија у Темишвару одликовао управо у том предмету, па га је професор због тих успеха називао *Poetarum Patriarcha*.

Важан сегмент Стеријиног класичног образовања је познавање грчког језика и културе. Слободан Јовановић наводи да су многобројне Стеријине реминисценције из митологије и области грчке цивилизације. Његово добро владање грчким језиком, који је учио у родитељској кући, највише потврђује податак да је Молијерове *Скапенове ђаволије* превео 1848. са новогрчког. И пре тога, као ђак у Темишвару, желео је да са грчког и немачког преведе збирку песама *Седмостручни цветак*, „која ће у себи содржавати стихове, изјављујуће пламену ка отечеству својем љубов, неутрудиму ревност, и проче националне добродетели родољубиви Грка, који су от много векова удивленија и почитанија достојним себе показали“ (према Јовановић 1956: 179).

Поред грчког и латинског, Стерија је знао и немачки, затим румунски језик, а како је сам тврдио и помало италијански. Истраживања су показала да му ни француски ни мађарски нису били сасвим непознати (Јовановић 1956: 177–220). У складу са језицима које је знао или барем делимично познавао, била је и његова лектира. Потпуно очекивано, Стеријина главна лектира била је немачка (немачки је са латинским био саставни део васпитања у Аустроугарској монархији), утицај немачке културе на Стеријин рад један је од снажнијих, а за њима по интензитету утицаја и важности следи француска култура и лектира¹⁰³. У том смислу оправдано је о Јовану Стерији Поповићу говорити као о интелектуалцу формираном на идејама романо-германске културе, а још интересантније видети однос једног тако формираног интелектуалца према словенској традицији и словенском језику. Позната је чињеница да је Стерија у Србији понео погрдну етикету „немачкара“.¹⁰⁴ Питање је само да ли је Стерија икада дао повода за такво

¹⁰³ Стерија је знао за: Шлегла, Клаурена, Коцебуа, Шилера, Гетеа, Мајдингера, Рабенера, Чокеа, Блумауера, Виланда, Грима, Аделунга, Лесинга. О француској цивилизацији имао је високо мишљење и по његовом *Устројенију*, на Лицеју, као највишем просветном заводу, није се предавао немачки, него управо француски језик. Иако нисмо сигурни да ли је француске ауторе читао у немачком преводу или оригиналу, и како које, евидентно је да је знао за Флоријана, Лесажа, Боалоа, Волтера, Русоа, наравно Молијера. Истраживања су показала да је Стерија био упознат и са дешавањима у енглеској култури, знао је за Батлера, Стерна, Бајрона, Милтона, Шекспира (Јовановић 1956: 177–220).

¹⁰⁴ Зарад прецизнијег осликавања тадашњих прилика и употребе израза „немачкари“, дајемо следећа тумачења из консултоване литературе, примећујући да том изразу највише пажње поклања Владимир Грујић: „Стерији су већ биле стваране разне тешкоће од стране сујетних људи који су једно време дигли праву хајку против њега и других „Немачкара“, оних образованих Срба из Војводине који су дошли у Кнежевину да својим знањем и способношћу подижу просвету и модернизују државни апарат“ (Грујић 2006: 344). „Сврставајући се у редове оног уставобранитељског крила које је било против немачког утицаја, млади школовани Срби на

етикетирање. Природу његовог односа према словенству и славенском језику, дефинисаћемо након подсећања на неке важне Стеријине филолошке погледе о којима је већ било речи у овом раду.

9.2. Заступљеност словенске идеје у Стеријином раду

Стеријино образовање јесте било европско, са извориштем у класичном грчком и латинском образовању, међутим, изражен осећај за словенство, тако присутан у његовом филолошком раду, био је проузрокован околношћу да је словенска традиција била нарочито јака у његовој породици. Поред таквог „славенског“ васпитања и образовања које је понео из своје породице, други узрок видимо у чињеници да је Стерија био Србин у Угарској, а на менталитет и свест тамошњих Срба у великој мери утицале су специфичне друштвеноисторијске прилике живота у Угарској.

Уколико пођемо од Русије, руског језика и руске културе као најмаркантније у читавом словенском свету, приметимо да у Стеријином делу нема пуно руских трагова ни реминисценција. Како С. Јовановић примећује, Стерија се, додуше, у једној прилици позвао на Ломоносова, а у другој консултовао Смолницког, који се бавио просодијом. Али се нема утисак да је са тим језиком био у ближем додиру, и поред тога што му је пролаз кроз црквено-словенски, коме га је, док је био дете, мајка подучавала, у извесној мери олакшавао тај контакт“ (Јовановић 1956: 216).

Западу Европе устајали су противу Срба из Војводине – „немачкара“ – у којима су гледали супарнике у чиновничкој каријери” (Грујић 1956: 366).

Исти аутор у свом дисертационом истраживању посебно поглавље посвећује овом питању и истиче још у уводном делу да је прилив Војвођана временом изазивао отпор домаћих људи „којима су нарочито притекли младићи школовани на страни... Покрет против „немачкара“ све се више ширио, тако да је Јован Хацић у свом трећем Утуку писао: „Јоште то исто лето (1844) почело се у Србији опет по обичају радити и викати против тако названи Шваба (т.ј. Аустриски рођени Срба, у службама правителственим налазећи се); од половине новембра 1844, подигао се прави хук” (према Грујић 1956: 180). В. Грујић констатује да такво опште стање није збуњивало Јована Стерију Поповића, јер се он могао уздигнути изнад немилых појава, међутим повика је сигурно утицала на његово расположење и радни полет.

Првош Сланкаменац пише да је основна тежња Кнежевине Србије била да добије писмене и учене чиновнике из своје средине, од „домаћих синова“, како се говорило, јер су тада главне позиције у државној управи и установама држали Срби из Угарске, „против којих је била жестока повика, кад с више кад с мање оправдања“ (2006: 349).

Руски књижевни језик је до Ломоносова био заправо рускоцрквенословенски, а у научном стилу умногоне и касније. Дакле, Јован Стерија Поповић није морао да учи руски језик, могао је читати без већих проблема. Када је Пушкин први пут код нас објављен (у *Летопису Матице српске*), објављен је у оригиналу, јер се сматрало да је руски толико близак Србима да га не треба преводити.

На чињеницу да је Јован Стерија Поповић славенски језик сматрао посебно релевантним за развој народног језика и наше културе, упућују нас следећи факти:

- У својој аутобиографији Стерија је записао да је у својим раним годинама читајући Мразовићеву словенску граматику прокрчио себи пут „стране језике лакше извикнути“.
- У својим погледима на књижевни језик, тачније на избор књижевнојезичког модела, Стерија се залагао за средњи пут, односно за народни језик који ће у славенском имати потпору, слично Ломоносову. Стерија се залагао за ослањање на постојећу књижевнојезичку традицију, какво је уобичајено у већини словенских језика. Изузетак од тог правила имамо у нашем и словеначком језику.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Прегледом свих савремених словенских језика, заиста можемо доћи до закључка да само у нашем и словеначком језику нема контакта са књижевнојезичким традицијама. На то је указао и цењени лингвиста Николај Трубецкој. Н. Трубецкој је словенске језике према обележју блискости одређеној традицији поделио у две групе: групу црквенословенске традиције (у којој су руски, бугарски, у којој би био и наш језик да се кренуло другачијим путем од Вуковог) и групу пољско-чешке традиције (у којој су наравно пољски, чешки, словачки, горњолужички, доњолужички и украјински). Трубецкој успешно доказује да руски језик има најдужу и непрекинуту књижевнојезичку традицију, у чему он види низ преимућстава. Намеће нам се закључак да је та преимућства (нпр. једнородност и постојаност, изнијансираност значења речи, богатство речника, развијена научна терминологија наравно створена од црквенословенског речничког материјала) могао да има и наш језик да се није нагло и потпуно раскинуло са том књижевнојезичком традицијом. То богатство било је потенцијално дато свим православним Словенима, а то што смо га се добровољно одрекли Трубецкој назива безумљем и самоушкопљивањем. Он каже: „Савремени српскохрватски језик настао је ех абрио на основу простонародног говора. Творац овог језика био је смели реформатор Вук Караџић. На тај начин, насупрот историји стварања руског књижевног језика, коју одликује поступност и органска непрекидност књижевно-језичког наслеђивања, историја српскохрватског језика обележена је оштрим и потпуним прекидом с традицијом, прекидом који при том није био присиљан, већ добровољан“ (Трубецкој 2004: 144, 145).

- У својим погледима на питање графије, Јован Стерија Поповић је на извештајан начин штитио старо писмо и своју збирку *Даворје* штампао том црквенословенском ћирилицом.
- Његов спис *Славенски језик* (чији текст наводимо у наставку рада), у највећој мери дочарава Стеријин однос према старом славенском језику. Текст овог Стеријиног есеја први пут је објавио Мираш Кићовић 1956: 340. Међутим, ми текст преносимо у оригиналу, према рукопису који се чува у Матици српској. Исидора Поповић је у *Књизи Стеријиних рукописа* (2008: 200–201) указала на разлике између рукописа и његовог првог издања.

Славенски језик

Светињо стара и дивна и почитанија достојна, што је величанственије од тебе? На обалама Ганга порекло добивши онда кад је свет у колевки био, одојила те природа силна, витка и снажна, слободна као што су брда правселенска.

Као стари деда гледиш сад праунучад од 80 милиона, који су се свуда раширили, но удаљавају се од тебе, као што време и мода потомке од праотаца у свачему удаљава. Свако корача напред, али не на боље, јер наш век не љуби природу ни простоту него блестну играчку и обману.

Који су ти верни синови почитују те у цркви и с тобом се приближују Богу да жртве носе и молитве носе, но многи синови не познају те, но само су чули да си им отац, а неки и протерују из куће и воле туђинца. Опрости слепоћи. Тешка судбина лежи над нами, да се одрађамо, да се утуђујемо, да се измеђ себе кољемо. Но још није нико грешио противу природе да се није покајао. На жалост често доцкан!

Отче славенски, давши потомству и живот и славу, коју ти радо придевамо, оће ли доћи време да те сви једнако љубимо, твоје слово

примимо, твојим се духом окитимо? Тко те може надвисити богатством, простом виспреношћу, гипкости, пространством?¹⁰⁶

¹⁰⁶ Поред самог текста списа, забележене су још неке занимљиве мисли, за које се претпоставља да их је Стерија намеравао разрадити, продубити: Богат као земља гди се изображава; Сасвим је удобан био мерити се и ортачити се (богатити се) с грчком; Од свију нови језика славенски се први изобразио; Праведно свака грана сматра га као пирамиду језикоизображенија праотаца својих, којим се може обогатити; Од туђинства највише чист; Река с краковима.

10. Вредност Стеријиних филолошких прилога

Током овог истраживања трудили смо се да подвргнемо анализи све Стеријине филолошке прилоге и приносе (можда је тај термин на крају и најадекватнији, с обзиром на разноликост форме тих прилога и њихову често различиту жанровску одредницу). Предмет нашег интересовања били су Стеријини филолошки чланци, али понекад и књижевнотеоријски или историографски чланци, затим језичке милобруке, језички уџбеници, филолошке сцене у књижевном делу, поједине полемике и скромна сачувана пишчева преписка.

Није тешко приметити да сви ти Стеријини исписани редови, чији су заједнички именитељ управо језичка питања, имају неједнаку вредност. Зато је некој грађи посвећено више, а некој мање пажње.

Питање одређивања вредности нечијег рада и дела свакако је једно од најтежих и најосетљивијих питања. Најкомпликованијим га чини више фактора, између осталих и формирање критеријума вредновања.

Када постављамо питање вредности Стеријиних филолошких прилога, на уму имамо неколико вредносних компоненти. Прво, колико су ти прилози научни, колико имају развијену методологију, затим колико су иновативни у тренутку свог појављивања и да ли су неки ставови остали актуелни, живо присутни и у нашем времену. Настојаћемо да у наставку рада покажемо колико је Јован Стерија Поповић у филолошком смислу значио, односно вредео, различитим генерацијама, на пример својим савременицима, непосредним следбеницима и нама. Познато је да временска дистанца често има значајну улогу у процењивању нечијег рада и дела. У сваком случају, без обзира на резултат, сваки покушај поновног вредновања не чини се бескорисним, јер сложићемо се са Миланом Токином да је поновно процењивање нечијег дела само доказ више његовог трајања и значаја (Стерија 1958: 9).

10.1. Степен научности Стеријиних филолошких чланака

О степену научности српскојезичне стручне литературе XVIII века писао је Андреј Стојановић, указујући на рецептурност, тј. рецептурни карактер научног излагања.¹⁰⁷ А. Стојановић у својој анализи начелно прихвата фрагменте из филозофског учења Иларионова, по којем суштинско место заузима расправа о појму наука и преднаука. У контексту тамо изнесених теза, Стеријине филолошке чланке можемо окарактерисати као научне, са опрезношћу о каквом се нивоу научности ради. Они припадају научној епоси, припадајући епоси класицизма, јер наука је у свету још у време просветитељства увелико започела свој развој. Дакле, они засигурно припадају научној епоси и носе потенцијални научни карактер, јер се и код нас средина XIX века узима за почетак периодизације историје српске науке и научног развоја.

Сматрамо да су ти текстови из нашег корпуса више научно-педагошке, него научно-академске публикације у строгом смислу речи. Ове термине А. Стојановић преузима од руског стилистичара Н. А. Линка, уз цитирано образложење да „научно-педагошка литература по правилу претходи правој научној литератури, при чему је улога те научно-педагошке литературе веома велика у стварању научног језика“.

А. Стојановић у поменутом чланку издваја неке параметре битне за маркирање текста као научног или ипак преднаучног, као што би били: „прескрипција као општа стилистичка тоналност инструктивног текста, инфинитивске конструкције за изражавање модалности „требања“, императив 2. л. сингулара, лични манир казивања у облику 1. л. сингулара уз пратеће ирелевантне дигресије, позивање на Бога, разноврсне интимизације са читаоцима и др.“ (Стојановић 2007).

Овде смо разматрали Стеријине чисто филолошке радове као што су: *Разлози о називословним речима*, *Гласник Друштва српске словесности*, књ. 1, 1847; *О српским речима пределним*, *Гласник ДСС*, књ. 1, 1847; *Покушеније смислосрдног (синонимног) речника*, *Гласник ДСС*, књ. 1, 1847; *Речи српско-*

¹⁰⁷ Рад А. Стојановића *Рецептурни стил српскојезичне научне литературе XVIII века*, објављен у часопису *Стил* за 2007. годину, доступан је на интернету, www.rastko.rs, дана 25.4.2014.

славенске у влашком језику познате, *Гласник ДСС*, књ. 1, 1847; *Примедбе при читању српских књига*, *Гласник ДСС*, књ. 1, 1847; *Је ли нужно употребљавати азбуку грађанску у српскоме књижеству*, *Гласник ДСС*, књ. 3, 1851; *О српској азбуки*, предговор уз *Даворје*, 1854.

У Стеријиним филолошким радовима које смо ми узели за предмет анализе нема много потврда за горе наведене параметре и не може се говорити о присуству тзв. рецептурног стила, схваћеног као радни стилистички термин, који треба првенствено да сигнализира истраживачима да се конкретни текст односи на преднауку, односно те почетне фазе развоја научног знања (Стојановић 2007). У Стеријиним радовима нема позивања на Бога, осим његовог спомињања у намерним опаскама типа „*буди бог с нама*“, као у тексту *О српској азбуки* и *Је ли нужно употребљавати азбуку грађанску у српскоме књижеству*, а нема ни ирелевантних дигресија и удаљавања од предмета разматрања.¹⁰⁸

Заправо, у наведеним радовима посматрали смо присуство следећих параметара: позивање на Бога, ирелевантне дигресије, казивање у 1. л. једнине, императив 2. л. једнине, инструктивност текста, модалност „требања“ и интимизације са читаоцем. Анализа је показала да има потврда за казивање у 1. л. једнине, на два места за модалност „требања“ и само у једном случају за облик императива 2. л. једнине.

У раду *О српским речма пределним* казивање у 1. лицу се појављује само једанпут, у *Разлозима о називословним речима* осам пута. Ту је очекивано ја-форма фреквентнија, јер се расправља о предлогу који је Јован Стерија Поповић лично иницирао. У раду *Покушеније смислосрдног (синонимног) речника* уопште нема казивања у 1. л. једнине, док је у *Примедбама при читању српских књига* такво казивање забележено два пута, односно у радовима *Речи српско славенске у влашком језику познате* и *Је ли нужно употребљавати азбуку грађанску у српскоме књижеству* по десет, односно осам пута.

¹⁰⁸ А. Стојановић (2007) објашњава да се те ирелевантне дигресије односе на преплитање научно-стручног садржаја са текстуалним иклузијама, саопштењима нпр. о путописним утисцима, доживљајима, личним емоцијама аутора и томе слично. О ирелевантним дигресијама у српскојезичним научно-педагошким текстовима XVIII – XIX века писано је више у: Стојановић 2000, Стојановић 2003.

При разматрању рада *О српској азбуки*, морамо имати у виду његову специфичну намену, јер је писан као својеврсан манифест, као програм у коме писац даје аргументе за своје поступке и идеје, објавивши га као предговор за чувену збирку *Даворје*, штампану старом црквеном азбуком. У овом тексту, од укупно седам наведених параметара, налазимо потврде за само два: модалност требања („*треба ову народност и да чувамо и делима осведочимо*“) и казивање у 1. л. једнине („*Ја не познајем ниједног у Европи народа...Ја сам у III Гласнику... Ја нећу да наводим овде благоговешност...навестићу само да српско дете...*“).

Модалност „требања“ се још појављује и у раду *Је ли нужно...* (Стерија 2001: 131–139), који је садржински сродан претходно споменутом: „То треба да ову народност и чувамо...треба и сами да се од извора народности наше... не удаљавамо... него треба бацити очи на А...). У том раду је Стерија једини пут употребио облик императива 2. л. једнине: „Не подлежи никаквој сумњи, да је створац славенске азбуке, Кирил...“ (Стерија 2001: 131).

Дакле, из свега изложеног закључујемо да филолошке радове Јована Стерије Поповића не одликује рецептурни, нити било како другачије назван или окарактерисан преднаучни стил. Његови радови су успешни зачеци и примери научног бављења филолошким питањима. Да је Стерија имао знања и свести о неким етапама научног рада и размишљања, о структури таквих радова, показује његова *Реторика* у неким својим поглављима. У поглављу *О природном (простом) распоређивању* он износи нека важна правила: „Пошто изложимо предмет о коме ћемо говорити тј. поставимо исказ, потребно је, према правилима изналажења теме пронаћи споредне мисли, побуде и доказе којима се (предмет) развија и поткрепљује; ове мисли, узете понаособ, зову се особитост“ (Стерија 1995: 250).¹⁰⁹ Још значајнија је четврта глава *Реторике* у којој Јован Стерија Поповић пише о ученим саставима. У учене и дидактичке саставе, који се „пишу због користи и проширивања читатељевих знања и умних снага“, Стерија убраја расправе, учене књиге и критике. Ми се овде задржавамо на његовим

¹⁰⁹ Стерија даље разлаже ово предложено правило: “Пошто се пронађу особитости, потребно их је сврстати у видове, а ове у родове. Ово бива: а.) када упоредимо одлике и све што има међусобних сличности подведемо под једну рубрику, од чега настаје вид; б.) када на исти начин једнаке видове стављамо под извесну рубрику, што је род, и односи се на исказ као целину која има под собом видове и пододељења” (Стерија 1995: 250). Стерија информисе о два начина излагања: према форми хрије и према форми силогизма, чиме се, како истиче, више бави логика.

објашњењима расправа и учених књига. Занима нас чиме се Стерија и сам руководио при писању бројних расправа, односно утврђујемо теоријско-методолошки оквир расправа које је писао.

Он под термином расправа подразумева све оне саставе „који нису одређеном лицу намењени, него се односе на читатеља уопште, и чији се садржај састоји у производу мишљења“ и који за предмет могу имати било коју ствар, међутим он нарочито издваја науку, језик, веронауку и морал, уметност и начин живота (Стерија 1995: 312). Тиме Стерија на врх лествице интересовања ставља науку уопште и језик, чиме се још једном потврђује степен његове заинтересованости за језик и језичка питања.

По њему сврха писања једне расправе јесте да поучи и да увери и на деловање натера. Сматра да у структурном погледу расправа треба да има приступ „којим се читатељ припрема и приближава ономе што ће чути“, затим излагање „којим се истина објашњава и по правилима доказује“ и закључак „који садржи извод, или последицу свега што је речено у излагању“. За узор у овом роду Стерија наводи имена која и очекујемо: Доситеја Обрадовића, Јована Стејића и Павла Соларића (1995: 312).

Стерија се не задржава дуже на ученим књигама, које је такође и сам писао и о чему смо говорили у одељку посвећеном његовом лингводидактичком раду. Само констатује целовитост, тј. систематичност као њихову најважнију одлику. „Под именом учене или систематичне књиге подразумевамо такав састав, у коме се какав предмет по извесном реду тако распоређује, да је свашта на своме месту и по природи ствари тако раздељено, да од тог распореда, као од делића, настаје једна целина“ (Стерија 1995: 313).

10.2. Стеријина актуелност

У расветљавању вредности Стеријиних филолошких прилога значајну улогу игра њихова актуелност и жива присутност у нашем времену. Актуелност неких ставова, уместо њихове застарелости, сведочи о томе да је Јован Стерија Поповић некада био и испред свог времена и савременика. Готово све теме којих се он дотакао у својим филолошким размишљањима остале су актуелне и

нажалост неразрешене до данашњег дана. То је разлог више да се вратимо његовим радовима и идејама које је у њима пропагирао. У њима је Стерија покренуо разне теме, попут оних које спадају у важне лексикографске иницијативе. Ми данас немамо многе драгоцене и потребне речнике српског језика, ни изграђену научну терминологију, али и ти резултати које имамо, оличени у Речницима Српске академије наука и Матице српске, пример су за ону методологију рада коју је Стерија заговарао, предлажући још тада Друштву српске словесности колективни и институционализовани рад на називословном речнику.

Питање језичких позајмица и страних речи својом природом се надовезује на претходно. То питање је и данас живо присутно, а Стеријина пародија на оне којима та лексика служи за маскирање сопственог незнања или необразованости, подједнако је актуелна и духовита.

У тренуцима када је ћирилица потпуно запостављена као писмо због латинице, Стеријина критика двоазбучности, иако се односи на друга писма, прилично је убедљива и оправдана, као и многи разлози против двоазбучности које наводи: дидактички, технички, функционални, културолошки.

Можда тек сада, толико година касније, у светлу савремених сазнања о историји наше филологије и језика, на актуелности добија и онај пут којим је желео да иде Стерија у процесу стандардизације и кодификације српског књижевног језика. Он је, као што смо истакли у одељку посвећеном тој теми, често подсећао на књижевнојезичку традицију уопште, а у практичном смислу, на старе писце и већ тада маргинализовану предвуковску традицију. То исто, након доста времена, почели су чинити и наши филолози, објављујући и анализирајући заборављена дела из предвуковске епохе, што дуго није био случај.¹¹⁰

¹¹⁰ Матица српска је на пример, 2013. године објавила у оквиру пројекта *Писци предстандардног периода српског језика и њихова дела следеће књиге: Кључић у моје Земљеописаније* Павла Соларића, приредила Исидора Бјелаковић; *Кратку всемира историју од Георгија Магарашевића професора*, приредила Исидора Бјелаковић и Јелена Ајдановић.

10.3. Други о Јовану Стерији Поповићу

Иако су вредносни ставови различитих аутора о Стеријином филолошком делању провејавали током читавог рада, сматрамо да је потребно да их овде сагледамо у њиховој свеукупности, уз извођење неких додатних закључака. Наиме, покушавамо да што подробније прикажемо шта је Јован Стерија Поповић у филолошком смислу представљао својим савременицима, непосредним следбеницима и нама, чиме се враћамо на питање с почетка овог одељка, али и уводног дела рада.

Попечитељ Алекса Јанковић оставља као сведочанство, званично мишљење о свом савременику Стерији: „Способности врло добре, точности и прилежанија отлично доброг; нарави врло добре; владања примерно моралног, и опхожденија сваке похвале достојног. Осим отправања својих званичних дела занимао се и са списавањем дела за изображеније и поправленије нарави народа србског, и осим тога у призренију просвете народне тако му је дух народа србског добро познат, да ће он, ако од стране Правитељства потпомаган буде, велике ползе изображенију народном принети“ (према Токин 1956: 400).

Одлучили смо се да нам грађу у овом сегменту истраживања представљају беседе о Стерији, различито датирание и различитих аутора.

У Стеријине савременике убрајамо Саву Павишевића, књижевнике Јована Суботића и Јакова Игњатовића. Сва тројица су се огласила 1856. поводом Стеријине смрти и интересантно је видети шта доминира у њиховим беседама. Које то Стеријине заслуге спомињу и хвале у тим обраћањима његови савременици или следбеници?

Сава Павишевић га у својој беседи поводом опела уздиже као књижевника и просветног радника, упућује на читање Стеријиног, како каже „мезимца“ *Даворја*, и констатује да „јасна звезда не светли више на зренику књижевности наше“, јер је услед Стеријине смрти остало једно велико, празно место које ће се тешко попунити (Павишевић 2006: 14, 15).¹¹¹

¹¹¹ Ова беседа на опелу Јовану Стерији Поповићу објављена је у листу *Светозар*, бр. 17/1856. У њој Сава Павишевић, не одричући се патетичног тона, карактеристичног за таква обраћања, закључује да Стерија није оставио децу и сирочад да за њим тугују, али је оставио јадну

У свом слову поводом парастоса Стерији Јован Суботић се фокусира на књижевни рад Стеријин називајући га „неумрлим песником српским“ (Суботић 2006: 18).¹¹²

И Јаков Игњатовић се у некрологу Јовану Стерији Поповићу ослања на његове велике успехе у толико струка књижевности. „Он је у прози и у стиховима, у трагедији, као и у комедији јак дух поетичан показао. Осим тога, показивао је полезан правац српским списатељима“ (Игњатовић 2006: 19).¹¹³

Примећујемо да су Стеријини савременици уважавали његов књижеви рад, али да још увек нису били свесни значаја његовог филолошког рада, нити су га сагледавали у свеукупности његовог деловања. Таква слика се дуго неће променити, да не спомињемо стагнирање у бављењу његовим делом, због тенденциозно изазваног јењавања интересовања чак и за Стерију књижевника.

Уколико сагледамо суд потоњих генерација о Стерији, приметимо велике неуједначености. Беседа коју је говорио Павле Поповић Стерији у славу¹¹⁴ нарочито је важна из два разлога. Прво, Павле Поповић скреће пажњу на период занемаривања Јована Стерије Поповића као књижевника, односно истиче да је био мање цењен него што заслужује. Такву исту тезу изнели смо и ми на почетку овог истраживања, додуше у вези са његовим филолошким деловањем. Својом аргументацијом П. Поповић вероватно ненамерно потпуно затвара врата представи о Стеријином филолошком раду. Наиме, П. Поповић тачно детектује разлоге због којих је Јован Стерија Поповић дуго био неправедно оцењен, налазећи их у понашању појединих кругова који су ишли превише далеко у поштовању велике реформе језика и правописа, која је тада покренута и извојевана, па су почели ценити заслуге књижевника само према њиховим заслугама у тој реформи. „По том мерилу, нашло се да је Стерија човек старог

књижевну сиротињу нашу, која без њега остаје као без оца и мајке, јер “све што је лепшег цвећа на сиротном пољу књижевности наше, то је твоја посадила рука”. Павишевић наглашава да је једино Стерија остао у позније време да ради и мисли о просвети, умном напретку и књижевном развиту (Павишевић 2006: 16).

¹¹² Слово Јована Суботића о парастосу Стерији одржаном у Саборној цркви у Новом Саду, 24. марта, 1856. године, објављено је у часопису *Србскиј летопис*, 1856, XXX, књ. 94, II, стр. 3–24.

¹¹³ У зборнику *Стерија феноме времена* из 2006. године, који смо узимали као литературу, дат је само одломак из овог Игњатовићевог *Некролога Стерији*, објављеног у часопису *Србскиј летопис*, 1856, XXX, књ. 93, стр. 63–65.

¹¹⁴ Беседа поводом обележавања стогодишњице рођења Јована Стерије Поповића, у Вршцу, 1906. године, објављена је исте године у часопису *Нова искра*, бр. 10, стр. 315–316.

правца, конзервативац, непријатељ реформе или бар не пријатељ њен; да је у најбољем случају, еклектичар који жели да помири оба правца, старији и новији, али никако није Вуков човек, помагач и апостол његов, како је, веле они, имао бити“ (Поповић 2006: 21). Иако су разлози које Поповић наводи оправдани, он у даљој елаборацији свог става утиче негативно на будућу перцепцију Стеријиног рада, својим олако изреченим судовима да је Стерија само књижевник, а не и граматичар и питањем какве везе има вредност једног драмског песника с питањем о језику и правопису. Тиме Поповић не оставља превише простора идеји да је један велики књижевник могао да се бави истовремено и питањем језика и правописа, тј. да се Јован Стерија Поповић тиме прилично и занимао, те да на том пољу даје изванредан допринос, неправедно оцењен из потпуно идентичних разлога оним горе наведеним. Нажалост, такви закључци се у то време још увек нису чули.

Поповић (2006: 21) гледајући на ствар из чисто књижевног угла, покушава да укаже да вредност Стеријиних драма не зависи од правописа којим су писане, нити да ће карактер Лаханов бити боље или горе оцртан тиме што ће иза његовог имена доћи или отпасти „дебело јер“. У својој беседи он спомиње и Стеријине заслуге изван књижевности, али се задржава само на његовој просветној делатности.

Исте године, у истом граду (Вршац, 1906) приликом освећења спомен-плоче на кући у којој се родио Јован Стерија Поповић говорио је Антоније Хацић. И ово *Слово о Стерији*¹¹⁵ не показује ширу процену потоњих генерација о Стеријином раду, нити самим тим неки свеобухватнији суд, који би обухватио и његов ангажман на пољу филологије.

Међу првима који су указали на Стеријину сложену личност и многострану делатност, при том још увек ни издалека оцењену, јесте Милан Токин. Токин у свом *Слову: Стеријина порука, поука и стваралачко завештање* (1956) само констатује да његова многострука делатност, „и културна и књижевна, најчешће је иницијаторска. Јер Стерија је на челу многих културних стремљења наших, и то онаквих без којих би развој наше, националне културе био знатно успорен“

¹¹⁵ Слово је објављено у часопису *Бранково коло*, 1906, бр. 41, стубац 1281–1282. Аутор *Слова* Стерију назива оцем и творцем српске народне драме наше (Хацић 2006: 23).

(Токин 2006: 27). Те исте године *Слово Стерији* сачинио је и Борислав Михајловић, а 1981. године Васо Милинчевић и Душан Белча. За нас је посебно важна Милинчевићева беседа *Трајно живи Стерија*, јер се В. Милинчевић одлучио да, у тој сажетој форми коју захтева намена текста, истакне чињеницу о Стеријином пасионираном и успешном бављењу разним научним дисциплинама, те се „посебно интересовао за језик и културу и књижевно-теоријска питања и о томе писао у различитим видовима“ (Милинчевић 2006: 31).

Интересантан је податак да су се два наша академика, најпре Бранислав Нушић, а потом и Љубомир Симовић, одлучила да у својим приступним беседама Српској академији наука и уметности говоре баш о Јовану Стерији Поповићу. Очекивано и некако оправдано, Бранислав Нушић ће се у својој беседи из 1933, која није сачувана, задржати само на Стеријином комедиографскоим опусу, док ће Љубомир Симовић након шездесет две године, у својој приступној беседи понудити тумачење Стеријиног књижевног дела обogaћено неким новим констатацијама у вези са улогом језика у његовим комедијама и песмама.

Љубомир Симовић је међу првима уочио да Стеријини ликови користе језик за маскирање, тј. да често фалсификују језик. „Стеријине личности схватају да језик није само средство за комуникацију, него и легитимација којом човек може доказивати свој социјални идентитет. И као што неки фалсификују легитимације и пасоше, тако Стеријини јунаци, у намери да се представе као неко други, фалсификују језик. Ти језици, помоћу којих се они маскирају, нису само фалсификати, него су и веома рђави, и веома смешни фалсификати (Симовић 2006: 36). Подједнако сликовито као ту „вавилонску мешавину језика који један другог не разумеју“ Симовић објашњава и важну улогу језика у Стеријиној поезији, када „наступа тишина“, јер „језик се брзо хлади, губећи све оне фантастичне облике и боје, од којих смо добијали вртоглавицу, и све оне јаке и неочекиване зачине, од којих смо губили дах“ (Симовић 2006: 37).

10.4. Анкета о Јовану Стерији Поповићу

У сагледавању нечијег рада и дела важно место припада актуелном мишљењу о тој личности и њеним заслугама. Стеријино књижевно дело је до

данас више пута афирмативно оцењено и његова непролазна и огромна вредност је општепозната чињеница. Чини нам се да ствари стоје сасвим другачије када је реч о његовом филолошком делу.

Наравно, било је лингвиста који су отворили тему о Стеријиним филолошким погледима и дали велики допринос у процесу оживљавања Стеријиног филолошког дела, а међу њима се нарочито издвајају: Александар Младеновић, Ирена Грицкат и Предраг Пипер.

Ту за нас битну хипотезу, да је његово филолошко дело или недовољно познато или недовољно аргументовано оцењено, чак и данас, проверили смо испитивањем јавног мњења о Стерији, односно постојања извесних стереотипа о његовом раду и делу.

Анкета којом смо дошли до емпиријски утемељених закључака дата је у прилогу дисертације. Заправо, поменута анкета представља сажет тест слободних асоцијација на вербални стимулус. Испитаницима је време за рад било ограничено на пет минута, како би се сачувала спонтаност асоцијативне реакције. Истраживање које смо спровели, базирано на таквом асоцијативном методу, обухватило је 400 испитаника. Прву, бројнију групу од 300 испитаника, чинили су студенти филологије, на Департману за српски језик, Филозофског факултета у Нишу и студенти Катедре за српски језик (и књижевност), Филолошког факултета, Универзитета у Београду. Другу групу, од 100 испитаника, представљали су свршени филолози.

У резултатима анкетања и чињеници да Стеријина филолошка вредност није општеприхваћена и општепозната ствар, нашли смо додатни подстицај за писање ове докторске дисертације. Резултати анкетања такође, још једном, оправдавају значај теме ове дисертације.

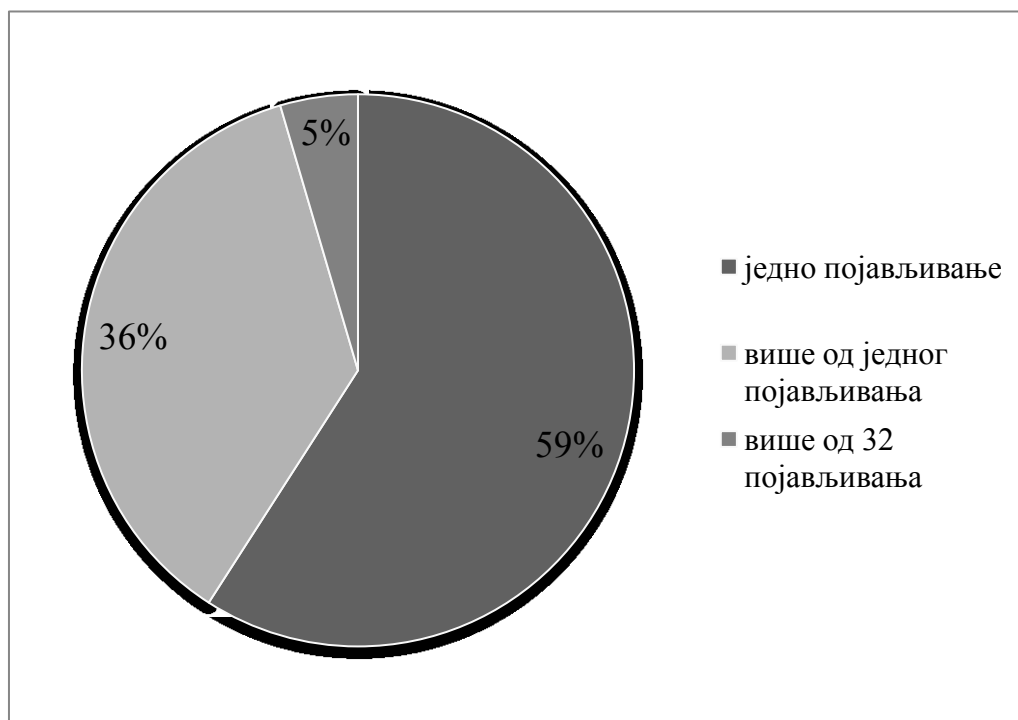
Од укупно 400 подељених анкета, само 4 су биле неважеће (2 непопуњене и 2 листића која нису попуњена у складу са датим инструкцијама). Добијено је укупно 330 различитих асоцијација на вербални стимулус (име и дело Јована Стерије Поповића), односно 2 449 асоцијација укупно, што значи у просеку 6 по испитанику.

Одлучили смо се да на крају овог одељка прикажемо све забележене асоцијације. Дате су азбучним редом, заједно са информацијом о њиховој учесталости, тј. бројем укупног појављивања у анкетама. Важно је нагласити да се асоцијативна лепеза прве и друге групе испитаника не разликује у великој мери, тј. нема велике разлике у асоцијацијама које су давали студенти филологије од асоцијација дипломираних филолога.

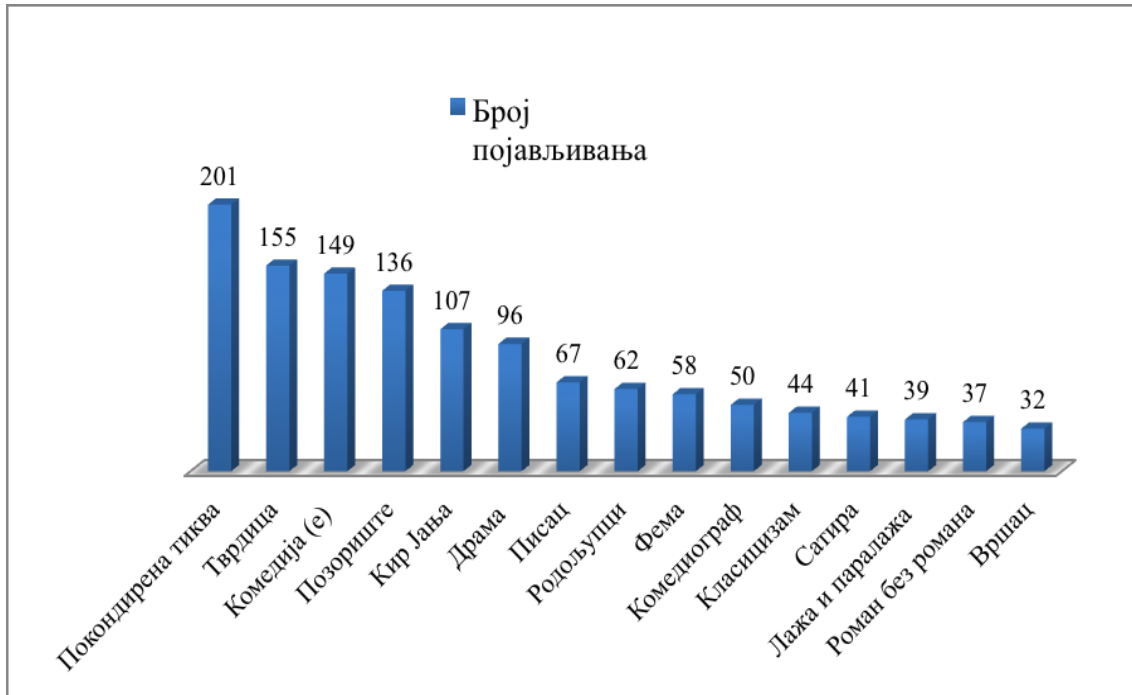
Добијене асоцијације можемо издиференцирати по одређеним критеријумима. Према учесталости поделили смо их у три групе.

Највећи број асоцијација, 195 појављује се само једанпут, 120 асоцијација се јавља више пута (до 32 понављања) и 15 асоцијација, које су се најчешће понављале, издвојили смо у посебну групу, као најфреквентније. Тих 15 најфреквентнијих асоцијација приказали смо и графички ради прегледности.

Графикон 1: Три групе асоцијација према броју појављивања са резултатима у процентима

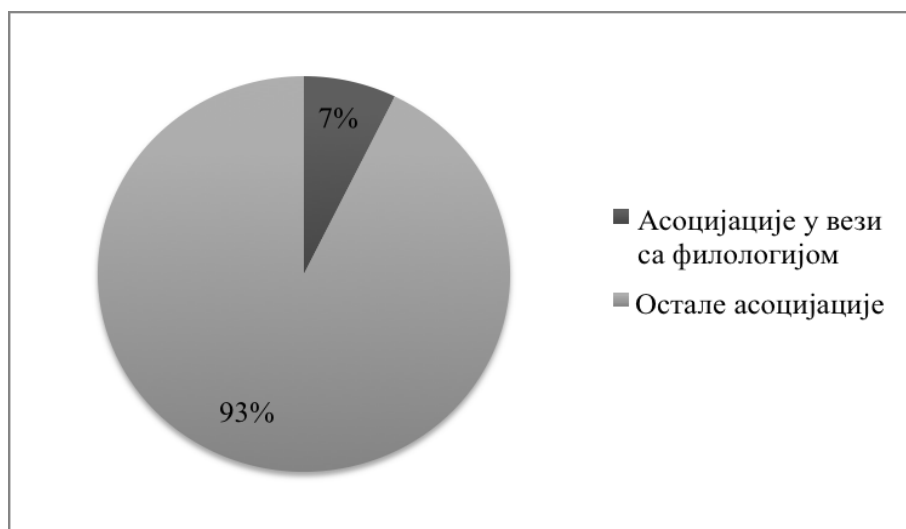

Графикон 2: Најфрементније асоцијације

Наша почетна хипотеза да ће асоцијација у вези са филолошким делом Јована Стерије Поповића бити јако мало, показала се као тачна. Могли бисмо рећи да том асоцијативном пољу припадју 24 асоцијације, што је 7 % од укупног броја асоцијација.

Графикон 3: Процентуална заступљеност асоцијација у вези са филологијом

Том асоцијативном пољу придружили смо све оне асоцијације које на неки начин можемо довести у везу са филолошким радом Јована Стерије Поповића, односно са његовим филолошким делом у ужем или ширем смислу.

Издвојили смо следеће асоцијације: *Реторика (5), славеносрпски језик (5), Вук Караџић, противник Вука Караџића (2), Вуков непријатељ, сукоб са Вуком, несугласице са Вуком, предвуковски језик, језик, реч, први уџбеници, уџбеници, преводилаштво, просвета, САНУ, специфичан језик, Српско учено друштво, народни језик, министар просвете, дијалекат, дијалектологија, Друштво за српски језик, школски програм, школство*. Све овде наведене асоцијације појављују се једанпут, осим асоцијације испитаника на Стеријину *Реторику* и тада актуелни *славеносрпски језик*, које се појављују по пет пута. Интересантно је да у овом асоцијативном пољу имамо чак шест асоцијација у чијем је средишту Вук Стефановић Караџић. Асоцијације типа: *дијалекат, дијалектологија* доживљавамо као резултат несигурности анкетираних о ком писцу је реч (нпр. о неком ко је стварао књижевна дела на свом дијалекту), што додатно потврђује податак да су неки испитаници Јована Стерију Поповића заменили са Браниславом Нушићем и још чешће Стеваном Сремцем, јер наилазили смо на асоцијације њихових дела: *Госпођа министарка*, односно *Поп Ђира и поп Спира* и *Зона Замфирова*.

Посебно је интересантна чињеница да нико од испитаника није написао Друштво српске словесности као своју асоцијацију, мада се асоцијације типа Српско учено друштво и САНУ јављају по једанпут.

Ову групу ексцерпираних асоцијација издиференцирали смо по поменутом критеријуму и уочили две групе, од којих једна има подгрупу. То су тзв. филолошке асоцијације у ужем смислу, где као подгрупу имамо асоцијације у чујем је средишту име Вука Стефановића Караџића и филолошке асоцијације у ширем смислу. Све те асоцијације представили смо у наставку табеларно.

Табела 1: Филолошке асоцијације у ширем смислу и њихова фреквенција

Филолошке асоцијације у ширем смислу	Број појављивања
Просвета	1
САНУ	1
Српско учено друштво	1
министар просвете	1
Друштво за српски језик	1
школски програм	1
Школство	1

Табела 2: Филолошке асоцијације у ужем смислу и њихова фреквенција

Филолошке асоцијације у ужем смислу	Број појављивања
Реторика	5
славеносрпски језик	5
предвуковски језик	1
Језик	1
Реч	1
први уџбеници	1
Уџбеници	1
преводиштво	1
специфичан језик	1
народни језик	1
Дијалекат	1
дијалектологија	1
Вук Караџић	1
противник Вука Караџића	2
Вуков непријатељ	1
сукоб са Вуком	1
несугласице са Вуком	1

10.5. Преглед добијених асоцијација на задат вербални стимулус

Уазбучени списак добијених асоцијација на задат вербални стимулус је следећи:

*амбициозност, антички узор (утицаји, традиција), барок 2, башта, Београд 8, Београд некад и сад 6, бркови 5, варалице, величина 5, вербална комика, весело позорје 5, веселост, вечност, власт 5, водвиљ, Војводина 16, Востани Србије, Врање, Вршац 32, Вук Караџић, Вуков непријатељ, (несугласице са Вуком), Гавриловић, глума 7, глумци 6, Горан Максимовић, Госпођа министарка 5, грађанство 6, Грк, гробље 6, гротеска, Грчка 5, грчко порекло 6, Даворје 19, дани, двадесети век, деветнаести век 22, дело 6, дидактичност, дијалекат, дијалектологија, дијалог, домишљатост, Дон Кихот 6, досадан, досадне песме, Доситеј Обрадовић, драма 96, драматург 5, драматургија, драмска дела 6, драмски писац 8, друштвена ангажованост, друштвена критика, друштвеност, Друштво за српски језик, друштво 6, Дунав, духовитост 6, Евица 8, Евицкен, епитаф, епоха романтизма, ерудитна комедија, жалосно позорје, жене, Женидба и удадба 8, женомрзац, Живка Поповић, живот 5, Жутилов, забуна, зачетник, збирка песама, Зла жена 21, значај, Зона Замфирова 4, *In medias res*, игра, идеализација живота, изглед, изругивање, интелект 5, интелигенција, интрига, иронија 17, исмевање 9, испит, истина 5, историја 6, историозофска поезија, Јања 7, јасноћа, језик, Јован С. Забавић 5, југ, Јужна Србија, Јула, карактер, карактеризација ликова, карикатура 5, карикирање, Катица, квалитет, Кир Јања 107, класицизам 44, класициста, књига, књижевни правац, књижевник 7, књижевност 25, кованице, комад, комедија (е) 149, комедија карактера 14, комедија нарави 5, комедиограф 50, комифо 6, комичар 5, комичност, кондир 5, Косовски мит, крајцаре 5, креденац, критика друштва 11, критика 8, критичар, култура 7, лажа, Лажа и паралажа 39, лажни сјај, лажно родољубље 5, лакрдијаш, лектира 10, љубав, Мађарони, малограђанство, мане 5, маске, маитовит, меланхолија, метафикција, Молијер 21, милобруке, министар просвете, мисао, мрак, мудрац, На смрт једног с ума сишавшег, награда 11, Надгробје самом себи 9, народни језик, Народно позориште 5, неокласицизам, непопуларност, неуспеле трагедије, Никола Нешковић 5, нихилизам, Ниш, ништа 5, ништавило 5, nobles 5, новац 8, Нови Сад 6, Нушић 4, образовање, Овидије 5,*

огољена стварност, одбојка, одупирање, осамнаести век 10, оснивач српске драме 9, основна школа 10, особине 5, отац (као прото тип), отуђеност, оцењивање, оштрина, педагог 5, паланка 4, паралажа, пародија 5, партије 5, песимизам 16, песме 8, песник 10, писац 67, плагијатор, подсмевање, подсмех, поезија 21, позоришна награда, позоришне представе 12, позориште 136, позорје 8, Покондирена тиква 201, покондиреност 11, покондирити се, помодарство 7, Поп Ћира и поп Спира 8, популарност 5, потцењеност, правник, први уџбеници, преводилаштво, предвуковски језик, предромантизам 24, пренаглашеност, пренемагање, претеча, примамљивост, промена, просвета, просветитељство 5, противник Вуку Стефановићу Караџићу, псеудокласицизам, психологизација, публика, *Poeta poetarum*, *Poetarum patriarch*, равница, реализам 5, реалиста, резонер 4, Реторика 5, реч, решконта, родољубље 7, Родољупци 62, Роман без романа 37, романтизам 17, романтичар 5, рукавица, сабрана дела, сажетост, самотно детињство, САНУ, сарказам 7, сатира 41, сатиричар 6, свако време има своје Феме 4, свевременост, свевременски писац, себичност, село, сеоце, Сента, сентиментални романи, Симпатија и антипатија 7, ситуација, славеносрпски језик 5, сликовитост, слободоумље, смарач, смех 32, смешни надимци, Смрдих, смрт, смртност, социјалне разлике, специфичан језик, Спомен Видовадана, спомен путовања, Србија 5, среброљубац 4, средња школа, српски, Српско учено друштво, старост, стваралац, стваралаштво, стварање, Стеријина награда 9, Стеријини дани, Стеријино позориште 6, Стеријино позорје 30, стил, стилске фигуре, стихови, стоицизам 6, судбина човека, судија друштву, сукоб са Вуком, супротно Видаковићу, сцена 8, Талија, Тврдица 155, тврдичлук 18, театар 5, тешка поезија, тиква 12, типски ликови, типизирани јунаци, Топлица и Зораида, трагедија 5, трагика, трагичност, трајност, трговачка породица, туга, улицице, улица, уметник 6, уметност 9, умеће, уображеност 6, уобразиља, упорност 5, управник, усамљеност, уџбеници, Фема 58, фемкати се 5, фестивал, филм 5, форинте 6, хаљине, ходрокефалос, Хорације, хумор 14, 1806 4, 1856, цинизам, Цинцар 6, чин, чиновни, човек 7, Цандрљив муж, шала, шешир(и) 6, школа 5, школски програм, школство, шкртост, шпекулација 7.

Број поред асоцијације указује на њену фреквенцију, тј. број јављања.

Списак свих добијених асоцијација према њиховој опадајућој фреквенцији даје следећу слику:

Покондирена тиква 201, Тврдица 155, комедија (е) 149, позориште 136, Кир Јања 107, драма 96, писац 67, Родољупци 62, Фема 58, комедиограф 50, класицизам 44, сатира 41, Лажа и паралажа 39, Роман без романа 37, Вршац 32, смех 32, Стеријино позорје 30, књижевност 25, предромантизам 24, деветнаести век 22, Зла жена 21, Молијер 21, поезија 21, Даворје 19, тврдичлук 18, иронија 17, романтизам 17, Војводина 16, песимизам 16, комедија карактера 14, хумор 14, позоришне представе 12, тиква 12, критика друштва 11, награда 11, покондиреност 11, лектура 10, осамнаести век 10, основна школа 10, песник 10, исмевање 9, Надгробје самом себи 9, оснивач српске драме 9, Стеријина награда 9, уметност 9, Београд 8, драмски писац 8, Евица 8, Женидба и удадба 8, критика 8, новац 8, песме 8, позорје 8, Поп Ћира и поп Спира 8, сцена 8, глума 7, Јања 7, књижевник 7, култура 7, помодарство 7, родољубље 7, сарказам 7, Симпатија и антипатија 7, човек 7, шпекулација 7, Београд некад и сад 6, глумци 6, грађанство 6, гробље 6, грчко порекло 6, дело 6, Дон Кихот 6, драмска дела 6, друштво 6, духовитост 6, историја 6, комифо 6, НовиСад 6, сатиричар 6, Стеријино позориште 6, стоицизам 6, уметник 6, уображеност 6, форинте 6, Цинцар 6, шешир(и) 6, бркови 5, величина 5, весело позорје 5, власт 5, Госпођа министарка 5, Грчка 5, драматург 5, живот 5, интелект 5, истина 5, Јован С. Забавић 5, карикатура 5, комедија нарави 5, комичар 5, кондир 5, крајцаре 5, лажно родољубље 5, мане 5, Народно позориште 5, Никола Нешкович 5, ништа 5, ништавило 5, ноблес 5, Овидије 5, особине 5, пародија 5, партије 5, педагог 5, популарност 5, просветитељство 5, реализам 5, Реторика 5, романтичар 5, славеносрпски језик 5, Србија 5, театар 5, трагедија 5, упорност 5, фемкати се 5, филм 5, школа 5, 1806 4, Зона Замфирова 4, Нушић 4, паланка 4, резонер 4, Свако време има своје Феми 4, среброљубац 4, барок 2, 1856, амбициозност, антички узор (утицаји, традиција), баишта, варалице, вербална комика, веселост, вечност, водвиљ, Востани Србије, Врање, Вук Караџић, Вуков непријатељ (несугласице са Вуком), Гавриловић, Горан Максимовић, Грк, гротеска, дани, двадесети век, дидактичност, дијалекат, дијалектологија, дијалог, домишљатост, досадан, досадне песме, Доситеј Обрадовић,

драматургија, друштвена ангажованост, друштвена критика, друштвеност, Друштво за српски језик, Дунав, Евицкен, епитаф, епоха романтизма, ерудитна комедија, жалосно позорје, жене, женомрзац, Живка Поповић, Жутилов, забуна, зачетник, збирка песама, значај, игра, идеализација живота, изглед, изругивање, интелигенција, интрига, испит, историозофска поезија, *In medias res*, јасноћа, језик, југ, Јужна Србија, Јула, карактер, карактеризација ликова, کاریкирање, Катица, квалитет, класициста, књига, књижевни правац, кованице, комад, комичност, Косовски мит, креденац, критичар, лаж, лажни сјај, лакрдијаш, љубав, Мађарони, малограђанство, маске, маитовит, меланхолија, метафикција, милобруке, министар просвете, мисао, мрак, мудрац, *На смрт једног с ума сишавшег*, народни језик, неокласицизам, непопуларност, неуспеле трагедије, нихилизам, Ниш, образовање, огољена стварност, одбојка, одупирање, отац (као прототип), отуђеност, оцењивање, оштрина, паралажа, плагијатор, подсмевање, подсмех, позоришна награда, покондирити се, потцењеност, правник, први уџбеници, преводилаштво, предвуковски језик, пренаглашеност, пренемагање, претеча, примамљивост, промена, просвета, противник Вуку Стефановићу Караџићу, псеудокласицизам, психологизација, публика, *Poeta poetarum*, *Poetarum patriarch*, равница, реалиста, реч, рижонта, рукавица, сабрана дела, сажетост, самотно детињство, САНУ, сввременост, сввременски писац, себичност, село, сеоце, Сента, сентиментални романи, ситуација, сликовитост, слободоумље, смарач, смешни надимци, Смрдих, смрт, смртност, социјалне разлике, специфичан језик, Спомен Видовадана, спомен путовања, средња школа, српски, Српско учено друштво, старост, стваралац, стваралаштво, стварање, Стеријини дани, стил, стилске фигуре, стихови, судбина човека, судија друштву, сукоб са Вуком, супротно Видаковићу, Талија, тешка поезија, типски ликови, типизирани јунаци, Топлица и Зораида, трагика, трагичност, трајност, трговачка породица, туга, улицице, улица, умеће, уобразиља, управник, усамљеност, уџбеници, фестивал, хаљине, ходрокефалос, Хорације, цинизам, чин, чиновни, Цандрљив муж, шала, школски програм, школство, шкртост.

11. Филолошке сцене у Стеријиним комедијама

При ексцерпирању грађе служили смо се књигом *Сабране комедије* Јована Стерије Поповића, коју је приредио Душан Иванић (2006), у издању Српске књижевне задруге. Тражену грађу смо идентификовали у чак девет, од укупно тринаест Стеријиних комедија, што само додатно потврђује почетну хипотезу да су његова књижевна дела, у првом реду комедије, у великој мери прожете филолошком примесом.

Овде смо под филолошком сценом подразумевали како дијалоге, тако и монологи, у чијем је средишту неко језичко питање, значење неких речи, затим изношење филолошких ставова појединих ликова (нпр. мишљење о неком страном језику, о некој речи, домаћој или туђој), али и нека лексичка поигравања.

Употребу страних речи у говору ликова нисмо саму по себи сматрали филолошком сценом, чиме би наша грађа постала драстично обимнија, али ексцерпирани бисмо и такве сцене, уколико се помиње страни језик чији се фонд користи. С обзиром на чињеницу да су неке сцене изазивале коментар, а ми нисмо желели да се расплинемо у анализи тог типа, покушали смо да их класификујемо у неколико група, дајући свакој групи одређени тематски наслов и све ексцерпирани сцене можемо сместити у неку од следећих трију тематских група: Сцене о страним речима и језицима, Речи као манипулативно средство и Лексичка поигравања¹¹⁶.

Рад су додатно отежавале дуже сцене, због постављања граничних линија у погледу завршетка једне и почетка следеће сцене, што је можда довело у питање коначан број ексцерпираних сцена (који је могао бити већи или мањи), али то није утицало на општу слику дату кроз графикон и на податак која комедија има највише или најмање филолошких сцена.

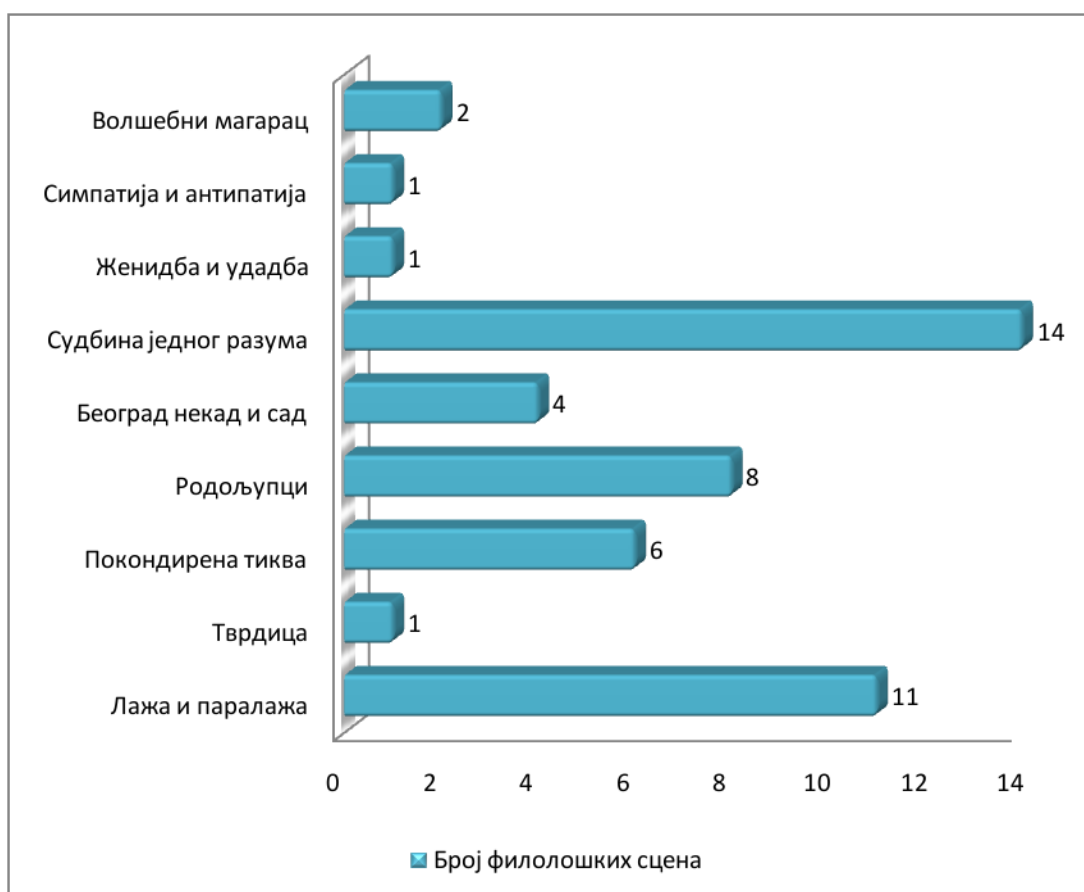
Грађа је ексцерпирана из следећих Стеријиних комедија: *Лажа и паралажа*, *Тврдица*, *Покондирена тиква*, *Женидба и удадба*, *Симпатија и антипатија* или *Чудновата болест*, *Београд некад и сад*, *Судбина једног разума*,

¹¹⁶ О тој игри речима у Стеријиним комедијама писао је Братољуб Клаић (1972: 101–190). Он у својој студији *Језичка проблематика у неким комедијама Јована Стерије Поповића* наводи и коментарише такве сцене, називајући то Стеријиним каламбуром (104).

Родољупци, Волшебни магарац. У комедијама: *Зла жена. Превара за превару, Цандрљив муж и Помиреније* нисмо пронашли тражену грађу.

Овај редослед комедија је поштован и при навођењу грађе. Из приложене грађе (ексцерпирано је укупно 48 сцена), јасно се види да смо највише филолошких сцена пронашли у комедијама *Судбина једног разума* са четрнаест и *Лажа и паралажа* са једанаест филолошких сцена. Заступљеност филолошких сцена у Стеријиним комедијама представљена је следећим графиконом:

Графикон 4: Тенденције присуства филолошких сцена у Стеријиним комедијама

11.1. Ексцерпирана грађа из Стеријиних комедија

Лажа и паралажа

Алекса: Алат чини занат. Ја сам попримао речи: „надлежно, подобателно, касателно, у сљедству тога, поводом тим,“ и многе овакове које страшно звече, а ништа не значе речи, те сам њима пунио артију, као и многи други (стр. 9).

*

Алекса: Кад ме и одатле протерају, постанем учитељ славенске граматике.

Мита: Ето ти га сад опет. Та ти из ње не знаш нигди ништа.

Алекса: Алат чини занат; слушај само: „нишчетен вразумљај тисјашчегубоју, хоругвоносјашчеју вешчественостију“... разумеш ли ме?

Мита: Море, море, ти ћеш јошт и списатељ постати!

Алекса: Кад књиге пишу ђаци, који у школу иду, зашто не би и ја, који сам давно школу оставио?

Мита: Али славенски треба и мене да научиш.

Алекса: То је лако; само употребљавај често „понеже“, „дондеже“, и по неколико баталиона „ахова“ и „ихова“ парадирати пусти, пак те неће ни најбољи Славјанин разумети (стр. 9).

*

Мита: Али зашто баш Голић?

Алекса: Име ни чини ништа, него титула. Одлази!

Мита: Бре, ја идем у кујну најпре, ако могу што од слушкиње изварати.

Алекса: Само пази на „абије“.

Мита: Гди су?

Алекса: Шта, гди су?

Мита: Те гурабије.

Алекса: Еј, простаче, ти ћеш мени сав посао покварити. „Абије“, кажем „понеже“ и друге славенске речи, којима ћемо осведочити мој карактер.

Мита: Ах, ја би волио сад гурабије него све карактере на свету! (стр. 10)

*

Марко: Кажи ти мени зашто читаш те књиге?

Јелица: О, татице, како не би кад по Бечу прве фрајле и највеће даме читају. Само узмите на ум кад се која разговара, одма ћете приметити чита ли или не; јер она која чита говори хохтајч.

Марко: Зато ти српски тако говориш.

Јелица: О, молим вас, татице, у Бечу се ретко чује српски; све немецки и француски. То су вам језици! Кад говоре, мислите мед им тече из усти. Ја једнако жалим што ме нисте дали да и француски учим (стр. 11).

*

Алекса: Ви се варате, господине; ја сам казао наипаче, које толико значи као немецки zumahl или besonders.

Јелица: Јест, besonders, besonders. О љубезни татице, то вам је ауздрук.

Алекса: Наипаче убо значи besonders; слѣдователно ја о вама и о вашој дражајшој баби никаквога худаго мњенија имати нисам мого (стр. 16).

*

Марко: Хм! А ја би реко да нисте баш прави Србин.

Алекса: И закључавате?

Марко: Ја вас не закључавам, него само тако мислим да нисте прави Србин.

Алекса: Ал откуда ви то мислите?

Марко: Зашто вас не разумем; а ја сам јамачно Србин, јер је моја родбина из Пожаревца на ову страну прешла.

Алекса: Да ви прави Србин јесте, о том неће нико сумњати; но из тога не слѣдује да ја Србин нисам; понеже сам ја вјежества приобрјео, вкус изобразио, чувства утончао.

Марко: Богме, господине, ја вас баш ништа не разумем.

Алекса: Негли зато, зане...

Марко: Зане, и шунегли! О њима није била реч.

Алекса: Ви шалу проводите.

Марко: Боже сачувај, него би рад знати каквим то језиком говорите.

Алекса: Ово је језик славено-сербски; то јест сербски, но по правилима углађен, којим су се највећи духови, као Стојковић, Видаковић, Вујић и прочи у књигама служили (стр. 16).

*

Јелица: Тако ми се знате, Беч, допао, да сам се једва приволети могла кући доћи. Једва сам се додала српском језику, тако сам се на немецки била онгевеновала.

Алекса: То често бива.

Јелица: Сад сам се јошт добро сербизирала, јер овде код нас слабо има прилике да човек говори немецки. Но зато опет најмилији ми је унтерхалтунг у читању (стр. 17).

*

Јелица: Читате ли ви радо књиге?

Алекса: Сад се само са славенским забављам. Немецки и француски сам у мом детињству читао.

Јелица: Дакле, ви и француски знате? О тај сам језик ја желела учити. Мора да је врло леп.

Алекса: То само онај може чувствовати који га разуме.

Јелица: Ви дакле морате бити особити гени (стр. 18).

*

Јелица: Но, молим понизно: шта је то „табло“?

Алекса: Табло – табло долази од шпанскога нарјечија таблес.

Јелица: Дакле ви и шпански знате? (стр. 19)

*

Јелица: Дакле, молим за „табло“.

Алекса: То је маленкост. Табло долази од шпанскога нарјечија „таблес“, које толико значи као „таблеаукс“. Таблес, дакле, ништа друго није него „таблеаукс“, сљедователно које смисл тако изражава као табло.

Јелица: Prachting!

Алекса: Мало је високо, знате, али другојачије не може се с оваквим рјечима.

Јелица: А како би то српски казала? Ја добра Српкиња нисам.

Алекса: А! То се сербски и не може изразити, него славенски, и то овако отприлике: мздопреимчивост.

Јелица: То је тешко.

Алекса: Зато се француски језик и зове изображени дијалект.

Јелица: Рихтиг! Eine gebildete Sprache... О, како би ја радо тај језик учила!

Алекса: То је лако. Једног искусног шпрахмајстера!

Јелица: Овде нема такови.

Алекса: Или добру граматику (стр. 21).

*

Тврдица

Мишић: Ви видите, господична, да је љубов моју к вама доста просто и без употребленија текстова из романа изражавам, но с отим мислим да што је језик простији, то су чувства природнија. Од вас, дакле, сада очекивам, смем ли зацело жељи мојој надежду давати (стр. 86).

*

Покондирена тиква

Фема: То те је научио тај твој уја и други њему подобни; но ја теби кажем, девојко, учи се по моди говорити ако мислиш да останеш моја кћи (стр. 108).

*

Фема: Звала сам те да ти дам регулу да не будеш као досад, или као што су ове дроље. Прво и прво: ти се нећес више звати Јован.

Јован: Него?

Фема: Ханц.

...

Фема: То је најлепше име, лудо! Гледај како је суптилно Ханц, боље него грубијанско Јован.

...

Фема: Оћеш ли да будеш Жан?

...

Фема: Јохан, ти јошт не осећаш шта је то ноблес. Што год је у моди, то је лепо (стр. 116, 117).

*

Фема: Погрешила сам што сам га научила француски. Сад може грубијан све разумети кад почнем говорити са мадамама. Али ништа, кад буде каква тајна ја ћу почети енглески; то је јошт више ноблес (стр. 124).

*

Фема: Ох, ох! (Лагано Сари.) Како се француски уздише?

Сара: Алабонер.

Фема: Алабунар, алабунар, господин филозоф, ја сам слаба нећу моћи (стр. 135)

*

Фема: Ја ћу бити с њима пер ту.

Сара: Право, право!

Фема: Како се каже француски друга?

Сара: Ma chere (стр. 135).

*

Ружичић: Кого иштеши горјашчими очеси твојими?

Јован: Аха! Овај је Словак.

Ружичић: Несмислени, дажд ми отвјета.

Јован: Пани, просим понижење, ја сам буо шегрт код моје мајсторице, а тераз сам аванцирал; уж сам постал бединтер.

Ружичић: Да прилпнет јазик гортани твојему.

Јован: Пани, просим их пекње, из које су они столици? Боху присам, ја сам многе Словаке познавал, але таки разговор не чу сам.

Ружичић: Вјеси ли ти што јест јазик славјански?

Јован: Хеј, ја сам буо до Левочи.

Ружичић: Душе глухи и њеми, о граматическом јазичје глагољу ти.

...

Ружичић: Магарац, шта булазниш?

Јован: А гле, ви знате српски, пак шта ме мучите туђим језиком?

Ружичић: Безумне, не знаш шта је сладост. То сам славјански казао (стр. 138, 139).

*

Женидба и удадба

Младожења: Ви имате право. Али ту мора тешко ићи, гди нема познанства издаље.

Проводација: Хе, хе, хе! Што ти је млад човек. Наклоност, познанство, то су малене ствари. Умети говорити, то је све (стр.199).

*

Симпатија и антипатија или Чудновата болест

Доктор: ...У петом степену постаје болесник клервојан, ако оћете, можете казати „видовит“, јер ми клервојанс немамо, то јест реч немамо, ал болести имамо (стр. 246).

*

Београд некад и сад

Станија: Шта ти ту говориш, кјерко?

Љуба: Тако је. Иди у прве куће, свуда ћеш наћи или фортепиано, или гитар.

Станија: Ама како то говориш?

Љуба: Па тако.

Станија: Ја те ништа не разумем.

Љуба: Шта ћу ти, кад ниси живила овде.

Станија: Како се зову те твоје зурле?

Љуба: Кажем ти, фортепиано (стр. 319).

*

Станија: Еј Београде, Београде, у што те фалише! Ниси више Београд, него црноград.

...

Станија: ... Зашто да га ваташ за руку; шта је он тебе?

Љуба (смеши се): Он је мој швалер.¹¹⁷

Станија: Шта је то?

Љуба: Љубовник.

Станија (разрогачи очи): Шта рече, црна кјерко? (стр. 325).

*

Станија: Па како се с њоме мешаш, кад није читава?

Љуба: Како не би била читава?

Станија: Ама што чини све главом (подражава јој) кад говори?

Љуба: Тако је то, мајка, у садашњем свету.

Станија: Па онда како говори! Бог с нама, тако ни Турци не говоре!

¹¹⁷ Пример Стеријиних тзв. каламбура, односно својеврсне игре речима је када јунакиња Љуба употреби реч *швалер* у значењу *витез*, *кавалир*, а не у нашем „народском“ значењу *љубавник* (Клаић 1972: 123).

Љуба: Е мајка, то није забадава. Она оће да је невина, њежна; видиш како је мала и ситна, пак јој такав и разговор. И ја сам почела тако говорити, али ме је баба исповао зато (стр. 331).

*

Пијада: Е, имамо и ми доста посла: да слингујемо, да стикујемо, да хеклујемо.

Станија: Тако, тако, само лакрдије и безобразлук, а немојте посла.

Пијада: Па то је посао.

Станија: Какав посао? Шта је то?

Пијада: Казем вам: слинговати, нецовати, стрикати, хекловати.

Станија: Све вам је наопако, па и посла. А кам вам да везете, да плетете, да нижете?

Пијада: Па то је, бога ти, мајка.

Станија: Како је то, кад не говорите?

Пијада: Ми говоримо немецки, по моди.

Станија: Еј, убио вам Бог ту несрекну моду, да бежите од свој род! Ама добро и чините: боље се понемчите, кад и тако нисте Срби (стр. 350, 351).

*

Судбина једног разума

Исајло: Е, он је доктор философије.

Манојло: Па? Зар ако је доктор Софије, не сме и мушке лечити?

Исајло: Видиш да си прост. Море, философије доктор, а не Софије (стр. 363).

*

Манојло: Ама, вере ти, како говоре ови учени?

Исајло: Као буди бог с нама. Слушам га по два сата, па не разумем ништа. А како ћеш да га разумеш, кад оће оно што ниси ни сновио. Најпосле му се не допада ни моје име, зашто, каже, није српско, него хоће да се зовем Перзерин (стр. 364).

*

Доктор: За ручак ћеш преправити трифеља.

Исајло: Трифеља?

...

Исајло: Лепо, само кад би знао, шта значи.

Доктор: Како не би знао, шта је трифељ, шимловина и луково растјеније, кад у књиги стоји да добро учествује на вкус? Или оћеш да ја и твоју дужност извршујем?

Исајло: Боже сачувај, г. докторе! Само би рад знати шта ћу купити, јер се бојим да не погрешим.

...

Манојло: Да није то немачко трифел?

Доктор: И Немци тако зову.

Манојло: Е, па то су гљиве.

...

Доктор: Јест, гљивљ, и гљиве су врло пријатне. После ћеш донети и датела.

...

Исајло: Али, шта је то дател?

...

Манојло: Е, па код нас се каже урма.

Исајло: Урма? Урма? То сам и ја знао?

Доктор: Урму нисам хтео употребити, јер је реч турска, а од таквог ђубра треба језик чистити (стр. 365, 366, 367).

*

Доктор: ...Како ти је име?

Манојло: Манојло.

Доктор: То је реч туђа, а Србин треба са српским духом да дише. Зато ћеш се унапредак звати Освим (367).

*

Доктор: Није слободно извртати, јер подлом и лукавом извртању речи нема краја ни конца.

Манојло: Ви се срдите, г. доктор?

Доктор: Срдим се на све што граничи на подлост и неморалност; а подло је речи извртати.

Манојло: Ја не знам како се могу речи извртати.

Доктор: Јербо је душевна рана у неизмериме дубине крај свој спустила.

Манојло: Уху! ала је то дубоко! (368).

*

Доктор: Философија је тако висока наука, да само онај може бити учен који је из ње доктор. Она се предаје у многим недостаточним свеучилиштима, но најбоља је у Германији, а најгора онде гди се предаје мађаро-латински, као на пример у Кезди Фазарели, Арањиосу, Цибину итд.

...

Исајло: Такви су доктори! Јеси ли видио како српски говори? (369)

*

Доктор: Земља освим движења око сама себе има друго око Сунца.

Манојло: Шта је то: око сама себе?

Доктор: Око себе. Ваљда српски знаш.

Манојло: Код нас се говори: око саме себе, или: сама око себе, а не: око сама себе и освим (374).

*

Путник: То ми је све непознато.

Доктор: Зар ви нисте били у Хампагне на Весли, у којој се иначе краљ круноше и благосови, у Дијону, у Ангерсу на Сарте, у Поитиерсу... Шта вам се чини од Дауфине, Провенсе, Ланведок с Роусилан и Гвијене с Гаскогне?

Путник: Господин доктор, или ви зло изговарате те речи или ја нисам био у Француској. Али ја вас уверавам да такви места нема на свету.

Доктор: Знате ли ви како се те речи пишу француски?

Путник: Ако ви тако узимате, то је друго, но можете бити уверени да вас неће разумети ниједан Француз.

Доктор: Француски језик граничи на оне житеље који португалски (кћи латинског језика с многим арапским речма помешана) говоре (383).

*

Путник: Какав тестамент?

Доктор: Евангелије.

Путник: То се зове завјет, а не тестамент. Опростите, други би помислио да сте Немац.

Доктор: О, све Швабе, који немачким духом дишу, треба удаљити као кугу, да не трују бар младеж нашу. Ја да могу, попео би се на највеће клипе, оборио би купе на црквама, жртвовао би све перле књажества, само кад би мого Швабе истерати.

Путник: То су саме немачке речи.

Доктор: Ништа зато, опет не дишем духом немачким, као Србљи који су из оне стране овамо прешли. Пређе него што би од тога одступио, волио би бити језичник, или сунцо-звездо-ватро-људо итд. почитатељ (384).

*

Доктор: Јесте ли били у Витлехему?

Путник: Где је то?

Доктор: Исуса Христа место рођења.

Путник: Ја сам казао да ви нисте Србин. Та у Светом писму стоји Витлејем, а не Витлехем. Но молим штогод о Србији (385).

*

Доктор: Земља је брдовита. Планине су Мироча.

Манојло: Није Мироча него Мироч.

Доктор: Омолин.

Манојло: Омоље.

Доктор: Твој цалајући језик уздржи.

Манојло: Бар то знам, јер сам тамо одрасто.

Доктор: Перзерин.

Манојло: То је име Исајлово, а брег се зове Призрен.

Доктор: Земља је плодна на сваком жити, дрвима која жир роде, особито има доста камења.

Путник: Ко би реко код толики планина.

Доктор: Владајући је језик српски, црковни старославенски. Поглавар је цркве митрополит (386).

*

Доктор: Ха, чауш! Ти си она цалајућа посуђа, у коју неваљали људо којекако ђубру бацају.

Шаљивац: И која је испуњета трифељом и клипама.

Доктор: Ха, овај је јошт плодан на безобразлуку. Ко говори: испуњето?

Шаљивац: Кад ви кажете: учињето, онда могу и ја казати: испуњето и ожењето, сочињето и сакупљето.

Доктор: То је чаушлук. Ти си луд.

Шаљивац: Кад год вашим језиком и мислима говорим.

Доктор: На шта је мој језик оскудан?

Шаљивац: На правилима, а богат на погрешкама.

Доктор: Мој језик богат у погрешкама? Који је кудожество – начињет.

Шаљивац: И гди гвири и гамижи незнање.

Доктор: Знаш ли ти, у колико мој језик учествује на изобраење народње? (396).

*

Доктор: Шта фали мом језику?

Шаљивац: Што је погрешко-незнањо-сујето-почитатељ.

...

Доктор: О зашто није убивен овај чаушки језик?!

Шаљивац: Те би постао језичник.

Доктор: Језичници не верују истина никаку цркву и обитавају дивље предјеле, али су опет благше нарави и у њи тињају добродјетљи које цалајући језик чауша непоштено грди. Ка овом дође да су сви народи оставили чауше, а код нас се сад тек појављује чауш књижевни (397).

*

Доктор: Какав Перзерин?

Манојло: Па ви сте му дали име српско Перзерин, и мени сте казали, да се зовем Освим.

Доктор: Перзерин и Освим, смешне речи!

Путник: Уместо Призрен и Осим.

Доктор: Па ко тако говори?

Шаљивац: Зар сте заборавили како су велике клипе начињете до 24 предјела неба.

Доктор: Уу! Какав је то језик? (402).

*

Родољупци

Жутилов: Иљен а сабадшаг!

Сви: Иљен!

Шербулић: Да живи петнаести март!

Смрдић: Виват!

Жутилов: Није слободно викати: „виват“. У слободи само има „иљен“ (409).

*

Жутилов: Видите, ви у Маџарској живите, а не знате маџарски. То је срамота! Чији лебац једете, онога језик треба и да научите (410).

*

Лепршић: А ми? Докле ћемо трпити да нам деца буду Пиште и Јаноши?

...

Лепршић: Пишта је име варварско, које су Маџари пренели из Азије, а Шандор се може претворити у Скендер.

Гавриловић: Скендер је турски.

Лепршић: Ништа зато, и фес је турски, ал је опет наша народна ношња (417).

*

Зеленићка: Фрау фон? Не видите ли да је ова реч туђа? Србин има доста цвећа у својему врту, зашто да од други украсе тражи? Али, наравно, господа са маџарским кокардама... (418).

*

Зеленићка: Моје је име Зеленићка, но будући да је зелена боја маџарска, зато је трпити не могу. Закључила сам, дакле, обратити га у плаветно.

Шербулић: То је лепо. Тако је лепо. Тако се можете звати Плаветнићка.

Зеленићка: Или Плавичка, од плаве боје.

...

Зеленићка: Ах, слатка Нанчика... Али није никакви чудо што тако говорите, кад вам је и име туђе (419).

*

Гавриловић: Може бити. Ја држим срећу народну у језику и закону, у величини и напретку, а не у кокардама и бојама (425).

*

Зеленићка: „Слободно“ слатке моје, или „изволте, заповедајте“, то је лепше него „херајн“.

Нанчика: Ви имате право, али смо се тако навикли.

Зеленићка: Ах, дим туђег елемента давио нас је много година!

...

Милчика: Шнајдер Лист најбоље прави такве аљине.

Зеленићка: Кројач Лист... (433).

*

Зеленићка: Ух, ух! Народност и мацарска кокарда! Мене ће поразити капља, то јест шлог. Ја морам пасти у несвест! (436).

*

Волшебни магарац

Марко: ... Шта су речи? Вересија. Један оће да се жени, ту ваља проводација да говори. Други има мало еспапа, со том више мора да фали. Има људи, који рђав еспап и мале способности за скупе новце продају. Речи су штуле, с којима се мали људи пењу, да велики издају (494).

*

Јаков: Добро; ал му уклоните буду?

Марко: Шта? Зар се ти бојиш буце? Гди ти је језик? Знаш да је јошт Езоп казао, да је језик најбоља ствар на свету.

Јаков: И најгора.

Марко: То само муж каже, кад му почне жена читати предике (496).

*

Можемо закључити да приложена грађа, тј. филолошке сцене из девет од укупно тринаест комедија Јована Стерије Поповића, показују тачност постављене тезе о присуству филолошке компоненте у комедијама овог аутора. На почетку овог одељка указали смо на методологију рада и потешкоће са којима смо се сусретали. Такође, истакли смо и да сматрамо како извесне недоумице у самом поступку ексцерпирања грађе нису могле да утичу на валидност података предочених графиконом. Истакли смо чињеницу да је комедија *Судбина једног разума* на првом месту по броју филолошких сцена, односно комедија *Лажа и паралажа* на другом и *Родољупци* на трећем месту. Уколико упоредимо године

издања ових трију комедија, можемо приметити да присуство филолошких тема у Стеријиним комедијама представља сталну појаву, присутну од почетка па све до краја његовог комедиографског стварања, јер *Лажа и паралажа*, објављена 1830, представља почетак Стеријиног комедиографског рада, а комедије *Родољупци* и *Судбина једног разума* његову познију фазу¹¹⁸. Интересантно би било видети да ли су и у којој мери филолошке опаске присутне у осталим врстама Стеријиног књижевног стваралаштва, нпр. у његовој поезији и трагедијама? То би могао бити предмет неких будућих истраживања.

¹¹⁸ Ове комедије су први пут објављене постхумно, 1909. године, у *Драматским списима Јована Стерије Поповића*, Српска књижевна задруга, Београд.

III Закључак

Ово истраживање имало је за циљ да расветли улогу и утврди допринос Јована Стерије Поповића у развоју националне филолошке мисли. Стерија је дао свој допринос у појединим филолошким областима, као и неким општим, организационим филолошким пословима, а остао је јако дуго на маргини научног интересовања.

Таква тенденција јењава доста касно, тек средином, односно више крајем XX века, захваљујући ставовима експлицираним у радовима еминентних лингвиста попут: Александра Белића, Павла Ивића, Милке Ивић, Јована Кашића, Ирене Грицкат, Александра Младеновића и Предрага Пипера. Сви они су били сагласни са чињеницом да Стеријини језички чланци нису радови без вредности, у којима се нема шта похвалити, чак да су постали у потпуности прочитљиви тек у будућим временима, добивши нову вредност.

Иако је генерација Јована Скерлића и Стојана Новаковића и пре наведеног периода интензивирала интересовање за Јована Стерију Поповића и његово дело, показали смо да њихови ставови, посебно Стојана Новаковића, о филолошком аспекту који нас интересује, нису били афирмативни, па ни подстицајни да се истраживачи раније лате теме Стеријиног бављења језичким питањима.

На самом почетку рада поставили смо хипотезу да је Јован Стерија Поповић дуго био безразложно занемариван у контексту проучавања историје српске филологије. Наш пут у доказивању те хипотезе огледао се у претресању и расветљавању свих оних радова Јована Стерије Поповића које смо могли окарактерисати као филолошке (и неких других са филолошком примесом), али и његових иницијатива, којих није било мало, поготову ако узмемо у обзир чињеницу да је он активно учествовао у филолошким и филологији блиским пословима, само за време свог кратког, седмогодишњег боравка у Београду.

У раду је такође поклоњена потребна пажња и релевантним биографским подацима и друштвеноисторијском контексту, јер смо тежили исцрпности и детаљности. Акцент је био на структури Стеријине породице, друштвеноисторијским приликама које су пратиле његово одрастање и још важније школовање, као и на чињеници да је Јован Стерија Поповић припадник Срба из

Угарске, што је у великој мери одредило његов интелектуални развој и пут. Закључили смо да су породица, културни миље у којем је одрастао и образовање у већ солидно развијеном просветном систему, у великој мери условили Стеријине ставове и погледе на одређена питања, па и она језичка.

Јован Стерија Поповић је одрастао у средини која је била поприште српског културног живота и стварања. Међутим, та средина подразумевала је једну дихотомију, којом можемо објаснити и поједине Стеријине лингвистичке ставове. Припадници Срба у Угарској су с једне стране чврсто бранили свој културни идентитет, а с друге стране прилагођавали се новом културном окружењу. Тако се и Јован Стерија Поповић залагао за очување и неговање словенског језичког наслеђа, али је и настојао да српску културу приближи западноевропској култури, како кроз утемељење институција, уређење просветног система и наставу страних језика, у првом реду латинског и немачког. Тој идеји синтезе европске и словенске компоненте у Стеријином раду и делу посветили смо посебно поглавље у дисертацији.

Једино имајући те чињенице у виду, можемо истински разумети његова размишљања о графици и ортографији, као и о књижевнојезичком путу за који се залагао. Јован Стерија Поповић је имао јасан филолошки став према радикалном књижевнојезичком путу који је пропагирао Вук Стефановић Карацић. Иако је истраживање које смо спровели показало да данас студенти филологије немају развијену слику и свест о Стеријином филолошком ангажману, јер само 7% асоцијација наших испитаника има додирних тачака са филологијом, ипак имамо забележене примере довођења Јована Стерије Поповића у везу са Вуком Карацићем, доживљавајући га као његовог недвосмисленог противника. Он није био нити Вуков противник, нити Вуков истомишљеник.

Суштинска разлика између њих двојице, па самим тим и међу начелима која су заступали, укорењена је још у догађајима из наше далеке прошлости. Та разлика је отелотворење суштинске дихотомије створене у нашој националној историји још Великом сеобом Срба. Тиме објашњавамо њихове различите погледе.

Ипак, приметили смо да испитаници Стерију доживљавају као Вуковог противника, најчешће зато што га доводе у везу са славеносрпским језиком. Наш предмет проучавања овде није био језик Јована Стерије Поповића, иако ни та тема до сада није добила своју монографску обраду, а интересантна је из више разлога.¹¹⁹ Ипак, морамо се на кратко дотаћи и те теме. Чињеница је да језик Јована Стерије Поповића није само славеносрпски језик. У литератури се наилази на различита мишљења о Стеријином језику.

О том стереотипу, да је Стеријин језик славеносрпски, писала је Љиљана Суботић у свом чланку *Којим је то језиком писао Стерија?* (2006: 17–40). Она истиче да се тај књижевнојезички тип, којим су писали Стерија и његови савременици, у рецентнијој лингвистичкој литератури дефинише као доситејевски тип¹²⁰ књижевног језика и објашњава шта овај идиом диференцира од вуковског типа. Љ. Суботић је закључила да је Јован Стерија Поповић писао народним језиком са задржаним славенизмима у горњем лексичком слоју, дакле у термилошкој и сфери апстрактне лексике, а донекле и на синтаксичкој равни. Због тога сматрамо да је тај други правац у планирању српског књижевног језика, коме припада и Јован Стерија Поповић, имао очигледнији континуитет. Тај правац чинили су Доситеј Обрадовић, Павле Соларић, Лукијан Мушицки, Јован Стерија Поповић.

Дакле, без обзира на околност да Јован Стерија Поповић нема класичан програмски текст о питању књижевнојезичке реформе, на основу ставова које је изнео у својим чланцима и језика његових дела, посебно комедија, можемо са сигурношћу тврдити да се залагао за употребу народног језика у основи књижевног. Једноставно речено, он се залагао за народни језик у ширем смислу, као и остали представници Доситејеве линије, док је Вук Карацић узео простонародни језик за основицу српског књижевног језика. Стеријин језик не одступа од језичких начела за која се залагао и обратно, језичка начела која смо претресали у сагласности су са његовим језиком.

¹¹⁹ Анализа Стеријиног језика привлачна је и зато што се језик његових комедија разликује од језика трагедија, као и језик његових предговора у односу на језик самих дела.

¹²⁰ Тај израз „доситејевски књижевнојезички тип“ први је употребио Павле Ивић.

Покушали смо да на основу грађе којом смо располагали, а коју смо таксативно навели у уводном делу рада, откријемо све правце Стеријиних филолошких стремљења и промишљања. Тако смо утврдили у којим је све областима Јован Стерија Поповић оставио траг и дао мањи или већи допринос. Истичемо и овде да је неоспорив Стеријин допринос у области лексикологије, лексикографије, лингводидактике и историје језика, на шта су указивали поједини наши лингвисти. Ирена Грицкат се нарочито похвално изразила о Стеријином лексикографском раду. А о Стеријином озбиљном и концизном присуству организацији наставе језика писао је Владимир Грујић (1956).

Анализа наше грађе показала је како је Јован Стерија Поповић у области лексикологије и лексикографије понудио највише материјала и показао највеће интересовање. Тиме је скренуо пажњу на ове научне области и дао подстрек за даља проучавања. Предлагао је чак четири различита речника: терминолошки, речник синонима, дијалектизама и топонима. Својим чланком *О српским речима пределним* загазио је у пионирска дијалектолошка проучавања, понудивши дефиницију провинцијализама, тј. пределних речи. Као што бисмо и очекивали, бавио се говором његовог родног Вршца и околине.

Оставио је трага и у етмолошким проучавањима, а његов рад *Речи српско-славенске у влашком језику познате*, потврђује његову окренутост не само лексикологији, лексикографији и етимологији, већ чак и лингвистичкој контактологији, чиме постаје један од првих у нашој филологији који се бавио језицима у контакту.

Најређе је указивано на Стеријин јасан сигнал за проучавање историје језика. Једини који је писао о његовом чланку *Стање српсконародног музеума*, на основу чије садржине тврдимо тако нешто, био је Ђорђе Трифуновић. Својим поступком објављивања и описивања старих рукописа, Стерија је међу првима дао допринос за развој историјске лингвистике као научне дисциплине.

Не треба занемарити ни његов допринос у пропагирању и неговању најважније и по нама најреволуционарније идеје, о институционализованом бављењу језиком, што би отворило врата озбиљним филолошким проучавањима,

као и формирању још тада јасне језичке политике, без које нема напретка одређеног језика.

Јован Стерија Поповић је био главни заговорник идеје да се интелектуалци под окриљем новооснованог Друштва српске словесности баве језичким питањима и конституисањем језичке политике. Он је са својим сарадницима дао духовни правац тој институцији највишег ранга, а модел рада који је тада заговарао истоветан је актуелном. Зато за Јована Стерију Поповића можемо слободно рећи да је био испред свог времена, тј. иновативан и далековид, а самим тим и његову замисао можемо назвати револуционарном у историји наше културе и науке. Из тих разлога не можемо да се сложимо са теоријом коју износи Миодраг Поповић да је некада револуционарни Београд, којим је Доситеј Обрадовић ширио европске идеје, тих тридесетих и четрдесетих година, а то су Стеријине године, постао „штаб умерених просветитеља“ (1975: 28). Нико никада није оспоравао Стеријну умереност, али јесте његову револуционарност, када је покушао да у Београду утемељи тековине њему блиске, европске цивилизације.

Чин оснивања Друштва српске словесности, циљеви којима су се руководили иницијатори и *Гласник* као главно гласило Друштва, били су свеприсутни елементи у анализи филолошког дела Јована Стерије Поповића.

Стеријин допринос раду Друштва огледао се најпре у иницијативи за његово оснивање, затим кроз активно учешће у *Гласнику* (чак пет Стеријиних радова је објављено у првом броју *Гласника*, сви на филолошке теме), кроз подстицаје и предлоге које је упућивао другим истраживачима, што је забележено у *Записницима* са седница Друштва и коначно, у покушају израде српске научне терминологије, перспективном пројекту, модерно замишљеном за оно време, али нажалост осујећеном Вуковим утицајем. О томе како је Вук Караџић доста грубо осујетио Стеријину иницијативу за израду термилошког речника, најдетаљније је писао Предраг Пипер (2006).

Истакли смо чињеницу да се Вук Стефановић Караџић никада није озбиљније интересовао за рад ДСС, нити је у његовом раду учествовао, већ се само огласио када је требало оспорити филолошки пројекат који је Стерија осмислио и почео да реализује.

Резултат рада на том пројекту је Стеријин чланак *Разлози о називословним речима*, са богатом лексикографском грађом на скоро девет страна и објашњењима у вези са тим послом и полемиком коју је изазвао. Та тема отворила нам је и тему Стеријиног места у пуристичким тенденцијама XIX века. Тиме смо сагледали какву је подршку Јован Стерија Поповић могао добити за своју идеју, односно какав је био став наших тадашњих интелектуалаца према процесу попуњавања лексичких, термилошких празнина. То питање је тесно повезано са темом Стеријиног и односа других интелектуалаца према језичким позајмицама.

Иако су мишљења наших лингвиста подељена о томе да ли за Јована Стерију Поповића можемо рећи да је био пуриста, ми смо закључили да га не можемо тако окарактерисати, посебно ако узмемо у обзир епоху о којој је реч. Чак и када је писао о чистоти језика у својој *Реторици*, он показује да има свест о томе да нема апсолутно чистих језика, наводећи примере неких туђих речи у нашем језику, чије појмове смо од других народа усвојили.

Да Јован Стерија Поповић није био опседнут пуристичким идејама показала је и анализа лексике у његовој *Реторици* и личној преписци. Он се ослањао на језичке могућности других језика, али код њега употребљена лексика страног порекла има функционалну вредност.

Коначно, претресањем расположиве грађе, анализом експлицитног и имплицитног у њој, утврдили смо да је Јован Стерија Поповић оставио неизбрисив и важан траг у историји српске филолошке мисли.

Његова филолошка размишљања и идеје добијају на посебној вредности уколико узмемо у обзир чињеницу да су на скоро свим пољима пионирска, иноваторска. Показавши у овом раду да су готово све теме којих се Стерија дотакао за кратко време свог бављења филологијом, остале актуелне па чак и спорне до данашњег дана, наглашавамо да је то разлог више да се вратимо његовим радовима и ставовима, а са тим и успостављању објективнијих критеријума вредновања у историји српске филологије.

IV Скраћенице

ДСС – Друштво српске словесности

СУД – Српско учено друштво

ЗМС за књижевност и језик – Зборник Матице српске за књижевност и језик

РЈАЗУ – Рјечник Југословенске знаности и уметности

Гласник; Гласник ДСС – Гласник Друштва српске словесности

АС – Архив Србије

Литература

АНЂЕЛКОВИЋ 2003: Сава Анђелковић, *Стеријиних 80 комичких ликова*, Вршац: КОВ.

БЕЛИЋ 1936: Александар Белић, „О грађењу нових речи“, *Наш језик*, IV, св. 6, Београд: САНУ, 161–165.

БРБОРИЋ 1996: Бранислав Брборић, „Однос према туђицама: с мером али без аверзије“, *О лексичким позајмљеницама, зборник радова са научног скупа Стране речи и изрази у српском језику, са освртом на исти проблем у језицима националних мањина*, Суботица, Београд: Градска библиотека Суботица, Институт за српски језик САНУ, 27–49.

БУГАРСКИ 1996: Ранко Бугарски, „Стране речи данас: појам, употреба, ставови“, *О лексичким позајмљеницама, зборник радова са научног скупа Стране речи и изрази у српском језику, са освртом на исти проблем у језицима националних мањина*, Суботица, Београд: Градска библиотека Суботица, Институт за српски језик САНУ, 17–25

БУДИМИР 2006: Милан Будимир, „Стерија терминолог“ , *Стерија феномен времена*, Нови Сад: Стеријино позорје, 385–396.

ВИТОШЕВИЋ 1985: Драгиша Витошевић, „Стране речи пре Вука“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 33, св. 2, Нови Сад: Матица српска.

ВОДИЧ АС 1973: Водич Архива Србије, књ. 1, приредили Недељковић, Јелена и др. Београд: Архив Србије.

ГАВРИЛОВИЋ 1901: Андра Гавриловић (уредио), *Знаменити Срби у XIX веку*, Загреб: Наклада Српске штампарије.

ГАВРИЛОВИЋ 1910: Андра Гавриловић, *Историја српске и хрватске књижевности словенско-народнога језика*, Београд: 88–92.

ГЛАСНИК ДСС 1847: *Гласник Друштва српске словесности*, преузето са: www.digitalnanbs.com.

ГЛАСНИК ДСС 1851: *Гласник Друштва српске словесности*, преузето са: www.digitalnanbs.com.

ГЛИГОРИЈЕВИЋ, Милена Глигоријевић, *У потрази за европским идентитетом: улога културне, грађанске и инструменталне компоненте у изградњи европског идентитета*, преузето са: www.fpn.bg.ac.rs, дана 10.12.2013.

ГРИЦКАТ 1964: Ирена Грицкат, „Покушаји стварања српске научне терминологије средином прошлог века“, *Наш језик*, књ. XIV, св. 2-3, 130–141.

ГРИЦКАТ 1988: Ирена Грицкат, „Поводом граматичких погледа Петра Матића дописног члана Друштва српске словесности“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXI/1, 101–107.

ГРИЦКАТ 1996: Ирена Грицкат, „Наука о језику у делатности Академије.“ *Глас САНУ*, CCCLXXIX, Београд, Одељење језика и књижевности, књ. 15, 1–83.

ГРИЦКАТ РАДУЛОВИЋ 2007: Ирена Грицкат Радуловић, „Лексикографске иницијативе у првој свесци Гласника Друштва српске словесности“, *Јован Стерија Поповић 1806 – 1856 – 2006* (уредник Љубомир Симовић), Београд: САНУ, 689–694.

ГРКОВИЋ 2007: Милица Грковић, „Неколико напомена о именима у драмским делима Јована Стерије Поповића“, *Јован Стерија Поповић 1806 – 1856 – 2006* (уредник Љубомир Симовић). Београд: САНУ, 681–687.

ГРУЈИЋ 1956: Владимир Грујић, *Школско-реформаторски рад Јована Стерије Поповића у Србији 1840-1848*, Београд: САНУ.

ГРУЈИЋ 1956а: Владимир Грујић, „Јован Стерија Поповић и наша школа.“ *Књига о Стерији* (уредили Б. Миљковић и М. Ђоковић), Београд: Српска књижевна задруга, 353–367.

ГРУЈИЋ 2006: Владимир Грујић, „Јован Стерија Поповић као писац уџбеника“, *Стерија феномен времена 1806–1856–2006*, Нови Сад: Стеријино позорје, 359–373.

ГУТКОВ 2005: Владимир П. Гутков, *Славистика – Србистика*, изабрани радови, Београд, Нови Сад: ЗУНС, Вукова задужбина, Матица српска.

ГУТКОВ 2014: Владимир П. Гутков, *Вук Караџић 1787–1864*, Москва: Московски државни универзитет М. В. Ломоносов, Филолошки факултет.

ДЕРЕТИЋ 2013: Јован Деретић, *Културна историја Срба*, Београд: Евро-ђунти.

ДРАГИЋЕВИЋ 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.

ЂОРЂЕВИЋ 1997: Димитрије Ђорђевић, *Портрети из новије српске историје*, Београд: БИГЗ.

ЂУРКОВИЋ 2007: Миша Ђурковић, „О Стеријиној политичкој мисли“, *Јован Стерија Поповић 1806–1856–2006* (уредник Љубомир Симовић), Београд: САНУ, 557–567.

ЕРЧИЋ 1970: Властимир Ерчић, *Са знанцима осталим*, Шабац, бр. 33, 77.

ЖИВКОВИЋ 1983: Драгиша Живковић, *Бидермајерски усамљеник Стерија*, Нови Сад: Матица српска.

ЗАПИСНИЦИ 2011: *Записници седница Друштва српске словесности: 1842 – 1863*, приредили Василије Ђ. Крестић и Миле Станић, Београд: САНУ.

ИВАНИЋ 2001: Душан Иванић, Предговор, *Критике, полемике, писма*, Вршац, КОВ, 7–30.

ИВАНИЋ 2003: Душан Иванић, „На ободу великог круга“, *Календари, милобруке, афоризми*, Вршац, КОВ, 7–30.

ИВИЋ 1999: Милка Ивић, „Година 1847: Прва свеска *Гласника Друштва српске словесности*“, *Лингвистички огледи, три*, Београд: XX век, 163–175.

ИВИЋ, КАШИЋ 1981: Павле Ивић и Јован Кашић, „Културна историја Срба у XIX веку (до седамдесетих година), *Историја српског народа V*, II том, Београд: Српска књижевна задруга, 311–380.

ИГЊАТОВИЋ 2006: Јаков Игњатовић, „Из некролога Стерији“, *Стерија феномен времена 180–1856–2006*, I књига, Нови Сад: Стеријино позорје, 19–22.

ЈЕЛИЋ 1988: Војислав Јелић, *Стерија и Квинтилијан*, Нови Сад: Матица српска.

ЈЕЛИЋ 2007: Војислав Јелић, „Зашто Стерија своју Реторику није објавио?“, *Јован Стерија Поповић 1806 – 1856 – 2006* (уредник Љубомир Симовић), Београд: САНУ, 499–506.

ЈЕЛИЋ 2006: Војислав Јелић, „Хрија у Стеријиној Реторици“, *Стерија феномен времена 180–1856–2006*, I књига, Нови Сад: Стеријино позорје, 213–220.

ЈЕЛИЋ 2006а: Војислав Јелић, „Елементи античке Реторике код Мразовића, Стерије и Малетића“, *Стерија феномен времена 180–1856–2006*, I књига, Нови Сад: Стеријино позорје, 221–230.

ЈЕЛИЋ 2006б: Војислав Јелић, „Стеријина теорија превода и превођења“, *Стерија феномен времена 180–1856–2006*, I књига, Нови Сад: Стеријино позорје, 231–236.

ЈЕРКОВИЋ 1981: Јован Јерковић, „Језикословне ситнице Ј. Ст. Поповића. Језикословне крупнице Ј. Ст. Поповића“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 29, св. 2, Нови Сад: Матица српска, 383–388.

ЈЕРКОВИЋ 1982: Јован Јерковић, „Дијалектизми у Стеријиној прози“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 25, 1, 141–150.

ЈОВАНОВИЋ 1956: Слободан Јовановић, „Страни одједи у Стеријиним делу“, *Књига о Стерији*, Београд: Српска књижевна задруга, 177–220.

ЈОВАНОВИЋ 2002: Мирослав Јовановић, *Језик и друштвена историја*, Београд: Стубови културе.

КАРАЦИЋ 1987: Вук Стефановић Караџић, *О језику и књижевности*, изабрани списи (приредио Берислав Николић), Београд: Просвета, Нолит.

КАШИЋ 1981: Јован Кашић, „Стварање лексичке норме током прве половине XIX века“, *Научни састанак слависта у Вукове дане. МСЦ*, св. 10/1, Београд, Нови Сад, Тршић, 69–76.

КИЋОВИЋ 1956: Мираш Кићовић, „Стерија и Вук Караџић“, *Књига о Стерији*, Београд: Српска књижевна задруга, 297–352.

КИЋОВИЋ 1958: Мираш Кићовић, „Два сведочанства о Стерији“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. IV–V, 1–10.

КЛАИЋ 1972: Братољуб Клаић, „Језичка проблематика у неким комедијама Јована Стерије Поповића“, *Између језикословља и књижевности*, Загреб, 101–190.

КЛАЈН 2007: Иван Клајн, „Туђице и пуризам“, *Српски језички приручник*, Београд: Београдска књига, 172–183.

КЛАЈН, ШИПКА 2007: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.

КРИСТАЛ 1999: Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Београд: Нолит.

МИЛАНОВИЋ 2004: Александар Милановић, *Кратка историја српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике.

МИЛИНЧЕВИЋ 1981: Васо Милинчевић, „Стеријина врхунска комедиографска остварења“, у: *Покондирена тиква; Родољупци*, Јован Стерија Поповић, Београд: Просвета, Нолит, ЗУНС, 7–33.

МИЛИНЧЕВИЋ 2006: Васо Милинчевић, „Слово – Трајно живи Стерија“, *Стерија феномен времена 180–1856–2006*, I књига, Нови Сад: Стеријино позорје, 31–32.

МИЛИСАВАЦ 1956: Живан Милисавац, *Савест једне епохе*, Нови Сад: Матица српска.

МИЉКОВИЋ 1956: Бранислав Миљковић, „О стогодишњици Јована Стерије Поповића“, *Књига о Стерији*, Београд: Српска књижевна задруга, 7–19.

МИХАЈЛОВИЋ 1975: Велимир Михајловић, „О Стеријином предлогу Српском ученом друштву“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. XXIII, 3, Нови Сад: Матица српска, 553–558.

МЛАДЕНОВИЋ 1982: Александар Младеновић, „Из лексике у језику Јована Стерије Поповића“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књ. XXV/1, 172–174.

МЛАДЕНОВИЋ 1982а: Александар Младеновић, „Славеносрпски елементи у језику дела „Роман без романа“ Јована Стерије Поповића“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књ. XXV/1, 121–140.

МЛАДЕНОВИЋ 1988: Александар Младеновић, „Стеријина схватања о терминолошком речнику и грађанској ћирилици“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књ. XXXI/1, 137–145.

МЛАДЕНОВИЋ 1988: Александар Младеновић, Стеријина схватања о терминолошком речнику и грађанској ћирилици, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXI/1, 137–143.

МЛАДЕНОВИЋ 1989: Александар Младеновић, „Славеносрпске особине у језику Јована Стерије Поповића“, *Славеносрпски језик*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

МУЧАЛИЦА 2006: Олга Мучалица, „Стерија у Србији 1840 – 1848“, *Стерија феномен времена 180 –1856–2006*, II књига, Нови Сад: Стеријино позорје, 319–328.

НЕСТОРОВИЋ 2011: Зорица Несторовић, *Класик Стерија*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

НОВАКОВИЋ 1907: Стојан Новаковић, *Јован Стерија Поповић*, Београд: Глас Српске краљевске академије XXIV, 1–121.

НОВАКОВИЋ 1956: Стојан Новаковић, „Стеријин језик“, *Књига о Стерији*, Београд: Српска књижевна задруга, 39–49.

НОВАКОВИЋ 1961: Бошко Новаковић, „Јован Стерија Поповић“, *Одабране стране I, Јован Стерија Поповић*, Београд: Савремена школа.

ОПАЧИЋ-ЛЕКИЋ 1978: Вукосава Опачић-Лекић, *Сава Мркаљ. Живот и дјело*, Нови Сад: Матица српска.

ПАВИШЕВИЋ 2006: Сава Павишевић, „Беседа на опелу Јовану Стерији Поповићу“, *Стерија феномен времена 1806–1856–2006*, I књига, Нови Сад: Стеријино позорје, 13–16.

ПАВЛОВИЋ 2013: Неда Павловић, „Питање српске двоазбучности у контексту идеја културног диверзитета“, *Култура: у потрази за новом парадигмом*, зборник радова, књ. 1, Београд: Филолошки факултет.

ПАЛИЋ 1995: Миленко Палић, *Срби у Мађарској – Угарској до 1918*, Нови Сад: Футура публикације.

ПАНИЋ-БАБИЋ: Биљана Панић Бабић, *Соларићеве мисли о језику и правопису*, преузето са: www.kovceg.tripod.com, дана 15.3.2013.

ПАНТИЋ 2007: Мирослав Пантић, „Јован Стерија Поповић и Друштво српске словесности“, *Јован Стерија Поповић 1806 – 1856 – 2006* (уредник Љубомир Симовић), Београд: САНУ, 587–595.

ПЕТРОВИЋ 2007: Владислава Петровић, „Нека обележја фразеологизама у комедијама Јована Стерије Поповића“, *Јован Стерија Поповић 1806 – 1856 – 2006* (уредник Љубомир Симовић). Београд: САНУ, 705–714.

ПИПЕР 1999: Предраг Пипер, „Уз нове дефиниције русизма“, *Зборник Матице српске за славистику*, Нови Сад: Матица српска, 56/57, 129–132.

ПИПЕР 2007: Предраг Пипер, „Погледи Јована Стерије Поповића на српски језик у свом и у нашем времену.“ *Јован Стерија Поповић 1806 – 1856 – 2006* (уредник Љубомир Симовић). Београд: САНУ, 433–450.

ПИПЕР 2010: Предраг Пипер, *Српски између великих и малих језика*, Београд: Београдска књига.

ПОПОВИЋ 1975: Миодраг Поповић, *Романтизам I*, Београд: Нолит.

ПОПОВИЋ 1988: Љубомир Поповић, „Вуков програм књижевнојезичке реформе (у поређењу са Доситејевим)“, *Научни састанак слависта у Вукове дане, МСЦ*, 17/1, 265–278.

ПОПОВИЋ 2006: Миодраг Поповић, „Вук и Стерија“, *Стерија феномен времена*, Нови Сад: Стеријино позорје, 463–466.

ПОПОВИЋ 2006: Павле Поповић, „Беседа у славу Јовану Стерији Поповићу“, *Стерија феномен времена 180 –1856–2006*, I књига, Нови Сад: Стеријино позорје, 21–22.

ПОПОВИЋ 2008: Исидора Поповић, *Књига Стеријиних рукописа*, Нови Сад: Матица српска.

ПУТНИК 2013: Радомир Путник, *Записке о Стерији*, Вршац: Угао.

РАДОВАНОВИЋ 2007: Милорад Радовановић, „Поводом Стерије: Оглед о књижевном језику“, *Јован Стерија Поповић 1806 – 1856 – 2006* (уредник Љубомир Симовић), Београд: САНУ, 451 – 460.

САМАРЦИЋ: Милослав Самарцић, *Тајне Вукове реформе*, преузето са: www.dzonson.files.wordpress.com, дана 13.4.2014.

СЕЛИМОВИЋ, Меша Селимовић, *За и против Вука*, преузето са: www.rastko.rs, дана 27.12.2013.

СИМЕОН 1969: Рикард Симеон, *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива*, Загреб: Матица хрватска.

СИМОВИЋ 2006: Љубомир Симовић, „Беседа – Стерија међу маскама“, *Стерија феномен времена 180 –1856–2006*, I књига, Нови Сад: Стеријино позорје, 35–44.

СЛАНКАМЕНАЦ 2006: Првош Сланкаменац, „Јован Стерија Поповић, творац првог закона о школама у Србији“, *Стерија феномен времена*, Нови Сад: Стеријино позорје, 347–358.

СТЕВАНОВИЋ 1988: Михаило Стевановић, *Од Вука до Белића и даље*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

СТЕРИЈА 1827: Јован Стерија Поповић, „Предговор“, *Невиност или Светислав и Милева*, преузето са: www.digital.bms.rs, дана 5.5.2014.

СТЕРИЈА 1832: Јован Стерија Поповић, „Предговор“, *Роман без романа*, преузето са: www.digitalnanbs.com, дана 5.5.2013.

СТЕРИЈА 1958: Јован Стерија Поповић, *Песме, Проза*. Београд: Српска књижевна задруга, Нови Сад: Матица српска.

СТЕРИЈА 1995: Јован Стерија Поповић, *Природно право – Реторика*, Београд: Службени лист СРЈ.

СТЕРИЈА 2001: Јован Стерија Поповић, *Критике, полемике, писма*, (приредио Душан Иванић), Вршац: Књижевна општина Вршац.

СТЕРИЈА 2003: Јован Стерија Поповић, *Календари, милобруке, афоризми*, (приредио Душан Иванић), Вршац: Књижевна општина Вршац.

СТЕРИЈА 2006: Јован Стерија Поповић, *Сабране комедије*, приредио Душан Иванић, Београд: Српска књижевна задруга.

СТЕРИЈА 2011: Јован Стерија Поповић, *Даворје* (уредио Душан Белча), Вршац: Угао.

СТЕРИЈА 2012: Јован Стерија Поповић, *Благородни господине* (уредио Душан Белча), Вршац: Угао.

СТИЈОВИЋ 1992: Светозар Стијовић, *Славенизми у Његошевим песничким делима*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

СТОЈАНОВИЋ 2000: Андреј Стојановић, „Настанак научног стила српског језика“, *Рашка* бр. 34-35, Рашка, 97–110.

СТОЈАНОВИЋ 2003: Андреј Стојановић, „Интимизација у српској научној прози“, *Стил* бр. 3, Београд, Бања Лука, 143–155.

СТОЈАНОВИЋ 2007: Андреј Стојановић, *Рецептурни стил српскојезичне научне литературе XVIII века*, преузето са: www.rastko.rs, дана 25.4.2014.

СУБОТИН 1981: Лидија Суботин, „Библиографија радова о Јовану Стерији Поповићу“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 29, Нови Сад: Матица српска, 325–331.

СУБОТИЋ 1981: Љиљана Суботић, „Партиципи у функцији термина у књижевном језику Јована Стерије Поповића“, *Научни састанак слависта у Вукове дане, Зборник радова*. Београд: МСЦ, св. 11, 61–67.

СУБОТИЋ 1996: Љиљана Суботић, „Језик Стеријиних правних списа (инфинитив – нека значења и функције)“, *Почеци и развој српског књижевног језика. Статус србистике у свету*. МСЦ, Научни састанак слависта у Вукове дане, св. 25/2, 79–84.

СУБОТИЋ 2006: Јован Суботић, „Слово о парастосу Јовану Стерији Поповићу“, *Стерија феномен времена 180 –1856–2006*, I књига, Нови Сад: Стеријино позорје, 17–18.

СУБОТИЋ 2006: Љиљана Суботић, „Којим је то језиком писао Стерија?“, *Јован Стерија Поповић – класик који на се обраћа*, приредили Сава Анђелковић и Пол Лујс Тома, Вршац: Књижевна општина Вршац, 17–41.

ТЕЛЕБАК 2011: Миллорад Телебак, *Шта се крије иза етимологије*, Београд: Филип Вишњић.

ТОКИН 1956: Милан Токин, *Јован Стерија Поповић*, Београд: Нолит.

ТОКИН 1958: Милан Токин, Напомена, у *Песме, Проза*. Београд: Српска књижевна задруга, Нови Сад: Матица српска, 1958, стр. 310–313.

ТОКИН 2006: Милан Токин, „Стерија против илирства“, *Стерија феномен времена*, Нови Сад: Стеријино позорје, 467–472.

ТРИФУНОВИЋ 1990: Ђорђе Трифуновић, „Стеријини описи и издања старих српских текстова“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXIII, Нови Сад: Матица српска, 497–501.

ТРУБЕЦКОЈ 2004: Николај Трубецкој, *Европа и човечанство* (превео Вања Станишић), Београд: Логос.

ЋУНКОВИЋ 1970: Срећко Ћунковић, *Школство и просвета у Србији у XIX веку*, Београд: Педагошки музеј.

ФЕКЕТЕ 1996: Егон Фекете, „Отпор према туђицама“, *О лексичким позајмљеницама, зборник радова са научног скупа Стране речи и изрази у српском језику, са освртом на исти проблем у језицима националних мањина*, Суботица, Београд: Градска библиотека Суботица, Институт за српски језик САНУ, 53–57.

ФЛАШАР 1988: Мирон Флашар, *Студије о Стерији*, Београд: Српска књижевна задруга.

ХАЦИЋ 2006: Антоније Хацић, „Слово о Стерији“, *Стерија феномен времена 180–1856–2006*, I књига, Нови Сад: Стеријино позорје, 23–24.

ХЕРИТИ 1999: Питер Херити, „Језик у делима Јована Стерије Поповића“, *Језичка разматрања*, Београд, Нови Сад: Завод за уџбенике, Вукова задужбина, Матица српска, 78–106.

ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ 2011: Ирена Цветковић Теофиловић, „Књижевни језик код Срба у XVIII и првој половини XIX века – Доприноси иностраних проучавалаца“, *Годишњак за српски језик и књижевност*, XXIV, бр. 11, Ниш: Филозофски факултет, 109–120.

Прилог 1: Анкета

Пол: М Ж

Године старости: _____

Занимање: _____

По чему је Јован Стерија Поповић значајан? Одговорите на питање, наводећи до 10 речи или израза, који Вас асоцирају на његово име, рад и значај.

Хвала!

4. ПОКУШЕНІЕ СМЫСЛОСРОДНОГЪ (СИНОНИМНОГЪ) РЪЧНИКА.

ПРЕДГОВОРЪ.

Ръчи су знацы, коима наша понятія изражавамо. Као што се понятія развіаю, тако се и ръчи плоде, и стално добіаю у народу опредѣленіе. У свакомъ языку има ръчій, коє се првѣмъ погледомъ чине, да су еднаке; али кадъ се дуже о њима мысли, примѣчава се потайна њѣка разлика. Тако на пр. *добити* и *прійлити* чини се да значе едно исто, и опетъ, кадъ њѣ добро разгледимо, наѣнѣмо черту њѣку, коя ѡ по понятіяма оддвая. За докучити ову разлику, морамо ръчи, тако реѣи, цѣдати, означай сваке стално опредѣлити, предмете, на коє се однесе, добро свѣжбати; и то є задатакъ слыслосродногъ рѣчника. Оваково разчленяванѣ рѣчій води насъ къ болѣмъ познаваню языка.

Обманути, преварити, омести, завести, обчинити, залудити, надхитрити. — *Обманути* значи: причинити, да ко узме неистину за истину. Овымъ се дакле не показує намѣра и дѣйство неистине, него се узима и у добромъ и у зломъ смыслу. *Я* могу кога обманути, да є медицина сладка, а међу тымъ є горка, но ѡму одъ ползе. *Омести* значи причинити, да се ко у очекиваню, а *преварити*, да се ко у слѣдству обмануть наѣ. Ко ми є обећао у извѣстномъ време дугъ платити, а не рѣчь одржао, тай ме є *олео*; али ако є учиню, да ми нигда не плати, онда ме є *преварю*. *Омести* насъ може ко безъ пре-

Прилог 2: Насловна страна Стеријиног рада из *Гласника ДСС* за 1847. годину,
преузета са сајта: www.digitalnanbs.com

5. РЪЧИ СРБСКО-СЛАВЕНСКЕ, У ВЛАШКОМЪ ЕЗЫКУ ПОЗНАТЕ.

(СКУПИО ЮАННЪ С. ПОПОВИЪ).

ПРЕДНАПОМЕНА.

Ослобођавамъ се обвеза, датогъ предъ читаоцима свѣтомъ, да ѣу покупити рѣчи корена Србскогъ или славенскогъ, коѣ су у влашкомъ езыку употребљиве. Полза овога збира лако ѣ примѣтна; видиће се сирѣчь, како Власи употребљаваю многе рѣчи, коѣ су кодъ насъ изчезле и туђима мѣсто учиниле; или, како рѣчи, кодъ насъ по едно или по два значеня имаюће, кодъ Влаа многостручно ображаваю се и производе; и наипослѣ, да не трудимъ много читателъ, како гдѣкоѣ рѣчи србске кодъ Влаа друго, често згоднѣ значенѣ имаю, него кодъ насъ самы. При скупляню овы рѣчий служю самъ се Рѣчникомъ, изданымъ Книгопечатньомъ Будимскомъ 1825. на комъ су више одъ 30 година учени Власи радили. Но овдѣ самъ наипо на двѣ незгоде; прво: Рѣчникъ овай писанъ ѣ поглавито правописомъ Петра Мајора, унѣтскогъ свештеника, кои ѣ изъ превелике желѣ, обратити влашкѣй езыкъ у римскѣй, одбацю Кирилска писмена *) и мѣсто нѣи узео латинска, за влашкѣй езыкъ незгодна, држећи се етимологѣ латинске или талианске тако нераз-

*) Ово ѣ онай, кои ѣ писао пзнтрѣ Лчепѣтѣл лимбзѣй Ромѣниашр (о почетку влашкога езыка) и пзѣ коегъ самъ саставка я год. 1827. подѣ насловомъ „шта Власи о Србљина мислѣ“ иѣшто у Србскомъ Лѣтопису печатаю.

**Е ЛИ НУЖНО УПОТРЕБЛЯВАТИ
АЗБУКУ ГРАЂАНСКУ У СРБСКОМЕ
КЊИЖЕСТВУ.**

Разлогъ одъ

И. С. Поповића.

Не подлежи никаковой сумњи, да е створацъ славенске азбуке, Кирилъ, словима нашимъ дао онаковъ видъ, као што се у старима повелема и србулама, и сада у црквенимъ књигама начертана налазе. Сви Славени, служећи се кириллицомъ, употребљавали су ове форме еднако, па и сами Власи, пријмивши са вѣрозаконемъ азбуку славенску остали су при њој безъ најманъ у типу промѣне.

Царъ Петаръ великій, стараю ћи се споредити царство своје са другимъ изображенимъ државама, није се задовољио пренети само науке и художества у своју земљу, него е мыслио, да ће поевропити и исту азбуку, ако писменима другоячій, вкусниј видъ прида; те се тако по желји његовој нове букве у Амстердаму саліо. Но како е добро увиђао великій духъ његовъ, да нимало совѣтно није дирати у књиге црквене, остане у њима старыи типъ писмена, и одъ тогъ доба произиђе двояка азбука: една црквена, а друга грађанска, за прстонародне књиге. Србљи, као што су се свуда угледали на Русију, представницу и одбранительницу њіове вере и закона, тако іој почну и овдѣ подражавати, и безъ најманъ тегобе уведо се и кодъ насъ двояка азбука. Е ли пакъ то полезно; и не бы ли болѣ

Прилог 4: Насловна страна Стеријиног чланка из *Гласника ДСС* за 1851. годину,
преузета са сајта: www.digitalnanbs.com

Прилог 5: Салон Стеријине куће у родном Вршцу, претворене у музеј 2011. године

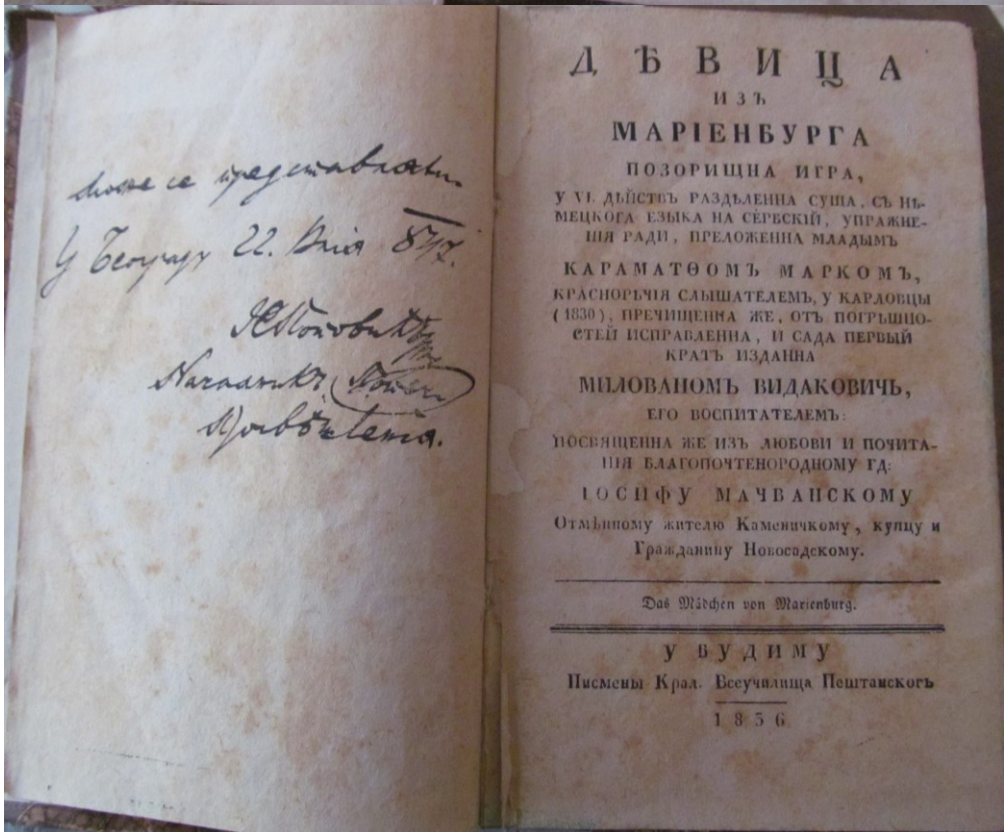
Прилог 6: Стеријин радни сто

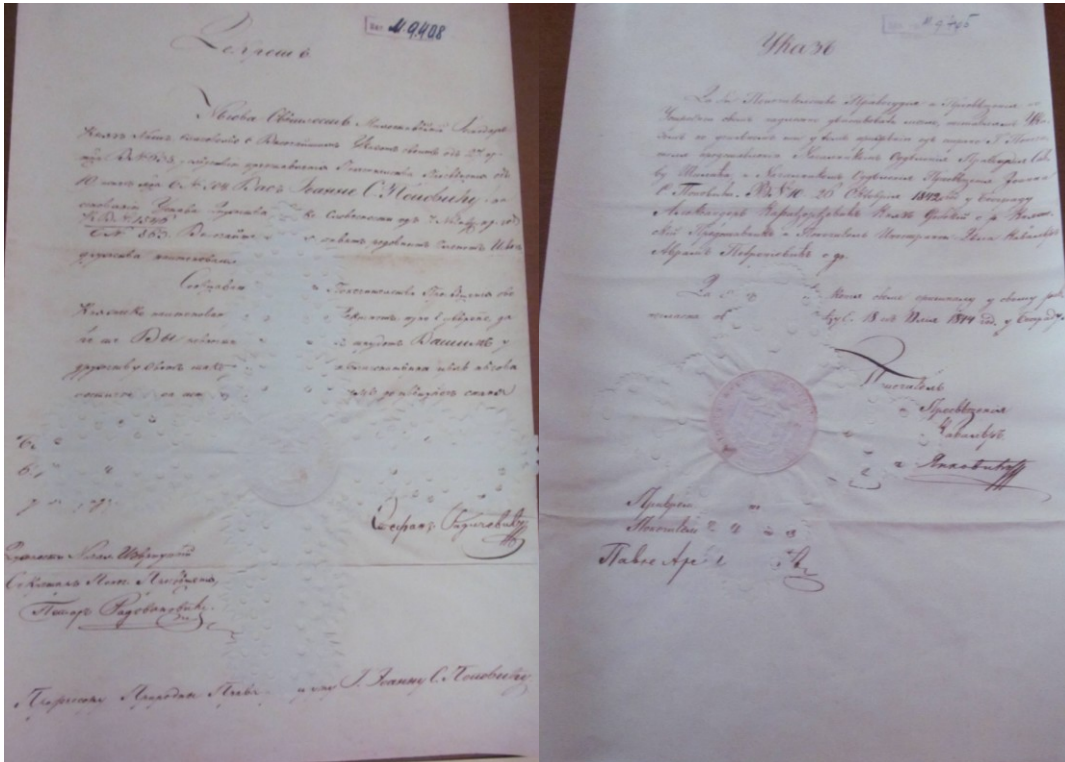
Прилог 7: Јован Стерија Поповић – рад Јована Солдатовића

Прилог 8: Копије Стеријиних рукописа у музеј-кући

Прилог 9: Књиге из Стеријине библиотеке

Прилог 10 (лево): Декрет о именовану за редовног члана Друштва српске словесности (1841)

Прилог 11 (десно): Указ о унапређењу Јована Стерије Поповића за начелника Одељења просвете (1844)

Биографија аутора

Неда Павловић рођена је 19. маја 1984. године у Нишу.

Основну школу и гимназију „Стеван Сремац“, друштвено-језички смер, завршила је у Нишу као вуковац. Филозофски факултет, Универзитета у Нишу, Групу за српски језик и књижевност уписала је школске 2003/2004. године. Током студија више пута је била награђивана као најбољи студент оба департмана (Департмана за српски језик и Департмана за књижевност) и проглашена је за најбољег дипломираног студента на матичном департману. Добитник је дипломе за остварене изванредне резултате током студија, у оквиру пројекта Инвестирамо у европске вредности, за сто најбољих студената Србије. Била је стипендиста Града Ниша и Фонда за младе таленте, Владе Републике Србије. Факултет је завршила 2008. године, дипломирајући прва у генерацији, са просечном оценом током студија 9, 72 и оценом 10 на дипломском испиту.

Докторске академске студије на Филолошком факултету Универзитета у Београду, смер: Српски језик, уписала је 2009. године, где је положивши све испите са просечном оценом 9, 37, крајем 2012. године пријавила тему докторске дисертације: Филолошко дело Јована Стерије Поповића.

Учествовала је са рефератом на неколико националних и међународних научних конференција и аутор је више објављених радова. Радила је као волонтер-демонстратор на Филозофском факултету у Нишу, на Департману за српски језик, на предмету Историја језика I, и као наставник Српског језика у основној и средњој школи.

Говори енглески и руски, а служи се бугарским и грчким језиком.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Нега В. Стабовић

број уписа 08066,1

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

"Филолошко дело Јована Сиверије Стојковића"

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Нега Стабовић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Неде Табловић
Број уписа 08066Д
Студијски програм Српски језик
Наслов рада Филолошко дело Јована Стерије Табоковића
Ментор проф. др Младен Тилић
Потписани Неде В. Табовић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Неде Табовић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Филолошко дело Јована Стерије Павловића“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, _____

